

Izdavač: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne
studije, Sarajevo

Za izdavača: prof. dr. Nedžad Korajlić, dekan

DTP: Predrag Puharić

Alisabri Šabani

**Odabrane teme
iz socijalne
patologije**

Sarajevo, 2019.

Nema osobe čiji život nema potrebu da se odvija u koherentnom simboličkom sistemu. Što je manje organizovan način života, to će manje biti artikulisan simbolički sistem.

Mary Douglas, Natural Symbols, 1990.

Predgovor

Predgovor je prilika autoru da objasni neke svoje intencije, da kaže kome je rad namjenio, kako je rasporedio građu idrugo. U ovom slučaju to je utoliko potrebnije, zato što je obim rada znatno limitiran činjenicom da se predaje semestralno.

Ras sam nazvao „Odabrane teme iz socijalne patologije“ kako bih bi upozorio na limitirajuće faktore. To znači da nisam mogao obuhvatiti sve relevantne socijalno patološke fenomene, kao ni njihovu etiologiju. Neke teorijske perspektive sam potpuno izostavio, poput etnometodologije, a neke sam naveo u veoma reduciranom obliku. Fokusirao sam se na one koji su dramatično ispoljeni.

Rad je prije svega namijenjen studentima Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, od kojih vliki broj dolazi iz srednjih škola, gdje se nisu naročito obrađivale humanističke nauke u onom obimu koji je potreban za ovaj studij. Zbog toga sam u nekim dijelovima interpretaciju reducirao u razumljive kategorije, nastojeći da pokažem procesualnost i dinamiku u socijalnom životu i socijalnoj patologiji, sa ciljem da se kod studenata razvije odgovarajući senzibilitet za razumijevanje materije.

Struktura rada je podijeljena u više dijelova. Prvi dio se bavi interpretacijom socijalne dinamike i promjene, nastankom socijalnih problema, devijacija i socijalne patologije. Cilj mi je bio da ukažem na povezanost nastanka pojava, socijalnom reakcijom i u skladu sa tim kulturalnim definicijama tih pojava. Nastojao sam tokom izlaganja uputiti na relevantne teorije koje su doprinijele razumijevanju devijacija i socijalne patologije.

U drugom dijelu sam se bavio isključivo teorijom koje sam podijelio na strukturalne, socijalno psihološke i bio antropološke, uz napomenu da sam znatno reducirao teorijski opus, ali sam se potrudio da naglasim ono što je najvažnije u njima.

Kao što sam rekao, neke teorijske pristupe sam potpuno izostavio jer sam ih, s obzirom na ograničeni prostor, manje važnim za naše studente. Nešto više saopštio o socijalnoj dezorganizaciji i procesa koji proističu iz nje. Razlog tomu je potreba studenata za ovom vrstom znanja koja mogu ukomponirati sa materijama koje se obrađuju na drugim kolegijima.

U trećem dijelu izlaže se fenomenologija socijalno patoloških pojava kroz klasifikaciju na kriminalitete, samoubistva, toksikomanije (narkomanija, alkoholizam, nikotinomanija) ovisnosti. U izopačenosti smo kockanje, skitničnje, prosjačenje, prostituciju i posebno maloljetničku delinkvenciju. Nešto više prostora dali smo problemu kriminaliteta i njegovu sociološku tipologiju što je i razumljivo s obzirom da je to primarni interes naših studenata. Također, nešto više smo rekli i o maloljetničkoj delinkvenciji, a posebno smo obratili na pažnju na njen urbani kontekst, zatim porodični, vaspitni i subkulturalni.

U četvrtom dijelu se bavimo etiologijom socijalno patoloških pojava, tj. egzogenim i endogenim faktorima. U egzogenim faktorima smo pokušali da naglasimo postupnost nastanka tih faktora kao presudnih za moderno doba, pa smo to prezentirali kroz industrijalizaciju i urbanizaciju. Nešto više prostora smo dali problemu nezaposlenosti, siromaštva, a manje medijima kao producentima određene vrste socijalne patologije. U endogene faktore smo uvrstili psihološko psihijatarske komponente ličnosti i ukazali na njihovu važnost.

Svjestan sam činjenice da sam puno materijala izostavio, ali se nadam da će studenti preko ovog rada steći osnovne uvide u one probleme kojima će se detaljnije baviti na drugim kolegijima.

Na kraju želim da se zahvalim osoblju Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije na podršci i povjerenju. Osobitu zahvalnost izražavam Senadi-Tabaković Šabani, profesoru engleskog jezika, Šabani Asji, studentu treće godine engleskog jezika i svjetske književnosti, u vezi prevodjenja sa engleskog jezika, kao i koleginići Ajdini Ahmić, studentici četvrte godine našeg fakulteta na korisnim sugestijama u vezi kompozicije rada.

Sadržaj

Predgovor	V
1. Socijalna promjena i dinamika, socijalni problemi, devijacije i socijalna patologija	1
1.1. Socijalna promjena	1
1.1.1. Evolucionarna teorija	4
1.1.2. Teorija konflikta	5
1.1.3. Teorija ekvilibrijuma ili ravnoteže	6
1.1.4. Ciklične teorije	7
1.2. Planiranje promjena	9
1.3. Socijalna dinamika	11
2. Socijalni problemi	15
3. Devijacije	27
4. Socijalna patologija	31
4.1. Kontinuum normalno-nenormalno	38
4.2. Individualizacija socijalno patološke osobe	40
5. Teorijski pristupi u socijalnoj patologiji	43
5.1. Strukturalne teorije socijalne patologije	46
5.1.1. Teorija socijalne sredine	46
5.1.2. E. Durkheim	46
5.1.3. Teorija kulturnog konflikta	47
5.1.4. Teorija podkulture i kontrakulture	48
5.1.5. Teorija anomije	52
5.1.6. Teorija socijalne dezorganizacije	54
5.1.7. Ekološka teorija	68
5.1.8. Marksistička teorija devijantnosti	70
5.2. Socijalno psihološke teorije devijantnosti	72
5.2.1. G.Tarde	72
5.2.2. Teorija diferencijalne asocijacije	73
5.2.3. Teorija diferencijalne identifikacije	76
5.2.4. Teorija socijalnog interakcionizma	77
5.2.5. Teorija racionalnog izbora	80
5.2.5. Teorija socijalne kontrole	82

5.2.6. Teorija samoodbacivanja _____	83
5.2.6. Teorija agresivnosti _____	84
5.2.7. Teorija uskraćenosti za materinske odnose i povezanost _____	85
5.2.8. Teorija zastrašivanja _____	86
5.3. Bio-antropološke teorije devijantnosti _____	87
5.3.1. C. Beccaria _____	87
5.3.2. C. Lombroso _____	88
5.3.3. R. Garafalo _____	89
5.3.4. E. Ferri _____	90
5.3.5. Biološka shvatanja _____	91
6. Fenomenologija socijalno patoloških pojava	95
6.1. Klasifikacija socijalno patoloških pojava _____	96
6.1.1. Kriminalitet _____	96
6.1.1.1. Sociološka tipologija kriminaliteta _____	100
6.1.2. Samoubistva _____	107
6.1.3. Toksikomanije _____	108
6.1.4. Narkomanija _____	109
6.1.5. Alkoholizam _____	111
6.1.6. Nikotinomanija _____	115
6.1.7. Ovisnost o televizijskim serijama _____	116
6.1.8. Ostale ovisnosti _____	117
6.2. Fenomenologija socijalno patoloških pojava izopačenosti _____	120
6.2.1. Kocka _____	120
6.2.2. Skitničenje _____	123
6.2.3. Prosjačenje _____	125
6.2.4. Prostitucija _____	127
6.2.5. Maloljetnička delinkvencija _____	131
6.2.5.1. Maloljetnička delinkvencija kao urbani fenomen _____	132
6.2.5.2. Socijalna struktura porodice maloljetničkog delinkventa kao rizični faktor _____	134
6.2.5.3. Vaspitanje i maloljetnička delinkvencija _____	137
6.2.5.4. Ličnost kao faktor maloljetničke delinkvencije	139
6.2.5.5. Subkultura maloljetničke delinkvencije _____	143

7. Etiologija socijalno patoloških pojava	151
7.1. Industrializacija	152
7.2. Urbanizacija	154
7.3. Klasna struktura društva	156
7.3.1. Nezaposlenost	157
7.3.2. Ekonomske krize	162
7.4. Siromaštvo	164
7.4.1. Karakteristike siromaštva u BiH	168
7.4.2. Kultura siromaštva	170
7.4.3. Slobodno vrijeme	174
7.4.4. Mediji	175
7.4.5. Katastrofe kao faktor nastanka devijantnosti i socijalno patoloških pojava	177
8. Endogeni faktori nastanka socijalno patoloških pojava	179
8.1. Biološka konstitucija i socijalno patološka ponašanja	179
8.2. Previđanje kriminaliteta	179
8.3. Genetika kao uzrok mentalnih poremećaja	184
8.4. Psihološka konstitucija i socijalno patološka ponašanja	190
8.5. Motivacija	192
8.6. Emocije	194
8.7. Duševni poremećaji i socijalna patologija	197
8.7.1. Klasifikacija duševnih poremećaja	198
8.7.2. Funkcionalne ili druge psihoze	199
Index autora	201
Index pojmova	207
Bibliografija	215

1. Socijalna promjena i dinamika, socijalni problemi, devijacije i socijalna patologija

1.1. Socijalna promjena

Doba u kojem živimo je doba promjena i neočekivanih posljedica. Te posljedice mogu imati karakter šoka koji rezultira nemogućnošću prilagodbe i upravljanja promjenama. Društva se mijenjaju zahvaljujući tehnološkim promjenama, ubrzanom komunikacijom i velikom neizvjesnošću. Istovremeno se javljaju promjene u normativnim, organizacionim, materijalnim i kulturalnim strukturama.

U sociologiji se smatra nekoliko faktora koji su ključni za stvarnje promjene. To je prije svega inovacija u obliku otkrića ili invencije koja uvodi nove elemente ili novu međuvezu u kulturalnu akumulaciju. Inovacija je kumulativni proces gdje se nadograđuje staro i novo. Drugi značajan izvor socijalnih promjena jeste difuzija kao širenje kulturalnih osobina jednog društva u drugo, a osobito je potpomognuto sadašnjom komunikacijom i transportom ili kako Marshall McLuhan konstatira da je svijet postao „globalno selo“. U današnjem svijetu difuzija je ubrzana, ali prije svega usvajanjem materijalne kulture, a manje duhovne, jer su fizički objekti više socijalno difuzibilni (npr. upotreba kompjuterske tehnologije). Naravno da prihvatanje promjena nije jednoznačno, niti se potpuno prihvata niti odbacuje, ali često su revidirane ili reinterpretirane. Slijedeći značajan izvor promjena jesu krize i konflikti koji mijenjaju socijalne strukture i odnose i zahtjevaju adaptaciju na nove uslove (McGee & and others, 1977). . . Same promjene, kao objektivne datosti, mogu inicirati, intenzivirati i promovisati krizu i konflikt. Promjene obično čine ne-

lagodu ljudima jer mijenjaju okolinu, značenja, navike i odnose koji unose strah i anksioznost. Psihološki disruptivni potencijal promjena je pod velikim utjecajem uslova pod kojim se promjene odvijaju, jer na njih različito reaguju različite grupe u društvu. Posljedice koje unose promjene su višestruke kao što su socijalne, fizičke, ideacione i često mogu promovirati ili intezivirati socijalne konflikte.

Većina društava je klasno-slojno strukturirano i pojedine grupe imaju različite interese u odnosu na promjene što proizvodi sociokulturalnu klimu koju karakteriše konflikt.

Societalni odgovori na promjene mogu varirati, ali, općenito, urbana industrijska društva prihvataju i produciraju promjene. Promjene su inicirane na temelju povjerenja u nauku, usmjerenosti na progres i individualno postignuće jer je to kulturalni ideal. U neindustrijskim društvima promjene su znatno manje prihvatljive jer su usmjerena na tradiciju, prošlost i status quo. One se dešavaju u onoj mjeri u kojoj ne narušavaju uobičajeni red ili ukoliko se zapazi materijalna korist od njih. Prihvaćene promjene se postupno uklapaju u postojeće društvo i povratno djeluju na njega.

Promjene različito utječu na ljude i grupe, za neke su korisne, a za neke pogubne. Oni koje brane status quo imaju interes da se promjene ne dese i predstavljaju opoziciju onima koji su za njih.

Promjenama su izložena društva koja se nalaze jako blizu jedni drugima zato što su kulturalni modeli prenošeni difuzijom. Okolinske prilike mogu igrati jako važnu ulogu u prihvatanju promjena. Ako kulture imaju slične modele veća je vjerovatnoća uzajamnog prožimanja i utjecaja, no, ako postoje razlike, poput jezika ili različitih modela, utjecaj je manji. Okolinske prilike mogu, općenito, imati snažan utjecaj na kulturu i društvo. U zavisnosti od karaktera društva, promjene se mogu kontrolisati ili usmjeravati u poželjnom pravcu. No, ona društva koja zavise od klimatskih uslova, usmjerenosti na jednu privrednu granu, prirodne katastrofe, zagađenje ili izmijenjeni karakter ekonomije, tada uglavnom gube kulturalnu matricu i one su izložene promjenama. Dolazi do migracija ili promjene socio-demografske strukture društva. Unu-

tarnje populacijske promjene mogu uzrokovati širenje ili reduciranje specifičnih odnosa između grupa u društvu, i ukoliko jedna dobna struktura dominira u odnosu na ostale, vjerovatnoća je da će ta činjenica utjecati na formiranje glavnih vrijednosnih orijentacija, stavova, vjerovanja i sudova. Pojave poput masovnih migracija, „baby-boom“ populacija dobro ilustriraju tu činjenicu. Društva iz kojih se migrira uglavnom zadržavaju tradicionalne vrijednosti, a tamo gdje su dominantni mladi karakterizirano je socijalnim promjenama, sklonosti ka inovativnim utjecajima i ubrzanom difuziji. Veličina populacije takođe doprinosi ubrzanim promjenama jer društva postaju kompleksnija i prinuđena su na ubranu ekonomsku aktivnost. Obično se javljaju socijalne (Hammond E., Goodman Wolf, Greer, Hall H. & Taylor Catherine, 1975) figure koje su poznate pod pojmom „change agents“ tj. osobe koje iniciraju, provode, realiziraju socijalne ili kulturalne promjene. U prošlosti su to često bili trgovci, vojnici i misionari, a u modernom vremenu reformatori, političke vođe i promotori novih trendova i sl.

Ekonomija i tehnologija značajno usmjeravaju oblikovanje promjena i često rezultiraju disbalansom ili nadmašuje nematerijalne komponente kulture. Javlja se pojava kulturalnog zaostajanja koji mogu uzrokovati konflikt i zategnutost, tako da umanje koheziju u društvu. Ekonomija i tehnologija utiču dalekosežno na način kako će akteri organizovati aktivnosti, kako će koordinirati odnose i kako će pojmiti i procijeniti novo iskustvo. Način na koji su ljudi ekonomski aktivirani ima utjecaja na njihove vjerske, političke, socijalne, edukativne i orijentacijske stavove. Tehnologija i industrija imaju dominantan utjecaj na prirodu socijalnih promjena. Moderna industrija ne samo da je proizvela nove industrije i radna mjesta, nego proizvela i niz novih socijalnih rizika. Rapidan rast ovisnosti od tehnološko-informatičkih industrija podupire promjene u nematerijalnim aspektima kulture poput običaja, vrijednosti, vjerovanja, odnosa, zakona i strukture ljudskog vremena. Ona društva koja su izložena naglim promjenama deolaze u situaciju kulturalnog zaostajanja (cultural lag). Ova činjenica je neizbježna i zavisi od prirode društva, ali se ipak akomodiraju kroz kraći ili duži vremenski period.

Budući da su promjene stalne i nepredvidljive, teorija je pokušala klasifikovati i razmotriti pravilnosti vezanih za njih. Izdvajamo nekoliko utjecajnih teorija.

1.1.1. Evolucionarna teorija

Evolucionarna i neoevolucionarna teorija je vezana na 19. stoljeće i vodi porijeklo iz socijaldarvinizma. Rani teoretičari evolucionizma su smatrali nekoliko pretpostavki važnih za socijalnu promjenu, a to su: a) promjene teže da budu kumulativne; b) to dovodi do porasta socijalne i kulturalne diferencijalacije i kompleksnosti; i c) to poboljšava adaptaciju, čime se promovira progres. Treća pretpostavka je upitna jer progres nosi niz rizika i neizvjesnosti sa sobom. Rani mislioci evolucionizma su smatrali da promjena neizbježno vodi poboljšanju. Za Lewisa H. Morgana promjena je prelaz iz divljaštva u barbarizam, a potom u civilizaciju. Za Herberta Spencera promjena znači zamjenu vojno-vjerskih društava industrijskim društvom (Jesser Joyce, 1975). Za Augusta Comtea promjena znači prelaz iz teološke faze društva ka naučnoj fazi. Ovi teoretičari su ipak ponudili veoma limitirana objašnjenja, selektirano i sa nedovoljnom argumentacijom, ali su se ipak izdvojili Emile Durkheim i Ferdinand Toennies koji su i danas referentni za promišljanje ove teorije. Durkheim dozuje da promjena tendira da promijeni osnovu socijalne kohezije društava mehaničke solidarnosti (predindustrijska društva) ka društvima organske solidarnosti kao što su kompleksna urbano-industrijska. Tehničke promjene donose progres u toj domeni, ali istovremeno slabe i diskvalifikuju odnose između članova društva. Toennisovo dokazivanje razlike Gemeinschafta i Gessellschafta je sukladno argumentaciji razlike mehaničkih i modernih društava. Borba za moć u urbano-industrijskim društvima snažno naglašava individualizam koji rezultira kulturalnom dezintegracijom. Kako su akteri više fragmentirani, izolirani i nezavisni od institucionalni veza, tako integracija i stabilnost modernih društava slabi. Za oba teoretičara promjena ne znači progres, nego ima različite posljedice bilo pozitivne ili negativne. Neo-evolucionarna teorija nerado primjenjuje pojam progressa u svim aspektima socijalno-kulturalnog

života, ali ističe ideju porasta adaptacije na tehničku sferu i na socijalno-organizacionu kompleksnost. Leslie White je jedan od neo-evolucionista koji smatra da se kultura razvija u većanom kontrolom nad energijom i okolinom. Elman Service shvata progres u razvoju organizacije. Društva su izrasla iz nižih nivoa grupiranja u pleme posredstvom razvijanja poljoprivrede i stočarstva koja su tražila kompleksnije odnose, a ona su vodila u klanovsku strukturu. Klanovska struktura je organizirala specifičan hijerarhijski raspored i poseban red privilegija za povlaštene koji se mogao organizirati u državi. Država je posljednji organizacijski nivo koji je i do danas aktuelan i karakterizira je efektivna kontrola nad članovima društva preko instrumenata moći i prinude (zakon, vojska, policija). Robert Redfieldova teorija polazi od pretpostavke da se društva mijenjaju iz folk ili tradicionalnih zajednica u urbana društva, gdje se vrijednosti, kvalitet života i socijalna organizacija bitno razlikuju od tradicionalnih oblika. Urbano društvo predstavlja temeljni kontrast folk društvu.

1.1.2. Teorija konflikta

Teorija konflikta kao perspektiva u vezi procesa socijalnih promjena vodi porijeklo od Karla Marxa i ideja klasnog sukoba. Klasni sukob je ono što pokreće društva, a konačnica je revolucionarna pobjeda proletarijata nakon koje stupa na scenu besklasno društvo. U njegovim idejama se prepliću ekonomske analize kapitala i utopijske-političke perspektive logike promjene. Uopšte, svi teoretičari konflikta smatraju da kompeticija između grupa za oskudne resurse rađa razlike, suprotnosti i konflikt, Trajna borba socijalnih grupa ili snaga čini da su promjene stalne. Iako mnogi konflikti nisu nužno turbulentni i neorganizovani, kao npr. konflikt u vezi nadnica, povremene erupcije nasilja su evidentne između sukobljenih grupa. Država može prihvatiti neke njihove ideje i implementirati ih u društvu i tako reducirati konflikt, ali sukob ostaje trajan između grupa koje imaju različite orijentacije. Ralf Dahrendorf naglašava moć, više nego ekonomske interese, kao centralnu osobinu u modernom vremenu (Dahrendorf, 1959). On vidi konflikt koji izrasta iz vlasti onih koji imaju

moć i koji je žele održati, dok oni koji je nemaju nastoje da je steknu. Drugi teoretičari konflikta promoviraju renovaciju i obnovu poremećenog socijalnog reda koji narušava ideale i osnovne vrijednosti zajednice.

1.1.3. Teorija ekvilibrijuma ili ravnoteže

Teorija ekvilibrijuma ili ravnoteže vodi porijeklo iz bioloških i mehaničkih nauka. Osnovna ideja se sastoji u pretpostavci da kada se desi promjena u bilo kojoj komponenti sistema, to tendira da pobudi dalje promjeneu drugim elementima, koji akomodiraju i integriraju novi element unutar strukture. Drugim riječima, sistem teži ravnoteži. Najpoznatija teorija ove orijentacije je strukturalni funkcionalizam koju je osobito njegovao i razvijao Talcott Parsons. Za njega je društvo sistem, komponirano iz više međupovezanih dijelova ili struktura koje su povezane jedna sa drugom, a funkcioniraju tako da promoviraju opštu stabilnost. Svako društvo mora osigurati zadovoljenje pet bazičnih potreba: zamjenu članova; socijalizaciju članova; produkciju i distribuciju dobara i usluga; zaštitu reda; i osiguranje i održanje osjećaja svrhe u cilju osiguranja sudjelovanja u grupnim aktivnostima. Ove potrebe tendiraju da dovode do razvoja strukture. U primitivnim društvima ove potrebe su fuzionizirane , ali u modernim društvima dolazi do strukturalnog razvoja praćenog diferencijacijom kao osnovnim socijalnim stanjem. S druge strane razvijaju se integrativni procesi kako bi se mogla obuhvatiti kompleksnija struktura. Institucionalne komponente socijalnog sistema su funkcionalno povezane jedna s drugom (familija sa školom, škola sa socijalizacijom, socijalizacija sa jezikom i proceduralnim vještinama itd.) . Kada se promjena desi u bilo kojem dijelu socijalnog sistema, to tendira da ima dalje posljedice na druge dijelova sistema, ali ukupna struktura promovira adaptaciju, ravnotežu i socijalnu stabilnost (Nisbet, 1967) .

Funkcionalizam je bio utjecajan između 1950 i 1960.g. prošlog stoljeća, a potom je uslijedio niz kritičkih napada iz drugih teorijskih orijentacija. Kritika se uglavnom bazirala na činjenici da funkcionalizam minimizira socijalne promjene, da

ima konzervativne korijenje i prenaglašava konsensus u društvu. U današnje vrijeme funkcionalizam se revitalizirao u obliku neofunkcionalizma i pripada tkz. neokonzervativnoj sociologiji.

1.1.4. Ciklične teorije

Ciklične teorije ne predviđaju dugoročne trendove u promjenama. Umjesto toga, oni razumijevaju društva kao periode uspona i pada, a svaki od tih perioda ima svoj specifični stil i sudbinu. Ove teorije porede društva sa živim organizmima, shvatajući obrazac promjene kao životni krug. Kulture prolaze kroz iste faze rasta i pada; svaka ima svoje djetinjstvo, mladost, zrelost i staro doba. Konačna faza kulture je civilizacija. Oswald Spengler je najpoznatiji teoretičar ove orijentacije i ideje je razvio u trotomnoj studiji „Propast Zapada“ objavljenje 1926.g. Arnold Toynbee u „Istaživanju istorije“ objavljenj 1961.g. pretpostavlja da civilizacija raste u odnosu na neke izazove iz socijalne ili fizičke okoline. Ako je izazov nedovoljan ili nadmoćan, tada će se zapaziti nedostatak kulturalnog razvoja poznatog kao civilizacija. Toynbee navodi primjer Eskima i arktičku klimu kao nesavladivu za kulturalni odgovor i razvoj, tako da ta kultura ostaje marginalna. Isto tako, obilje južno pacifičkih ostrva također rezultira reduciranom inicijativom na Polineziji, pa se smatra da su obe krajnosti uzrok marginalnih kultura. Ali kada je izazov savladiv, poput doline Nila, tada se razvija istinska civilizacija, poznata kao egipatska. Po Toynbeeu, pored egipatske, originalne civilizacije su sumerska, kineska, majanska i vjerovatno indijska, ostale su derivirane ili izvedene iz ovih.

Prisustvo kreativne manjine je neophodno u stvaranju civilizacije i kroz njihovu kreativnost društvo je sposobno u potpunosti realizirati svoje potencijale. U protivnom, ako ne poduzimaju odgovarajuće mjere, svjedoče svojoj vlastitoj propasti kao i propasti civilizacije. U vremenskim kategorijama trajanja civilizacije, unutarnja neslaganja preovladavaju. Vladajuća klasa sebe održava nasiljem i to izaziva otpor većine.

Vitalnost civilizacije traje onoliko koliko vladajuća elita uspijeva davati korektan adaptivni odgovor da se održi.

Pitirim Sorokin tvrdi da kulture tendiraju da budu karakterizirane jednim od dva dominantna kriterija: opazajne kulture koje su utemeljene na vrijednostima osjetilnih iskustava, dok ideacione kulture daju prioritet duhovnim i metafizičkim vrijednostima. Kada kultura naglasi jednu krajnost, počinje se kretati u suprotnom pravcu, odnosno suprotnom ekstremu. Kulture se zapravo kreću između dva ekstremna stanja između kojih nastaju idealističke predstave, gdje se miješaju oba kriterija, ali prevladavaju ideacione vrijednosti. Takva je grčka kultura, dok je rimska uglavnom osjetilna. U srednjem vijeku se ponovo vraća ideaciona kultura, a Renesansu karakterizira sinteza. Moderno doba ima mogućnosti za sve varijante, ali ona društva koja u socijalni život unose religijske elemente tendiraju ka ideacionim strukturama kulture.

1.2. Planiranje promjena

Planiranje promjena je jedna od važnijih tema u sociologiji (primjenjena sociologija), no ističe se da su promjene u današnjem svijetu tako intenzivne da akteri nisu u stanju da ih prate ili se jednostavno prepuštaju njihovom utjecaju. Druga perspektiva naglašava da smo u stanju upravljati promjenama i na taj način upravljati svojom sudbinom uz pomoć nauke. Jedna od uloga nauke jeste sistematsko znanje koje može biti primjenjeno da se odredi smjer promjena. Osnovno polazište u socijalnim naukama, vezano za promjene, jeste planiranje procesa koji uključuje učešće onih koje treba mijenjati. To iskustvo imaju one strukture koje su bile kolonizirane ili iskustvo socijalističkih zemalja. Individualizam, koji se na zapadu njeguje ako posebna vrijednost, ne poznaje ovu vrstu socijalne promjene jer bitno vrijeđaju individualizam i samoodređenja osobe. Po tome demokratija nije najpogodniji okvir da se promjene dešavaju. U mnogim razvijenim zemljama, vođenje socijalno-ekonomskog planiranja je efektivan način suprostavljanju masovnim problemima tog društva, unatoč neslaganjima pojedinaca. Mnoga istraživanja dokazuju da nerazvijene ekonomije zbog razuđenog i neuređenog tržišta gube jako puno investicijskog kapitala, ali tek nakon intervencije planske ekonomije dešavaju se promjene koje su poželjne. Takođe, u nekim ruralnim društvima, akteri očekuju intervenciju vlade, ne na način pomoći, nego na način pokretanja potencijala tih društava, kao što je npr. kinesko ruralno društvo. S druge strane, intervencija vlade je omogućila snažan ekonomski rast ove zemlje, tako da su promjene u potpunosti izmijenile tradicionalnu strukturu ovog društva.

Kompjuterska revolucija je još jedan važan faktor promjena jer je ubrzala obradu podataka, stvaranje novih baza podataka i olakšala statističku i matematsku obradu. Osim toga, postala je univerzalno obavezan simbol ubrzanih promjena.

Socijalne promjene mogu imati disruptivni potencijal i predstavljati izvorište socijalnih problema i socijalne dezorganizacije. Niz je dokaza koji sugerišu zaključak da promjene mogu narušiti stabilnost pojedinih društava zbog čega ona ne mogu

povratiti raniju izbalansiranost i predvidljivost za svoje aktere. U svim tim situacijama govorimo o izvjesnim oblicima dezorganizacije društva. Snažne migracije, promijenjena struktura privrede, naglo uvođenje tehnoloških promjena, difuzija ideja i običaja iz jednog u drugo društvo, osobito u namjeri kolonizacije, mogu rezultirati porastom socijalnih problema i dezorganizacijom u vidu osiromašenja, alkoholizmom, samoubistvima i sličnom socijalnom patologijom. U kompleksnim industrijskim društvima ima niz promjena koje izazivaju socijalne probleme koji nisu planirani i očekivani, pa i ta društva gube kontrolu nad promjenama (npr. ekološko zagađenje, povećani zdravstveni rizici, ekonomske krize, pretjerana ovisnost o tehnologiji, kompeticijski karakter društva i sl.) , što može izazvati napetosti i konflikte u društvu. Neki autori ističu da je pretjerana urbanizacija i dominacija automobilske industrije destruirala gradove i urbani način života jer, su arhitekta i planeri gradove konstruirali samo u smislu efikasnije privatnog transporta i potrošnje u velikim trgovačkim centrima. Na taj način su se reducirali ostali aspekti socijalnog života i to predstavlja jedan od problema U recentnoj literaturi ova osobina se označava kao društva rizika.

Promjene u idejama i drugim oblicima nematerijalne kulture takođe izazivaju prijetnje za stabilnost modernih društava. Ideje mogu biti izvorište konfliktnih i destruktivnih pokreta ili čak zahtjevati radikalnu promjenu društva. Tamo gdje je pretjerana ponuda različitih idejnih paradigmi, može se smatrati da to indicira društvo ubrzanih promjena.

1.3. Socijalna dinamika

Socijalna dinamika. Socijalna dinamika i socijalna promjena indiciraju promjene kroz vrijeme uz određene razlike. Socijalna dinamika pretpostavlja promjene unutar sistema. Sistem je istovremeni kompozitum sličnih (kao što su članovi porodice, susjedstvo) i različitih (klasni status, obrazovanje, zanimanje). Sistem je unutar sebe izdjeljen i međuovisan. Pojedini entiteti sistema se ponekad nazivaju subsistemi. Obzirom da je tako, akcija jednog sistema podrazumijeva reakciju drugog. Promjena u jednom vodi promjeni u drugom subsistemu. Tako npr. duže obrazovanje vodi prestižu, a time i visini prihoda. Taj način promjene koji nastaje iz međuovisnosti naziva se endogena promjena. Egzogena promjena sistema se javlja onda kada su promjene izazvane vanjskim uzrocima kao što je npr. globalna nezaposlenost koja može promijeniti ponašanje sistema u smislu opšte štednje.

Socijalna dinamika konotira sa standardnim modelima dinamike kao što su pojave ekonomskog rasta, depopulacija ruralnih oblasti, demografska tranzicija i sl. Socijalna dinamika stoga implicira izvjesnu prediktivnost koja može biti modelirana. Model uključuje niz pretpostavki ili preduslova koji dozvoljavaju da promjene budu realizirane (npr. kompjuterizacija nastavnog procesa). U socijalnoj dinamici promjene se mogu izazvati, kontrolirati i predviđati u smislu da se promjena u jednom subsistemu organski nadovezuje u drugom subsistemu (npr. rezultat je bolje obrazovanje posredstvom kompjuterizacije, a time i kvalitetnije tržište radne snage koja može naći posao).

Socijalna dinamika se kao pojam češće koristi od socijalne promjene kada su u pitanju standardni modeli ravnoteže društva. Male promjene naprosto ne mogu promijeniti sistem jer je sposoban uspostaviti ravnotežu u svim aspektima egzistencije. Kada govorimo o promjenama, tada govorimo o promjenama sistema kao što je prelaz iz socijalizma u kapitalizam. Promjena mijenja tkivo društva i izaziva neplanirane promjene.

Međutim, socijalna dinamika ne podrazumijeva uvijek ravnotežu sistema. Ekonomski rast je dinamika koja nema prirodne granice, ali oscilira kroz različite periode. Takođe, dinamički procesi nekad ne podrazumijevaju neophodne preduslove, ali podrazumijeva kontinuitet dinamike kao što je npr. V. Pareto model kruženja elite ili tržište.

Pojam socijalne dinamike se koristi u situacijama u kojima postoji interes za proces promjena (Spencer, 1998). Promjene se dešavaju postepeno i očekivani su rezultati promjena, ali su bitni za analizu načini na koji se javljaju. Način na koji se promjene javljaju mogu rezultirati nepoželjnim obilježjima. Ako analiziramo npr. proteste ili navijanje za neki klub, koji imaju svoju sistemsku definiciju, što znači nisu zabranjeni, ali način na koji su izvedeni mogu rezultirati narušavanjem javnog reda i mira, kao i sukobom sa policijom.

U eri globalizacije i transformacije društava dešava se jako mnogo otpora, protesta, antiglobalističkih varijanti pokreta, lokalnih revolucija, radikalnih pokreta, raznih pokreta za proširenje ljudskih sloboda i slično. To sve motivira nastojanje da se pronađu dinamički modeli socijalnih i globalnih promjena i predvidi budućnost. Postoji potreba da se objasni to se dešava i što će se desiti. Pitanje socijalne dinamike je važno i sa stanovišta analize mikro-grupa i životnih situacija pojedinaca. One su određene u velikoj mjeri karakterom socijalne dinamike u kojima se nalaze. Izmijenjeni sadržaj pojedinih entiteta, izbor životnog stila, tip odgovora na promjene, vrijednosne preference pojedinaca i grupa često imaju izvorište u socijalnoj dinamici. Dobar primjer utjecaja socijalne dinamike je promjena strukture i promjena uloga u porodici, ali isto tako i potrošačke preference pojedinaca (predbračna zajednica, pomiješane uloge bračnih partnera, institucionalizacija brige o starima, odrastanje u vrtićima, djeca kao značajni potrošači itd.

Modeli promjena mogu biti statični, u smislu da objašnjavaju odnose između aktera u datom vremenu. Dinamički modeli razmatraju procese i promjene, kao i uslove u kojima se promjena odigrava u prošlim ili komparativnim perspektivama. Nastoji se pronaći razlika i objasniti koje su sekvence promjena bile ključne za nastanak novih okolnosti.

Kao što smo naveli u socijalne promjene i socijalna dinamika u velikoj mjeri utiče na ljude, grupe i šire organizovane grupe. Ne uspijevaju sva društva podnijeti promjene, niti svi članovi društva mogu učestvovati u dinamici društva. Naime, na marginama društva javlja se jako puno dezorganizacijskih procesa i znatan broj ljudi i grupa koji su izloženi ovim procesima.

2. Socijalni problemi

Osnovna paradigma u interpretaciji socijalnih problema u modernom svijetu nastala je sa industrijskom revolucijom, masovnim migracijama i urbanizacijom kao dominantnim socijalnim promjenama u odnosu na tradicionalno društvo. Socijalni teoretičari 19 vijeka definisali su promjene kao prijeteće nizu tradicionalnih institucija, a socijalne probleme kao one pojave koje narušavaju uobičajeni socijalni i normativni sistem. Naravno, postoji niz teorijskih razmimoilaženja i suprotnosti u vezi funkcije socijalnih problema, ali je zajedničko to da su oni onaj aspekt realnosti koji je izazvan promjenama. Zato se i sociologija, a unutar nje sociologija socijalnih problema, smatra kao nauka koja je izrasla na temelju krize društva koju je proizveo kapitalizam. Iz te perspektive socijalni problemi su pojave koje su općenito nepoželjne i koje su predmet intervencije.

Uopšteno govoreći, socijalni problemi su one ljudske radnje i stanja koje su suprotne idejama stabilитета, trezvenosti, štedljivosti, navikama rada, porodičnoj solidarnosti, orijentiranosti ka susjedstvu i disciplini volje.

Socijalni problemi su bili razmatrani kao ponašanja koja su narušavala ove idealno tipske konstrukcije. Bili su vezani za ruralne i srednje klasne vrijednosti transponirani u javnu politiku kroz humanitarni socijalni rad i vjerske organizacije. Mnogi rani autori koji su se bavili socijalnim problemima su živjeli u malim gradovima ili ruralnim naseljima i bili su teološki obrazovani. Činjenica je da su grad i urbanu kulturu smatrali izvorom univerzalnog zla, a tradicijske sredine izvorom opšteg dobra i istine. Zbog ove uslovljenosti interpretacije socijalnih problema, kao aplikativne socijalne nauke, mnogi sociolozi smatraju da su ovi reformatori stvarali više problema nego što su ih rješavali. Dominantne vrijednosti kulture imale su važnu funkciju u stvaranju onih vrsta ponašanja koje su socijalni reformatori nastojali da onemoguće i tražili da se eliminišu. Od prepoznavanja ovih činjenica dolazi do naglašavanja ili pokretanja stigmatizacijskog procesa koje

proizilaze iz problemskog ponašanja. Analiza socijalnih problema je, stoga, integralni dio analize nastanka stigme .

U analizi definiranog socijalnog problema i reakcije zajednice, uočeno je da je kolektivna svijest o „problemu“ često centrirana oko oblika ponašanja koji narušavaju moralni i socijalni red. Ona ponašanja koja imaju loš edukativni i moralni uticaj u pravilu teže da se prepoznaju kao socijalni i patološki problem

Polazeći od pretpostavke da socijalni problemi u najvećoj mjeri pogađaju stanja kolektivne svijesti i društveni život, većina sociologa smatra da su vrijednosti i vrijednosne orijentacije ono što nedostaje akterima socijalnih problema. Iako je nemoguće nametnuti devijantima poželjne vrijednosne orijentacije, smatra se da njihovo relativno odsustvo osigurava sklonost ka stvaranju socijalnih problema. Ovi etički problemi i generalizacije ranih socijalnih reformatora imaju odijeka i danas u definisanju socijalnih problema i njihovog tretmana. Ovaj pristup je i oblikovao specifične pristupe analizi socijalnih problema poput relativno niskog stepena apstrakcije ili konceptualizacije, naglaska na praktične i svakodnevne poteškoće ljudi. Diskusija o socijalnom problemu se uglavnom kretala oko moralne prosudbe o njemu. Ipak pojam socijalni problem je i dalje operacionalno upotrebljiv u deskriptivnom ili klasifikacijskom smislu. Socijalni problem je svaka ona situacija u kojem veliki broj ljudi osjeća uznemirenost i nesreću jer nisu u stanju da neutrališu dezorganizacijske posljedice. Pod dezorganizacijskim posljedicama socijalnih problema smatramo predvidljive proizvode ili posljedice koje relativno trajno narušavaju pojedinačnu ili grupnu egzistenciju i harmonizirajuće odnose.

Socijalni problemi su centralna kategorija u socijalnoj patologiji. Ponekad je teško razlikovati istraživanja socijalnih problema unutar sociologije i drugih povezanih oblasti poput psihologije, socijalnog rada, socijalne psihologije i sl. Ipak, sociologija polazeći od svojih generalnih kategorija poput porodice, socijalne stratifikacije, edukacije, manjina, statusa, uloga, socijalnih promjene i sl., u dovoljno dobroj mjeri identifikuje socijalne probleme kao svoj autentični predmet interesa. Postoje različite teorijske orijentacije i česta preklapanja

drugih društvenih nauka, ali možemo reći da socijalni problemi indiciraju svoju univerzalnost zbog interesa niza drugih nauka. Ono oko čega je sociologija zaokupljena u vezi socijalnog problema jeste da otkrije kako je socijalni problem konstituiran u društvu i koji su mogući istraživački stilovi unutar socijalnih problema. U tom smislu se izdvojila podgrana u opštoj sociologiji poznata kao „sociologija socijalnih problema“. Sociologija kao disciplina ispituje procedure, procese i promjene kolektivne aktivnosti u pogledu socijalnih problema (Hadden C. & Lester, 1976) i analizira socijalno proklamirana rješenja. U velikom broju socioloških radova naglašeno je da su socijalni problemi često izolovani od problemske situacije i tretirani su bez širih veza sa ostalim socijalnim aspektima. U tim istraživanjima je sugerisano da je vladajuće klasa u društvu ona snaga koja definiše socijalni problem. Tako npr. problem siromaštva sa stanovišta vladajućih klasa je problem siromaštva sam po sebi, a ne kao izraz klasne nejednakosti. Takođe, u tom domenu postoji različiti pristupi kako socijalne probleme treba rješavati, a to se kreće u rasponu od popravljavanja subjekata uključenih u socijalni problem pa do kažnjavanja.

Socijalni problemi su samoevidentne činjenice ili objektivno data stanja. Uobičajena svijest o socijalnim problemima ne dopire do osnovnih protivriječnosti i geneze nastanka socijalnog problema. Kao što smo ranije naveli vidljivost socijalnog problema je dovoljna da se pripíše subjektima njihova sklonost ka učešću u socijalnom problemu, a ne kao posljedicu dubljih uzroka. Ako analiziramo socijalni kontekst socijalnih problema vidjećemo da postoji organska veza između njih. Npr. fenomen stalnog siromaštva u svijetlu ekonomskih razlika jedno je od najproblematičnijih pitanja razvoja danas. Unatoč činjenici što je dvadeseto stoljeće karakteristično po eksploziji bogatstva čak i u zemljama koje nisu zapadno-industrijski orijentisane, evidentni su problemi devijantnosti povezanih sa razvojem. Zbog toga je veoma grubo konstatirati da ekonomski razvoj rješava niz socijalnih problema, nego naprotiv, stvara nove. Analiza sugerira da ekonomski razvoj nije praćen socijalnim razvojem, a rezultat je novi set devijacija i socijalnih problema. Tamo gdje socijalni razvoj ne prati ekonomski razvoj u pravilu se javljaju značajniji socijalni problemi i pripadajuća patologija. Nije problem u nedostatku

ekonomskih resursa, nego neuspjevanje usaglašavanja ciljeva ekonomskog i socijalnog razvoja u kojem je implicitno sadržan zahtjev da od ekonomskog razvoja koristi ima populacija u cjelini. Čak i u klasično industrijskim i postindustrijskim zemljama siromaštvo nije ukinuto, zbog toga što značajan dio populacije nije bio uključen u ekonomski razvoj i nije se ulagalo u tzv. humani kapital. Najpogođeniji su ruralne oblasti i predgrađa starih industrijskih gradova. To ne znači da nije bilo ulaganja u humani kapital ali stare radničke strukture nisu bile spremne na dokvalificiranje ili učenje novih vještina koje su potrebne za nove oblike zaposlenja. Došlo je, kao posljedica, do socijalnog loma ovih struktura u svakom pogledu. U tim je dijelovima najvidljivije siromaštvo, nezaposlenost, kriminal, dezintegracija porodice, narkomanija, prostitucija itd.

Šire javno mijenje će olako iskonstruisati stav da su pojedini dijelovi navedenih gradova jednostavno opasni i da ih zbog toga treba izbjegavati, ali se neće upuštati u diskusiju da su industrije tih gradova danas prevaziđene i da krupni kapital nema interesa za dalje ulaganje.

Nepovoljan ambijent ne manifestira se samo kroz siromaštvo, nerazvijenost, loš materijalni status i neadekvatne životne uslove, već i kroz isključivanje nekih dijelova populacije iz potpunog učešća u razvoju. To se dešava u etnički mješovitim zajednicama i Trećem svijetu gdje su manjine predmet diskriminacije i reducirana im je većina šansi za razvoj. Zbog izolacije od osnovnih resursa te manjine nemaju pristupa njima. Takođe, u mnogim zajednicama prisutna je polna diskriminacija. Žene su izložene nadeksplataciji, diskvalifikovane su iako znatno doprinose ekonomskom razvoju. One ne učestvuju u raspodjeli bogatstva. Žene su uključene u poljoprivredna i zanatska zanimanja i njihov doprinos ekonomskom razvoju se smatra zanemarljivim. Nametnuti su im uslovi ovisnosti od muškarca, u inferiornijem su statusu sa malim šansama da ga poboljšaju. Isti je slučaj sa dječijim radom. Djeca nemaju mogućnost školovanja, socijalne zaštite kao ni osjećaj sigurnosti. Njihov rad predstavlja pokušaj povećanja prihoda porodice. Osim toga, u novije doba djeca iz Trećeg svijeta često su predmet trgovine zbog pedofilije. Devijan-

tnost se ispoljava i kroz degradaciju ekološke strukture prirode i zbog toga su izazvane ekološke štete koje se teško mogu popraviti ili spasiti. Većina zemalja Trećeg svijeta su zemlje nestabilne demokracije i vojnih diktatura. Ionako oskudni resursi ovih zemalja ulažu se u vojsku i vojnu opremu, a neznatan dio na socijalni razvoj. Niz je sociološki relevantnih uzroka zašto pojedine regije ne uspijevaju da se revitalizuju unatoč snažnim intervencijama finansijskih i humanitarnih institucija. Jedan od razloga jeste nekvalitetan socijalni kapital. Socijalni kapital je mreža odnosa izraslih na dobrovoljnoj bazi, a osnovni kvalitet je povjerenje na relaciji individua-indivdua, grupe-institucije, institucije-institucije. Devijantan razvoj povezan sa socijalnim problemima ostaje široko rasprostranjen i u zemljama tranzicije. Poznato je da su istočnoevropske i balkanske zemlje nakon disolucije političkih zajednica upale u nove zamke razvoja i najveću cijenu su platile obespravljenoj masi.

Kontinuum socijalne patologije na relaciji razvijeni-nerazvijeni je povezan i da bi se određeni aspekti održali mora postojati organizovani kriminal. Mi ne kažemo da je većina fenomena socijalne patologije rezervisan za Treći svijet nego da su tamo populacije izložene većim rizicima. I u razvijenim zemljama postoji znatan obim socijalno patoloških i socijalno problemskih situacija s tom razlikom što su one pod većom socijalnom kontrolom institucija i vlade. Kao što je poznato najveće količine droge su proizvedene u zemljama Trećeg svijeta, a najznačajniji potrošači su u razvijenim zemljama. Ovo sugeriše da postoji organska povezanost razvijeni-nerazvijeni i ona je posredovana organizovanim kriminalom. Slična stvar je i sa tržištem seksualnosti. U najvećoj mjeri Treći svijet je izložen seksualnoj eksploataciji, a zapadne zemlje su najznačajniji korisnici tih usluga.

Navedeni problemi osvjetljavaju, na pojednostavljen način, situacije koje involviraju niz ponašanja i stanja vezanih za socijalnu patologiju kao instanci društvenog konteksta. Istina je da neki oblici ponašanja po sebi konstituiraju problem ali performanse ponašanja su ono što se osuđuje kao problem. Razlika mora biti naglašena u analizi socijalnog konteksta i načina kako neka društva definišu pojedine aktivnosti ili uslove kao

problem. Socijalni problemi su rezultat niza udruženih faktora, a analiza tih faktora mora biti sistematski analizirana. Tako za određene djelove populacije u Trećem svijetu ne smatra se problemom npr. uzgoj narkotičkih sredstava niti je to problem za korisnike. Problem je definisan tek u široj društvenoj perspektivi jer zloupotreba narkotičkih sredstava izaziva niz nepoželjnih stanja koja se teško mogu kontrolisati. Maloljetnička prostitucija organizovana u zemljama Trećeg svijeta za potrebe razvijenih zemalja takođe ima isti status. Ove divergentne perspektive onih koji organizuju i koriste sociopatološki definisane usluge sugerira različita rješenja u rasponu od zabrane ili toleriranja određenih pojava. Moguće je ovaj raspon analizirati i kroz definiciju socijalnog problema kao situacije koja je imakompatibilna sa vrijednostima značajnog broja ljudi koji smatraju da je neophodno situaciju radikalno ukinuti ili je riješiti na kompromisan način.

Pristup u analizi socijalnih probleme i pripadajuće socijalne patologije snažno je obojeno uobičajenim koncepcijama koje se puno ne pitaju o uzročnicima stanja. Taj aspekt je poznat kao primjenjena analiza. Drugi pristup je fokusiran na socijalnu reakciju na socijalne problema kao predmeta istraživanja i analize konsekvence socijalnih problema. U sociološkoj literaturi postoje dva principa kao kriterija po kojem je socijalni problem:

- bilo koja objektivna neugodna aktivnost ili set aktivnosti u koje je uključen značajan broj ljudi i
- osnova definisanja jeste da su socijalni problemi devijacije od uobičajenih i kulturalno definisanih normi vrijednosti i pravila u društvu.

Socijalni problemi, kao objektivni uslovi, znače da su neki fenomeni inherentno problematični za društvo ili pojedine grupe i da je takav fenomen percipiran kao problem od strane onih koji su zainteresovani da ga shvate. Ovaj pristup socijalnim problemima je utemeljen na ideji da je „povreda“ osnovnih kulturalnih orijentacija jednostavno „tu“ i da je treba rješavati.

Ima niz faktora koji pogubno utiču na stvaranje socijalnih problema ali nisu tretirani kao socijalni problemi nego su konsekvence tretirane kao socijalni problemi (npr. gubitak posla

smatra se izrazom ekonomskih kretanja i do te tačke to nije socijalni problem, ali posljedice jesu) .

Osnovna pretpostavka u analizi socijalnih problema jeste da su to stanja koja sa velikom vjerovatnoćom uslovljavaju nastanak sociopatoloških fenomena. Ovaj pristup se ponekad naziva interpretativnom perspektivom. Analiza je fokusirana na vezu socijalni problem-socijalna patologija u stvaranju fenomena koji imaju određene osobine, socijalne posljedice i koji ga povratno konstituiraju kao socijalni problem. Interakcionistički orijentirana teorija socijalne patologije dokazuje da socijalni problem nije samo objektivni uslov ili set objektivnih uslova, nego različite definicije problema. Npr. siromaštvo je nekada bilo stanje stvari za veliki dio populacije i nije definisan kao socijalni problem, ali danas jeste. Na početku industrijske ere ekološko zagađenje nije bio socijalni problem, ali danas jeste. Ideja je da su neki socijalni problemi i prateća patologija socijalno iskonstruirani ili kad su uočene posljedice kao nepoželjne. U teoriji je prisutan i prirodno historijski pristup socijalnom problemu gdje je historija problema shvaćena kao set nivoa koji funkcioniraju kao model. Riječ je o tome da pojedini događaji ili neugoda mogu trajati kroz životni ciklus pojedinca ili grupa i doživljavaju se kao realnost. Kao realnost, za subjekta ili grupe, pristupa se reformiranju ili neutralizaciji problema. U osnovi riječ je o razvojnom momentu onih problema koje pojedinac ili grupa imaju. U pravilu ovi problemi nisu vidljivi na javnoj sceni, ali tek u kasnoj fazi bivaju otkriveni poput pedofilije koja je u zadnje vrijeme definisana kao socijalni problem iako je, očigledno, postojala dugo. Problem je postao vidljiv tek kad su žrtve progovorile o tome i kada je porasla svijest o tom problemu. Proces može biti shvaćen kao fenomen koji se pojavio, pretrpio i reagovalo se u određenom zreloom dobu sa nastojanjem da se izazove socijalna akcija koja bi imala za cilj da se fenomen do kraja kontroliše i procesuiru kako bi nestao kao problem.

Razvojni modeli socijalnih problema pripremaju socijalnu scenu da se zainteresuju za detaljnije osobine samog problema. Ovaj proces sadrži periode razvoja socijalne svijesti o problemu i uglavnom je praćen zahtjevom za korektivnim zahvatima koji će rezultirati ili neutralizacijom problema ili

nestankom. Proces može biti shvaćen kao činjenica da je fenomen zapažen kao niz događanja, i konačno se reagira na prirodu socijalnog problema. Većina problema zapaženi kao takvi na socijalnoj sceni rezultiraju formaliziranjem postupaka borbe, ali fenomen često puta preživljava kao socijalni problem. Interes sociologije jeste da shvati i objasni unutarnju dinamiku socijalnog problema, neovisno od socijalnih stavova (Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel, 1966) . Jako malo istraživanja je zaokupljeno objašnjenjem zašto jedan fenomen ima osobine socijalnih problema, dok drugi socijalni fenomeni to nemaju. U literaturi se često uzima primjer djeteta koje je odraslo u kriminalnoj okolini i u adolescentnoj je dobi bilo izloženo pritisku da izvrši krivično djelo zbog kojeg je osuđen. Na izdržavanju kazne upoznao je iskusnije kriminalce i s njima stvorio personalnu infrastrukturu za koju se opredjelio relativno trajno. Nakon izdržavanja kazne, bez mogućnosti da dobije šansu za potpunu resocijalizaciju, opet čini krivično djelo i krug se zatvara. Analitički pristup ovom ciklusu može biti razmatran u okviru više nivoa:

- Stresno djetinjstvo
- Neugodni grupni uticaj
- Lišavanje slobode
- Izdržavanje kazne u adolescentnoj dobi
- Socijalno odbijanje
- Kriminalni životni stil

Ovaj ciklus objašnjava kako se u životu individue ovog tipa sudbine koncentriralo šest značajnih perioda njegovog života. Naizgled, jedna faza pretpostavlja drugu. Iako analiza objašnjava što se desilo, ne objašnjava nam zašto osoba nije postala nešto drugo. U suštini, nedostaju dodatne analize unutrašnje dinamike konstituiranja životnog stila.

Pojava socijalnih problema po sebi zahtjeva analizu ponašanja i reakcije na fenomen. Konkretno, analiza mora nastojati da shvati kako neke aktivnosti ili ponašanja privlače pažnju, dok neki ne. Socijalni fenomen, kao socijalni problem, tendira da se održava i pretpostavke za njegovo trajanje u prostoru i vremenu jeste znatan broj ljudi koji su njime obuhvaćeni. S druge strane, socijalni problem veže i niz socijalnih službi koje su zadužene za kontrolu problema. Tako socijalni fenomen u cjelosti veže ne samo grupe ljudi na koje se odnosi, nego i

institucionalne i dobrovoljno organizovane udruge zainteresovane za suzbijanje problema. Niz je istraživanja, poput sociologije zatvora ili sociologije totalnih institucija, dokazalo da i formalni sistemi podjednako učestvuju u fenomenu socijalnog problema (npr. kriminal je nezamisliv bez policije, psihijatrijska ustanova nezamisliva bez psihijatrijskog osoblja) .

Analiza socijalnih problema zahtjeva objektivni pristup koji je različit od uobičajenog stava javnosti o socijalnom problemu. To je ne samo zahtjev za objektivnošću i redukciju emocija, nego i redukcija onih uticaja koji mogu istraživanje snažno ideološki obojiti. Česta metoda jeste metoda sa učestvovanjem i historija sociologije bilježi nekoliko značajnih poduhvata uz pomoć tih istraživačkih strategija. Većina analiza tog tipa je konstatirala da socijalni problemi imaju socijalno značenje koje mu je dodijeljeno kroz javno mijenje koje, ipak, u krajnoj instanci nije kvalifikovano da definiira socijalne probleme.

Socijalni problemi imaju svoju „karijeru“. Ovaj pristup analizi nije vezan samo za pojedince nego za fenomen koji ima niz osobina poput dužine trajanja, uspješne ili neuspješne borbe s njim, ili pak dali je jako ili slabo naglašavan na socijalnoj sceni. Društvo nastoji da većinu socijalnih problema reducira na predvidljive kategorije, da ih kontroliše i da ih učini kratkotrajnim. No, priroda socijalnih problema jednostavno ne dopušta kratkoročne strategije (npr. problem zloupotrebe narkotičkih sredstava je toliko univerzalan da on podjednako pogađa lokalnu zajednicu općenito, ali je i globalni problem) . Mnogi socijalni problemi su apsorbirani u dominantnu kulturu i time su prestali biti značajan socijalni problem, nego su prerasli u lični izbor (npr. seksualni stilovi) . Razlog zbog čega su socijalni problemi traju između ostalog jeste i u činjenici angažovanja količine resursa koji su upotrebljeni za borbu protiv njega. Tretman socijalnih problema često puta zavisi od političke volje, stanja javnog mijenja, ekonomije, snazi društva da se odupre ili jednostavno odsustva volje da se problem riješi. Značenja socijalnog problema se takođe mijenjaju kroz izvjesne periode, ono što je nekada bio problem danas nije (npr. pojava nekih vrsta bolesti) . Obrnuto, oni problemi koji su se nekad smatrali nevažnim, danas su važni problemi

(npr. migracije, ekološko zagađenje i sl.) . U suštini svaki vremenski period ili blok vremena ima svoje socijalne probleme i ne korespondira sa drugim odsječcima vremena poput prošlosti i budućnosti. Priroda savremenih problema i pripadajuće socijalne patologije u suvremenom svijetu zbog produbljene kompleksnosti sadašnjeg trenutka jesu takvi da moraju nužno korespondirati sa budućim rješenjima.

Historija socijalnih problema puna je neuspješnih ili promašaih akcija usmjerenih na suzbijanje i uočeno je da unutar samih socijalnih problema postoji neki oblici neformalne organizacije. Uglavnom je uzrok promašenih nastojanja suzbijanja socijalnih problema i jeste njihovo nepoznavanje i ad hoc pristup. Kao što smo već naglasili pripisana značenja socijalnom problemu od strane javnosti često predstavljaju neku vrstu alarma ili uzbune. Ovaj proces ima nekoliko faza koji se kreće u rasponu od neraspoznavanja problema, ili odsustvo brige o problemu, preko početaka alarmiranja, mobilizacije resursa i stišavanja javne uzbune o problemu.

Odsustvo brige o problemu proizilazi iz nepoznavanja konsekvenci koje problem može izazvati. Početak alarmiranja javnosti na problem jeste kada je on prepoznat kao nenormalan i kada mu se pripisuju razne konsekvence u vezi s njim. Socijalni problem, da bi se na njega reagovalo, mora biti u dovoljnoj mjeri proglašen za problem na osnovu kojeg bi se tražila i zahtjevala socijalna akcija. Posljedice problema su u prvom planu, tek potom sam problem. On se obično prezentira u ekstremnim slučajevima i predstavljen je u simboličkim kategorijama šta bi oni mogli predstavljati u razvijenijim oblicima. Mobilizacija je organizovanje resursa u konkretnoj borbi sa problemom. Ovaj nivo predstavlja aspekt socijalne kontrole i poduzimaju se edukativni preventivni, i tretmanski postupci koji mogu biti shvaćeni kao socijalni odgovor na problem. Ako problem ne može biti suzbijen, strategije se mijenjaju i alternativni programi dobijaju mogućnost da se realizuju. Stišavanja problema karakteriše mala ili nikakva socijalna briga o problemu. Za problem se može reći da je suzbijen onda kada se svede na minimalne i zanemarljive slučajeve. U ovom slučaju moguće su i drugačije definicije problema u zavisnosti od opštih uslova u kojima se javlja.

Većina studija socijalnih problema koncentrirana je na njihovu klasifikaciju. Manje više postoji slaganje o tome da je socijalni problem odstupanje od prosjeka ili devijacija od institucionalnih očekivanja i u glavnom se dijele na egzogene i endogene faktore. Uzimaju se u obzir teorijske orijentacije poput strukturalnih, socijalno psiholoških kao i biološko- psihološko patološke teorije devijantnosti. U fenomenologiji socijalno problemskih i patoloških pojava najčešće se ubraja fenomen kriminaliteta, fenomen suicida, toksikomanije, socijalne izopačenosti i tretman sociopatološki inficiranih osoba. U području etiologije ili uzročnost najčešće se uzimaju u obzir tzv. egzogeni (vanjski) faktori koji se odnose na okolinske pritiske poput siromaštva, ekonomske krize, migracija, klasne strukture društva i sl. Ovaj pristup pokušava da interpretira pojave kao masovne. Endogeni (unutrašnji) faktori etiologije socijalnih problema i socijalne patologije usmjereni su na analizu bioloških, psiholoških i mentalnih poremećaja pojedinca.

Poremećaji pojedinca često su klasifikovani po kriteriju medicinskih, psihijatarskih, socioloških i demografskih varijabli. Osobina svih tih klasifikacija jeste da ističu pogreške ili nesposobnosti pojedinca da standardno i uobičajeno participira u zajednici, da učestvuje u njenim tokovima i da ispunjava očekivanja. Ovaj stav preovladava u teoriji jer je konformitet ono što se u interpretacijama nastoji opravdati ili istaknuti kao cilj funkcionalne osobe. Onemogućenosti ili nesposobnosti pojedinca sa minimalnim mogućnostima na potpuni konformitet u skoro svim sociološkim i sociopatološkim interpretacijama ostaje predmet interesa.

Dio studija iz ove oblasti se fokusira, pored navedenih predmeta interesa, na efikasnije operacionalne definicije kako bi se mogli provesti precizniji istraživački postupci. U psihološki orijentiranim studijama i analizama fenomena svijeta socijalne patologije fokus je dat na pojedinca i pripadajuće endogene faktore poput psiholoških i drugih poremećaja. Teorijski pristupi su nešto diferenciraniji i precizniji jer se snažno oslanjaju na psihološke teorije ličnosti, istraživanja na mikro razini i terapijskim i psihoterapijskim pristupima. U nekim specifičnim studijama o specifičnim socijalnim problemima, poput izbjeglištva, redovno se dovode u vezu sa situacionim teorijama i devijantnim ponašanjima. Psihologija ima razvijenu

pojmovnu infrastrukturu ali u pravilu redovno istražuju emocije, vrijednosne orijentacije, motive, kao i samu aktualnu situaciju. U psihijatarski orijentiranim studijama socijalne patologije fokus je dat na specifične psihijatarske analize koje se dovode u vezu sa terapijom u užem i širem smislu, prevencijom, epidemiologijom duševnih poremećaja i organizacijom psihijatarske pomoći u zajednici. Postoji niz podgrana koje su se izdvojile kao specifične orijentacije sa definisanim predmetom istraživanja i odgovarajućom metodologijom. Manje više u svim studijama socijalni problem je centralna kategorija koja se posebno analizira kroz metodološke postupke prihvaćenih kao relativno pouzdane i precizne.

U zavisnosti od društvene sredine ili potrebe studije se usmjeravaju prema onim socijalnim problemima za koje postoji dovoljna teorijska, moralna, sigurnosna, pravna itd. opravdanost pa u nizu studija nailazimo na probleme koji tretiraju slijepe, osobe sa govornim manama (npr. kod Lemmerta), a u novijim centralnistraživački interesi su teme poput problema socijalne kontrole, neviolentnog ili nenasilnog kriminala (korporacijski kriminal), nasilje u međuljudskim odnosima, homoseksualnost, homofobija i sl. Zajedničke teme su i u novijim i u starijim studijama, što nam sugerše da postoji tematski kontinuitet, su priroda devijacije, značenje devijacije, socijalni kontekst devijantnosti i kriminaliteta. Stalne teme su i one koje obrađuju način na koji se postaje delikvent, anomija i konfliktne teorije, stigmatizacijska teorija, alkoholizam, narkomanija i mentalni poremećaji (Clinard & Meier, 2011)

3. Devijacije

Devijacija je kulturalno definirana, ona predstavlja narušavanje konformiteta koji je definiran normama i idejama o tome što je to normalno. Devijacije su provokativne i ponekad znače pravo i privilegiju subjekata koji su uključeni u fenomen. Devijantno ponašanje se nužno odigrava kroz određeni vremenski prostorni diskurs s posebnim zahtjevima socijalnih uloga utemeljenih na dobi, polu i drugim sociodemografskim varijablama osobe koja je socijalno devijantna. U teoriji mora biti naglašeno da je devijant takav samo na određenom lokalitetu u određenom vremenu i sa određenim sociodemografskim varijablama. Na taj način se može uočiti i nivo odgovornosti ne samo osobe koja je devijantna već i nivo zajednice koja uspješno/neuspješno kontrolira svoje članove. Glavna distinkcija jeste između aspekata očiglednih simboličkih devijacija i načina kako se one osuđuju. Simbolički devijacije uglavnom uključuju usmenu ili pisanu ideju i smatra se verbalnim ponašanjem. To se odnosi na sleng, psovke, grafitije, verbalne uvrede, podršku nekonvencionalnim i radikalnim idejama o ekonomiji, religiji ili o političkim institucijama, ili pak o čitavom društvu. U socijalno vidljive devijacije koje preraštaju u patologiju spada: hronični alkoholizam, narkomanija, prostitucija, suicid, kriminal, kocka, prosjačenje, skitnjičenje i recidivitet u svijet socijalne patologije.

U analizi devijanata bitno je razlikovati osobe čije je ponašanje „problem“ za druge ali ne za njih, osobe čije ponašanje je „problem“ za njih ali ne za druge i osobe čije „ponašanje“ je problem za jedne i druge.

Devijantno ponašanje, kao i svi drugi oblici ponašanja, ne razvija se u izolaciji nego u komunikaciji ili prenesenim značenjima iz okoline. To znači da se devijacija mora razumjeti u kategorijama konteksta i socijalne konfiguracije nastanka devijacije. To otvara mogućnost za razumjevanje individualne, situacione i sistematske devijacije.

Individualna devijacija

Individualna devijacija je relativno personalni fenomen koji se dešava u zajednici sa jedinstvenim osobinama ličnosti. Odnosi se na biološke devijacije i anomalije povezane sa nasljednošću, bolešću ili nesretnim slučajem. Procentualno je više onih devijanata kod kojih je socijalni i kulturalni uticaj organizirao povredu normi i sredine u kojoj se razvijao, iako kod njih nisu evidentirani neki biološki faktori devijantnosti. Često ova vrsta devijacija je u udružena sa okolinskim uticajima i radi se o unutarpsihičkim konfliktima ili konfliktima povezanim sa identifikacijom. Konflikti ovog tipa imaju porijeklo u drugim kontekstima, ali djeluju unutar pojedinca kao njegova realnost. Devijacija ne mora biti antisocijalna, ali može se očekivati da bude konfliktna. Za razumjevanje određenih radnji potrebno je razumjeti distributivnu i personalnu uključenost na mikro nivou i kontekst u kojem je nastajao konflikt, a potom uzimati u obzir širi sociokulturni kontekst.

Situaciona devijacija

Devijaciju možemo definirati kao funkciju uticaja pritisaka u vanjskoj okolini ili situacije u kojoj je individua integralni dio. Situacije imaju prisilni karakter i mogu uzrokovati narušavanje pravila i normi koje pojedinac poštuje. Tako se može očekivati da osoba počne vršiti krivična djela krađe ili da se prostituiše ukoliko je to način da zadovolji izvjesne potrebe ili da izbjegne veće štete koje bi se osobi mogle desiti.

Sistematske devijacije

Ukoliko se situacione devijacije kumuliraju kroz relativno trajne deprivacije ili nerješive probleme koje osoba ima, može se očekivati sistematski pristup devijantnom ponašanju. Tako situacioni kradljivac može prerasti u profesionalnog kradljivca ili situaciona prostitucija može prerasti u zanimanje. Ovaj prelaz nije jednostavan i osoba je fokusirana na prepoznavanja

nagrada i kazni koje slijede iz pristupa devijantnom ponašanju. Osim toga, devijant vremenom izgubi ili odustane od dijela onih normi koje su ga sprečavale da bude devijant (Lemert, 1951) .

4. Socijalna patologija

Kratka ali precizna definicija socijalne patologije jest da je to nauka o društvenim bolestima. Pojava socijalne patologije je kroz historiju je imala različite naglašenosti u pogledu posebnih dimenzija u zavisnosti od duha vremena u kojem se formirala definicija što je to društveno bolesna pojava.

Dakle, u različitim vremenima, kulturama i mjestima socijalno patološko ima različita značenja. Važna poveznica jest činjenica da sva društva imaju ideju o tome što je socijalna bolest. Socijalno patološke pojave jesu one pojave i stanja koje limitiraju ili onemogućavaju grupe i pojedince da so ijlano participiraju u dominantnoj ili vladajućoj kulturi datog društva. Skala ograničenosti ili limitiranosti grupa ili pojedinca da funkcionalno participiraju u zajednici/kulturi je rastegljiva i ovisi od kompleksnosti društva. Kako su društva jednostavnija i ova skala je relativno jednostavnija, i obrnuto. Ta skala se često definiše kao socijalni problem (Milosavljević, 1997) .

Slijedeća odredba socijalno patološkog je definisana kao devijacija, a to su „ situacije u kojima se ponašanje odvija u nedopustivom smjeru, i to u dovoljnoj mjeri da pređe granicu tolerancije (Clinard, 1974) Dakle, težište socijalne patologije jesu ona stanja i ponašanja koja su u sukobu sa kulturalno prihvaćenim normama.

Dimenzija socijalne patologije, koju naglašava Jakovljević (Jakovljević,1971) jest nauka o poremećajima čovjeka u društvu.

Očigledno je, iz navedenih varijanti, da je teško odrediti što je to socijalne patologija, kao zajednički faktor prvoga reda nameće se ideja daje ona nauka o socijalnim bolestima, uskraćenosti i nesposobnosti grupa i pojedinaca da participiraju proklamovanoj kulturi. Pri tome je teško odrediti što je uzrok, a što posljedica tih pojava i stanja. Zbog toga su u socijalnoj patologiji razvijene klasifikacije koje razvrstavaju bolesna

stanja kroz kategorije egzogenih (vanjskih) i endogenih (unutarnjih) uzroka.

Čini se daje zbog toga najprihvatljivija i integrativno najbliža suštini definicije socijalne patologije ona koju nudi prof. Milosavljević (Milosavljević, 1997) koja glasi "Socijalna patologija je nauka o socijalnim pojavama koje svojim ispoljavanjem u vidu toksikomanija, socijalne izopačenosti, agresije kriminalnog i suicidalnog tipa negativno utiču na stanja i razvijene mogućnosti pojedinaca, malih i velikih socijalnih grupa".

Interes za socijalnu patologiju izražava obična svakodnevna svijest, umjetnost, mediji i često predstavlja osnovu za konstrukciju moralnog šoka. Socijalno problemske i patološke situacije su ekstremne i uzroci su drame pojedinaca, grupa i kolektiva koji su često su za njih nepremostive i nesavladive. Međutim, u teoriji, socijalna patologija se nastoji tretirati sistematski. Postoje određena metodološka i naučna procedura koja niz socijalno patoloških pojava klasifikuje u red objašnjivih i socijalnoj kontroli podložnih pojava kroz razvijen pojmovni aparat uz pripadajuće epistemološke kvalitete teorije. Redovito se postavlja pitanje o upotrebljivosti teorije u odnosu na realne i empirijske pokazatelje. Cilj je da se kroz kritičku evaluaciju razvije što upotrebljiviji instrumentarij razumjevanja socijalne patologije unatoč činjenici što postoje različiti teorijski pristupi. U dobroj teorijskoj ponudi komunikacija i komparacija između njih postaje jasnija.

Unutar niza kriterija za sistematizaciju, počev od apsolutnog zahtjeva za takvim pristupom, pa do umjereno poželjnih i preporučenih kriterija izdvojilo se nekoliko kriterija koji se traže i koji su izraženi u terminima pojedinačnih oblasti istraživanja. To su:

1. Unutar socijalne patologije područje istraživanja mora biti strogo ograničeno;
2. Konceptualni sistem ne mora biti konzistentan unutar sebe, ali bi morao biti konzistentan sa integralnim dijelovima teorije o ljudskom ponašanju;
3. Konceptualizacija područja istraživanja mora biti derivirana iz ograničenog broja postulata;
4. Pojmovi moraju biti obuhvatni i sposobni objasniti veliki broj činjenica klasificiranih kao sociopatološke;

5. Hipoteze moraju biti logički kompatibilne sa postulatima;
6. Pojmovi moraju biti dovoljno detaljni i snažni da objasne analizirani fenomen bez upotrebe analogija;
7. Analiza mora biti eksplicitna

Sociološki pristup sociopatološkom ponašanju uzima u obzir sinteze koje su kombinirane sa biološkim, psihološkim, psihijatrijskim, geografskim i demografskim saznanjima u cilju objašnjenja ljudskog ponašanja. Ona oblast gdje sociologija upotpunjuje svoju autonomnost jeste apparatus i pojmovna mreža tako da se zahvataju i marginalni fenomeni. Osnovna distinkcija između sociologije i ostalih nauka koje se bave istim problemom jeste da je socijalno patološko ponašanje i stanje sociološki objašnjivo u svojoj prirodi izraženo kroz pojmove poput kulture, subkulture, socijalne strukture, grupe, uloge, statusa, interaktivnih svakodnevnih modela itd. Svi navedeni pojmovi mogu biti aplicirani i na one socijalno patološke faktore koji nisu striktno sociološki i mogu biti uzeti u obzir. Obično se to odnosi na urbanu patologiju, agresivnost, ekonomsku krizu, pol, dob, disperziju pozicija u prostornom rasporedu socijalne patologije i tome slično. Objasniti varijacije u nastanku sociopatoloških pojava, uz pomoć upotrebljive pojmovne mreže, mora pokazati kako neka pojava funkcionira kao izraz nekih od okolinskih ili unutarnjih prilika (egzogeni i endogeni faktori). Riječ je o uzročnosti koje mogu imati makro (strukturni) ili mikro (socijalno psihološki) nivo što je i cilj sociološkog pristupa u konstruiranju objašnjenja elemenata socijalno patološkog ponašanja.

Socijalna patologija je nešto uži pojam od socijalnih problema, a njen glavni teorijski oslonac je u interpretacijama koje je ponudio Durkheim o anomiji i samoubistvima. On je smatrao, pored samoubistva, i razne druge pojave socijalno patološkim poput prinudne podjele rada, nestabilnosti unutarorganizacijskih odnosa, nejednoznačnost zahtjeva i ciljeva u mikrorelacijama itd.

Socijalna patologija je integralna nauka, Nakon Durkheima se opus interesa proširio. Socijalnu patologiju u centar interesa, pored urbane sociologije, su doveli Chicago urbani sociolozi poput Parka, Thomasa, Burgessa i drugih. Period nakon

Durkheima i čikaških sociologa s početka 20- tih godina 20 vijeka bio je karakteriziran snažnim prisustvom konzervativnih teoretičara i reformatora. U godinama početkom dvadesetog vijeka socijalne nauke, a osobito socijalni reformatori, bili su nadahnuti teološkim i darwinističkim učenjima u kojima je preovladavao stav da je pojedinac odgovoran za svoju situaciju i da društvo ne snosi onoliku odgovornost koliko pretpostavlja pojedinac koji je pogođen stanjem neke socijalno patološke situacije. Pojedinac je dugo vremena bio predmet socijalne patologije. Tretmanska nastojanja su bila usmjerena na pojedinca i njegovo prihvatanje zajedničkih vrijednosti većine. U tim godinama otvorena je relativno trajna dilema – da li su devijacije proizvod pojedinca i njegovih karakteristika ili su rezultat okolinskih pritisaka. Ovaj period je bio sklon da pojedinca proglasi odgovornim u svim aspektima socijalno patoloških stanja. Tako, masovno siromaštvo, bolest, ekonomske krize bile su pripisivane moralnim i socijalnim nesposobnostima nižih klasa da uspješno riješe svoju vlastitu situaciju. Većina sociopatoloških interpretacija je bila kreirana od strane socijalnih teoretičara koji su po porijeklu bili sa američkog srednjeg zapada, religiozni, iz relativno stabilnih srednjeklasnih porodičnih i statusnih pozicija te nadahnutih za pomaganje onih struktura koje su oni shvatali kao bespomoćne. Iz ovih pokreta i nastojanja izrasle su i snažne humanitarne i donatorske mreže koje su se organizovale kao ozbiljne institucije za pružanje minimalne socijalne zaštite. Osim toga oni su imali pred sobom sliku Amerike i privrede u nezapamćenoj ekspanziji. Tih godina ogroman priliv svjetske imigrantske mase u SAD doveo ih je do zaključka da samo nesposobni ne mogu da uspiju i da zbog toga ne mogu da uspiju u radnoj i ekonomskoj integraciji. Ovi teoretičari su imali predstavu o životu male gradske zajednice na srednjem zapadu koji je potpuno harmonizovan, gdje se svi ljudi međusobno poznaju, poštuju i saraduju. Socijalna patologija je sve što remeti sliku života provincije sa srednjeg zapada. Tu harmoniju mogu da naruše samo pojedinci, ali ne i širi društveni procesi poput ekonomskih kriza ili kapitalizacije malih gradova od strane krupnog kapitala. Njihov poseban predmet kritike bili su kornurbacije poput grada Chicaga, koji je kao sociotehnički sistem mijenjao i diskvalifikovao većinu njihovih idealno tipskih predstava o socijalnom životu. Iz ove tradicije razvila se

uobičajena, relativno sintetizirana slika osobe koja ima problema, a to je: „iracionalan, poremećen, nesposoban, profesionalno nekvalifikovan i sklon nasilju“. Ova slika odgovara pripadniku radničke klase i potencijalno budućem devijantu. Ovo stanovište snažno je kritikovao Right Mills i pod njegovim uticajem socijalna patologija, kao integralna nauka, se preimenovala u sociologiju devijantnosti. Ono što Mills zamjera jeste slaba teorijska analiza i nepovezanost sa širim socijalnim problemima. Sljedeća značajna zamjerka jeste snažno isticanje neprilagođenosti pojedinca društvenoj strukturi. Treći značajni prigovor se odnosi na teoriju kulturnog zaostajanja, po kojoj se devijacije javljaju uslijed neusklađenog društvenog razvoja pojedinih slojeva društva zbog čega oni dolaze u normativni i kulturalni konflikt sa onima koji su uspješni u promjenama. Socijalni patolozi ovog perioda su protivnici socijalnih promjena, socijalnih pokreta, urbane kulture kao i sindikalnih i radničkih udruženja.

Socijalnu patologiju u bivšoj Jugoslaviji karakterizirala je prije svega teorijska i empirijska nezrelost, teorijska zaostalost i ideološka obojenost u razmatranju problema. Kao značajnije figure u teorijskoj zasnovanosti socijalne patologije se javljaju Ljubo Bavcon, Vladimir Jakovljević, Jelena Špadjer-Džinić i dr. U dijelima ovih autora, socijalna patologija je shvaćena kao rezultanta ljudskog djelovanja i ponašanja čiji je zajednički imenitelj suprotnost važećim, društveno priznatim i prihvaćenim normama i vrijednostima, u isto vrijeme to su ponašanja koja okolia smatra asocijalnim i antisocijalnim. Sociopatološke pojave su društvene pojave zato što su masovne, zato što se kršenjem uspostavlja poseban odnos sukoba podjele i prinude, sociopatološka ponašanja imaju svoju unutrašnju strukturu i te pojave su posljedica društvenih procesa. Centralno socijalno problemsko stanje smatra se stanjem otuđenosti koje se manifestuje u obliku nezadovoljenosti osnovnih čovjekovih materijalnih i duhovnih potreba. Devijantno ponašanje zavisi od društvenog položaja, uspješne ili neuspješne socijalizacije i od veće ili manje uspješnosti socijalne kontrole. Socijalna dezorganizacija se smatra ključnom društvenom determinantom devijacije. Teorija Vladimira Jakovljevića ima karakter integralne teorije sa idejom o poremećajima čovjekovog života u društvu, da su one izraz društvene dinamike. Otuđenje je centralna kategorija koja predstavlja sve oblike

zaustavljanja čovjekovog razvoja. Dijeli sociopatološke pojave na tri vrste: socijalne bolesti, sociopatije i socijalnu dezorganizaciju. Sociopatija se sastoji od toksikomanija, perverzija i agresije. U pogledu etiologije, autor smatra da postoje socijalni, sociopsihološki i biofizički uzroci sociopatoloških fenomena.

Osim ovih autora pojavilo se niz manje značajnih koje karakteriše ad hoc pristup i slabo poznavanje referentnih sociopatoloških pristupa. Položaj socijalne patologije u predratnoj Jugoslaviji je bio vrlospecifičan zbog ideološke pozicije socijalnih problema, jer je socijalizam po definiciji trebao da rješava sve probleme. Ovaj dogmatski pristup često je u interpretacijama mao vulgarne rezultate pa se često dolazilo do bizarnih zaključaka. Ukratko o bijedi nije bilo poželjno polemizirati u kategorijama same bijede ili nepovoljnih društvenih pojava jer su sve te sliku negativno percipirane kao indikatori neuspjeha socijalizma. U nizu rasprava osjeti se eklektizam, tautologičnost, neutemeljeni kriticism prema stranim autorima i općenito neopravdani kriticism. Takođe je uočeno pretjerano korištenje pojma „otuđenje“ koje većina autora varira prema svojim potrebama. Taj se pojam kreće u rasponu od izolacije pa do negativnih uticaja urbanizacije na čovjeka. Sljedeća bitna karakteristika ex. Jugoslovenske sociopatološke tradicije jeste odbijanje i neprihvatanje suptilnih teorijskih analiza kakve se mogu aći kod interakcionista, kasnih funkcionalista i pozitivistički orijentiranih analitičara. Ukratko, osnovne pretpostavke sociopatološkog pristupa u okviru navedenih orijentacija jeste:

- kvazibiološko i organicističko shvatanje društva, država i društvo se shvataju kao organizmi koji se spontano razvijaju.
- Diferencija normalnog od patološkog, gdje je patološko sve što je nemoralno i ne doprinosi održanju društvenog reda.
- promjenama i nesocijalizovanim pojedincima, a ne nedostacima Poremećaji funkcionisanja društva se pripisuju naglim društvenim organizacije društva.
- Reakcija društva na devijanost mora biti takva da se pojedinac koriguje i prevaspitava

- Determinističko shvatanje čovjekove akcije, odriče se autentičnost i samostalnost ljudske akcije.

4.1. Kontinuum normalno-nenormalno

Socijalno patološko ponašanje se posmatra uglavnom u odnosu prema normalnom ponašanju. Ovaj kontinuum je pojam koji implicira razumijevanje ljudskog funkcionisanja u svim razvojnim periodima. To je osobito bitno za statusne odnose i za promjenu statusa, uloga i perspektiva. (Relacije dijete-učenik, relacija dijete-maloljetnik, rana starost-kasna starost, radno aktivni period-penzionisanje, itd.) Istraživanja dokazuju da prelaz iz jednog doba u drugo doba može biti problematičan i imati različite determinante za normalno funkcionisanje. Kategorija normalnog je definisana u smislu da su osobe dobro prilagođene na promjene i razvijaju adaptivne modele. Svaki model prelaza iz jedne dobne strukture u drugu odgovara pripadajućoj promjeni.

Metode za razlikovanje normalnog od nenormalnog su kreirane da procijene kojim osobama bi trebalo pomoći u vezi ponašanja i emocionalnih problema, te kakvu vrstu pomoći trebaju. Na primjer, djeca koja polaze u školu mogu biti normalna za svoje roditelje, ali istovremeno imaju znatne probleme u školi. To je zbog toga što ponašanje i emocije variraju iz jednog konteksta u drugi, i zato se ovaj tip pristupa naziva kontinuum normalno-nenormalno. Opšti pristup definiran je shvatanjem patološkog ponašanja u odnosu na normalno, zatim korištenje razvojnih perspektiva u smislu što se sa osobom može desiti, ili što se dešava, prepoznavanje ključnih problema osobe i primjena saznanja za pružanje pomoći osobama u problemima. Najčešće se koriste baterije testova, intervjua, analiza sadržaja, studije slučajeva, kao i široka upotreba statističkih metoda u kvantitativnim analizama. Na taj način se stvaraju empirijski utemeljene baze podataka koje su pogodne za stvaranje taksonomskih konstrukata, uključujući i otkrivanje sindroma koji potvrđuju određeno socijalno patološko stanje.

Kada se analizira stanje osobe, najčešće se uzimaju u obzir socio- demografske, porodične, medicinske varijable, kao i

razvojna povijest određenog patološkog stanja. U drugoj fazi donosi se odluka dali su potrebne naknadne popune baza podataka, u kom se pravcu odvija devijacija, koliko je predvidljiva i tipizirana. U trećoj fazi se odvija intervencija u skladu sa prirodom devijacije, u četvrtoj fazi se odgovara na pitanje da li je intervencija bila opravdana, da li ima potrebe za drugim oblicima interveniranja, da li su su poboljšanja evidentna i, konačno u zadnjoj fazi, da li je dalja pomoć potrebna.

Empirijski utemeljene procedure osiguravaju standardizaciju problema. Biheviralni i emocionalni problemi su kvantitativno procijenjeni i ocijenjeni u odnosu na distribuciju kakva postoji u stvarnoj ili uobičajenoj populaciji. Na ovaj način izbjegava se improvizacija u definisanju problema i odabire se odgovarajuć izbor tretmana, osobito je ovaj pristup razvio Achenbach, poznat kao ASEBA (Achenbach System of Empirically Based Assessment- Achenbachov sistem empirijski utemeljene procjene) .

4.2. Individualizacija socijalno patološke osobe

Definicija socijalno patološke osobe predstavlja rezultantu diferencijacije i izolacije te osobe od dominantnog društva. Niz je procesa i uslova koji doprinose tome da je socijalno patološka osoba takva kakva jeste: ona to može biti zahvaljujući stečenim ili naslijeđenim osobinama. Međutim, ovaj proces nije završen sve dok sama socijalno patološka osoba ne prihvati sebe kao takvu. Edvin Lemmert razlikuje primarnu i sekundarnu devijaciju (Lemmert, 1954.) . Primarna devijacija je socijalno vidljiva, a sekundarna je potencijalna. Osoba prolazi proces simboličkog i stvarnog prihvatanja sebe kao devijantnog i na taj način priprema novu ulogu koji simbolizira preko atributa koji je označavaju kao takvu. Kada osoba počne da razvija devijantno ponašanje ili ulogu on je spreman da se brani ili prilagođava toj ulozi i problemima koji su kreirani konsekventnom socijetalnom reakcijom.

Prelaz između normalnog i devijantnog nije nikad jednoznačan, niti iznenađan, nego je traumatičan sa stanovišta osobe koja ulazi u područje patološkog. Trauma znači visok stepen potrošnje emocionalne energije kako bi osoba došla u ravnotežu sa samom sobom. Dodatni otpor iz okoline ili dominantnog društva, poznat kao stereotipiziranje ili stigmatiziranje, otežava prihvatanje osobe takva kakva jest. Faze interakcije vode sekundarnoj devijaciji kroz:

1. Primarnu devijaciju;
2. Socijalnu kaznu;
3. Daljnju primarnu devijaciju;
4. Jaču kaznu i odbijanje;
5. Dalje devijacije povezane sa mržnjom i prezirom prema osobama koje ih kažnjavaju;
6. Stigmatizaciju kada devijant radikalizira devijantno ponašanje do granica tolerancije, kao njegov odgovor na stigm;
7. Usmjerenost ponašanja na devijantnost kao rezultat stigmatiziranja i kažnjavanje okoline;

8. Konačno prihvatanje devijantne uloge od strane dominantnog društva, postaju dio pejisaža socijalnih uloga.

Međutim, društvo čak i nakon prihvatanja devijanta kao činjenice, postavlja izvjesne barijere prema njemu, ali istovremeno sasvim je vjerovatno da će devijant biti izoliran u participaciji u nekoj drugoj devijantnosti. Na primjer, devijant koji je orijentiran na prosjačanje neće biti prihvaćen u devijantnoj grupi koja je usmjerena na profesionalne krađe. Niz je razlika i barijera između njih koje su gotovo iste kao i razlike u dominantnom društvu, poput klasnih, dobrih, fizičkih, moralnih, itd. Pravila, predrasude i stereotopi povezani sa dobi, polom, stepenom ljepote, fizičkih obilježja funkcioniraju podjednako i u normalnim i u socijalno patološkim grupama. Istraživanja socijalno patoloških grupa, poput prostitutki ili kriminalaca, indiciraju da su jako osjetljivi na obilježja koja im se ne sviđaju i emocionalno reaguju na druge devijante, bez obzira što su to i oni sami.

Data ograničenja kreiraju niz drugih ograničenja tako da određene devijantne grupe aktivno učestvuju u stigmatiziranju i kažnjavanju drugih devijantnih grupa. Poznato je da profesionalni kriminalci imaju izraziti otpor prema osobama koje su hendikepiranje, ili umno zaostale, iako pripadaju devijantnom svijetu. Ovo nam sugerira da je devijantni svijet također kompleksan, raznolik i pun konflikata. Značajno ograničenje proizilazi iz ekonomskog statusa devijanta. Ovaj faktor određuje kojim se grupama devijant može približiti i udružiti. Novac jednostavno omogućava veću mobilnost i formalno omogućava dodir sa mnogim vrstama grupa, a s druge strane novac predstavlja simbol uspjeha i može uspješno prikriti neku od devijantnih uloga. Također, važna su ograničenja vezana za geografske i demografske faktore. Oni faktori su povezani sa lokacijom i demografskom kompozicijom zajednice iz koje devijant dolazi, i u izvjesnom smislu definira devijantnu orijentaciju. U malim izolovanim zajednicama manja je vjerovatnoća devijantnog izbora, za razliku od urbanog i anonimnog pejisaža u velikim gradovima. Uzimaju se u obzir i ograničenja povezana sa niskim prostornim i vertikalnim mobilitetom. Ukoliko je osoba devijant na boljem klasnom položaju, mogućnosti su za njega veće, a istovremeno manja je mogućnost kažnjavanja. Oni mogu da se kreću između različitih

statusnih devijantnih grupa i pri tome bezbolno zadovoljavaju potrebe koje imaju.

Postoje brojna ograničenja koja proizilaze iz unutrašnje strukture ličnosti devijanta. U to se ubrajaju vrsta i orijentacija socijalnih stavova, znanja i uvježbanosti, kao i odnosa prema ograničenjima. Stavovi su povezani sa iskustvom, klasnim položajem, pristupnošću znanja, uključujući poznavanje jezika, manira i socijalnih vještina. Kako su one razvijenije, tako je devijantni izbor veći, i obrnuto.

Dinamika devijantnosti unutar osobe se odigrava između unutarnjih i vanjskih ograničenja, ali i prilika. Utisak je da je devijantnost socijalni proizvod i da unutar nje također djeluju zakoni koji djeluju i u dominantnom društvu. Osoba koja uspije realizirati svoju devijantnu potrebu zapravo integrira uloge koje ima. Integracioni proces se odvija na taj način da je glavna devijantna uloga dominantna u odnosu na ostale uloge. Dešava se redukcija ostalih uloga u odnosu na glavnu ulogu, ali nisu potpuno napuštene. Na primjer, strastveni kockar neće napustiti svoj posao, ali će ga instrumentalizirati za potrebe kockanja. Socijalno patološka uloga postaje kompozitum eksternih i internih ograničenja i prilika koje su ranije bile povezane kao socijalno prihvatljive. Ako je neko bio zaposlen, to je bila socijalno prihvatljiva uloga, ali ukoliko se zaposlenje koristi za zadovoljenje patološke potrebe, onda patološka uloga postaje rezultat s jedne strane prednosti, i s druge strane ograničenja, s obzirom na socijalnu reakciju.

Osoba koja prihvata svoju socijalno patološku orijentaciju je prilagođena, a to mu je djelimično omogućeno i činjenicom da je društvo odustalo od sukoba s njim i svelo ga u kategorije koje nisu toliko štetne za samo društvo. Iako devijant vrijeđa moralna i kolektivna osjećanja društva, u pravilu društvo napušta sukob i ostavlja ga u domeni stigme. Stigma je, zapravo, najjeftiniji i najekonomičniji oblik sukoba društva sa devijantnom osobom.

5. Teorijski pristupi u socijalnoj patologiji

Teorijski pristup istraživanju ima zadaću da odredi mjesto empirijskih nalaza koji treba da teoriju potvrde kao konfirmativnu i prediktivnu u odnosu na proučavani problem. Suglasnost teorije i empirije plastično je izrazio Kurt Lewin stavom: "Ne postoji ništa tako praktično kao dobra teorija" (Lewin, 1951). Ukratko ćemo prezentirati glavne teorijske pristupe, postavke, pojmove i racionalu interpretacije.

Teorija je skup organiziranih ideja o socijalno patološkim pojavama sa nastojanjem da bogatstvo socijalnog života svede na nekoliko faktora koji će važiti uvijek i svuda. No, život je bogatiji od teorije, ali ona je važna jer daje smjernice, stvara ideje kako je nešto moguće. Važne teorije su preživjele test empirije i potvrdile se kao istinite i provjerljive. U tom smislu se izdvojilo nekoliko teorija, a njihova klasifikacija se uglavnom dijeli na: strukturalne, socijalno psihološke i biološko antropološke. Teorije tragaju za modalitetima nastanka socijalno patoloških pojava u specifičnim prostornovremenskim diskursima. Socijalna patologija ima mnoštvo varijabli koja ukazuje na kompleksnost, što znači da je pristup istraživanju moguć iz niza teorijskih perspektiva. Nijedna teorijska perspektiva i pristup sam za sebe nije dovoljan da pojmi socijalnu patologiju u njenoj cjelovitosti. Socijalna patologija je "totalna društvena činjenica" i preklapa se sa nizom drugih "totalnih društvenih činjenica". Ona je uzrokovana društvom, ali i sama uzrokuje pojave. Objektivni vanjski faktori uzrokovanja nisu dovoljni za objašnjenje socijalne patologije, a, takođe, se ne može isključivo objasniti osobom koja je uključena u taj svijet. Riječ je o odnosu opšteg i pojedinačnog, objektivnog i subjektivnog, javnog i privatnog, o dvije "razine zakonitosti i svaki pokušaj da se pojava višeg reda objasni zakonitostima nižeg reda ili obratno, nužno dovodi do neuspjeha" (Zvonarević, 1978). Stoga se fokusiramo na one dinamičke aspekte teorija koje naglašavaju faktore koji su odgovorni za nastanak

socijalno patoloških fenomena kao izvedenica pritisaka srednjeg nivoa.. Ovaj pristup Robert K. Merton naziva "teorijom srednjeg obima" i kako kaže: "Ona je posrednik između opštih teorija društvenog sistema, koje su previše udaljene od pojedinačnih klasa društvenog ponašanja, organizacije i promjene da bi mogle prikazati ono što je posmatrano, i onih detaljnih sređenih deskripcija pojedinosti koje nisu nimalo uopštene" (Merton,1979) .

Svaka važnija teorija društva bila je implicitno obavezna dati odgovor na pitanje šta je socijalna patologija . Klasična sociologija XIX vijeka (Marx, Comte, Spencer) nije dala konkretniji odgovor mada je bila svjesna socijalne patologije kao pojave (Bakić,1997) . Bila je zaokupljena temeljnijim problemima društva kao što je klasna borba, kapitalizam, socijalna promjena i dinamika, etičnosti i pravednosti društva i tome slično.. U XX stoljeću, sa bogatijom fenomenologijom društvene stvarnosti, devijantnost, socijalna patologija i kriminalitet su locirani u oblasti teorije sukoba i konflikata, kao i socijalnih problema, i to u onom trenutku kada je sociologija priznala društvu sukob kao njegov stalni atribut (Karl Marx, Georg Simmel, Lewis Coser) . Ovu činjenicu da je kriminalitet stalna i prateća pojava društva i, stoga, normalna društvena pojava konstatirao je još Emil Durkheim od kojeg ćemo i početi razmatrati sociološku teoriju socijalne patologije i kriminaliteta. Durkheim kaže da: "Jedan čin je kriminalan kada povređuje jaka i definisana stanja kolektivne svijesti... Mi neki čin ne osuđujemo zato što je kriminalan, nego je on kriminalan zato što ga mi osuđujemo... Osjećanje, ma kakvo mu je porijeklo i sudbina, ugrađeno je u sve umove do određenog stepena, snage i jasnoće i svako djelo koje ga povređuje je zločin (Durkheim,1972) .

Socijalna patologija u najširem smislu je univerzalna, povijesna i svjetska kategorija i stalni je izvor interesa ljudi za ovu pojavu, ona je osjetljiv i važan pokazatelj stanja društva. Sociološki orijentirane teorije naglašava društveni aspekt i uvjetovanost socijalne patologije, te njenu sociokulturnu i institucijsku dimenziju. Činjenica da se određeni sloj ljudi socijalno izražava u socijalnoj patologiji obavezuje teoriju da sagleda elemente i mehanizme reakcije društva u vezi tih pojava. Bihevioralne devijacije su funkcija kulturalnog konflikta koje

kroz konkretnu kulturu imaju određeni tip socijalne reakcije na devijacije. Socijalna reakcija kreće se u kontinuumu od snažnog odobravanja, preko indiferentnosti i do jakog neodobravanja. U duhu E. Durkheimovog stava socijalno patološko ponašanje je devijacija koja je emocionalno neodobrena, prije svega zbog negativnog i moralno pogubnog uticaja na standardiziranu kulturu. Teorija, između ostalog, treba da odgovori na pitanje kako devijantna osoba, čija je devijantna uloga prije svega oblikovana devijacijom u koju je uključen sa stepenom socijalne vidljivosti, izaziva socijalnu reakciju? Devijanti su individualizirani ili definisani kroz socijalnu reakciju kao takvi, ali je to ujedno i snažna redukcija ostalih aspekata osobe čime se umanjuje njihova sposobnost za uspješnu revitalizaciju niza socijalnih osobina i uloga. Općenito, sociološko polje razmatranja devijantnosti je zaokupljeno strukturom interaktivnog sistema, distribucijom i artikulacijom događanja unutar tih sistema očekivanja (Cohen,1965) .

5.1. Strukturalne teorije socijalne patologije

5.1.1. Teorija socijalne sredine

Teorija socijalne sredine uvažava društvenu sredinu i povezanost kriminalne patološke populacije s tom sredinom. Osnivačem ovog pristupa se smatra A. Quetelet (1796-1874.) . koji je razvio klasifikaciju kriminogenih faktora i proučavao uticaj trgovine i industrije, neravnopravnosti, bijede, starosti, pola, vremenskih prilika i drugih činilaca. Uočio je da vremenska kolebanja kriminaliteta predstavljaju matematski shvatljivu funkciju svakodnevnih društvenih prilika. Utvrdio je da su ekonomski uslovi ključni za nastanak i pojavu kriminaliteta i socijalno patoloških pojava. Snažno se suprotavio ideji o prirodnom zločincu. Budući da su ekonomska kolebanja temeljna događanja u društvu, kriminaliteti patologija se javljaju kao prateći pokazatelji „moralne statistike“.

5.1.2. E. Durkheim

Emile Durkheim (1858-1917.) se smatra prvim teoretičarem koji je socijalnu patologiju i kriminalitet shvatio u kategorijama funkcionalnih aspekata samog društva i dokazao da se radi o nužnim atributima socijalne dinamike. Treba naglasiti da su ovi Durkheimovi stavovi samo izvedenice njegovih širih teorijskih perspektiva i da nije u strogo klasifikacijskom smislu bio usmjeren na analizu socijalne patologije i kriminaliteta. On smatra da je kriminalitet normalna društvena pojava, jer je stalni atribut svakog društva. Nema društva bez kriminaliteta i stoga je neizbježna pojava. Kriterij normalnosti kriminaliteta za Durkheima je prosječnost odnosno stopa prosječnosti kojom se kriminalitet javlja, kriminalac je "redovan agent društva". Stanje koje dovodi do pojave kriminaliteta je

stanje anomije. Prema Durkheimu anomija je stanje u kojem društvo sve više gubi integrativne sile u procesu razvoja. Sile društvene kontrole i snage koja ga ujedinjavaju slabe. Ranije norme i standardi se napuštaju i prihvataju se nove. Društvo je dezorganizovano, fragmentirano i atavizirano. To je stanje nesigurnosti, nereda, entropije i haosa. Na taj način dolazi do društvene izolacije koja srazmjerno raste sa sve većom društvenom pokretljivošću, na scenu stupa pojedinac koji živi za sebe i svoje interese.

Javljaju se zločini kao odgovor na stanje haosa, zločin je znak nestanka solidarnosti, normi i vrijednosti koje društvo drže na okupu. Stanje anomije Durkheim operacionalizira prilikom obješnjenja samoubistava kao definitivnog prekida veze pojedinca sa društvom. On utvrđuje da je samoubistvo rjeđe gdje je jaka solidarnost (katolici), a da je veća stopa gdje je solidarnost slabija (protestanti). U uslovima povećane izolacije javlja se egoističan tip samoubice. Tamo gdje su ljudi vezani tradicijom, obzirima, običajima preovladava altruistički tip samoubice. Stanja anomije npr. gubitak statusa, prelaska iz sela u grad, upad u takmičarske uslove života rezultiraju anomičkim tipom samoubistva. Durkheim dopušta i fatalistički tip samoubice koji se javlja kod raznih emocionalnih osujećenja, pretjeranog pritiska fizičke okoline, kada su težnje i želje blokirani. Smatra se da postoji i funkcionalni tip samoubistva. Naime neka eskimska ili nomadska plemena imaju ritual samoubistava kada ostarjeli članovi prestanu biti funkcionalni i kad osjećaju da su na teretu zajednici.

Durkheimova shvatanja snažno su uticala na američku sociološku školu. Iz Durkheimovog pojma anomije izrasle su teorije dezorganizacije i R.K.Mertonova teorija anomije.

5.1.3. Teorija kulturnog konflikta

Ovim teorijama kojim je bliska i teorija "kulturnog konflikta" (Thorsten Sellin) koja polazi od konflikta kultura i kulturnih normi kao uzroka kriminaliteta. Prema Thorstenu Sellinu kulturni sukobi će se desiti: "Prvo, kada se ovi kodeksi sukobe

na granici susjednih kulturnih područja; drugo, kada se, što može da bude slučaj sa zakonskim normama, zakon jedne kulturne grupe proširi i na teritoriju druge grupe; i treće, kada se članovi jedne grupe presele na područje druge grupe." (Sellin, prema Milutinović, 1981) . Primarni sukobi su sukobi između kultura, sekundarni sukobi su unutar jedne kulture. Sekundarni sukobi čine jednu homogenu zajednicu dezintegriranom i neotpornom na integracijske i kohezione procese. Međutim mobilitet pojedinca, i to statusni, uslovljava da pojedinac biva izložen raznim kulturama i u zavisnosti od situacije on realizuje norme kulture koje odgovaraju njegovoj trenutnoj poziciji. Kultura pojedinca će rasti ukoliko pripada većem broju kulturnih modela, ali istovremeno ove kulture mogu biti u sukobu. Npr. migrant koji je ruralnog porijekla i koji je rođenjem usvojio tu kulturu dolazi u industrijsko središte i stupa u vezu sa urbanom kulturom koja mu je strana i nepodnošljiva ali je mora prihvatiti kako bi uopće mogao funkcionisati i u to funkcionisanje uključuje i mjeru korisnosti. Mi na ovom mjestu nudimo da se uspostavi "pojam dvostrukih prostora" sa ciljem da nam empirijske činjenice potvrde mjeru nepripadanja jednom socijalno-kulturnom prostoru i da se ove mjere uporede sa mjestom porijekla i mjestom boravka kao sociokulturnim činjenicama. Obzirom da je socio-kulturni prostor moćniji i stabilniji od pojedinca, u smislu da potražuje od njega specifične uloge (očekivanja) , važno je utvrditi i mjeru ispunjavanja ovih uloga, a da kao kontrolna varijabla bude stvarno ponašanje pojedinca. Stoga bi bilo moguće govoriti o sukobu uloga ili o dvostrukosti identiteta koji mogu biti strateški organizovani za ostvarenje cilja, interesa ili veze sa poželjnom situacijom. Identitet, kao kulturalna strategema se pojavljuje kao instrument konformiteta.

5.1.4. Teorija podkulture i kontrakulture

Teorija "podkulture i kontrakulture" smatra da je društvo određeno jednom dominantnom kulturom (u SAD osobito kulturom srednje klase) . Podkulture i kontrakulture se javljaju u klasnim društvima gdje nije moguć svima pristup opšte proklamovanim vrijednostima dominantne kulture. Clyde

Kluckhohnu i Alfred Kroeber navode da se: "Kultura sastoji od eksplicitnih i implicitnih obrazaca, i od i za ponašanjem stečenih, simbolima prenešenih, svojevrsnih postignuća ljudskih grupa, uključujući njihova otjelovljenja u umjetnosti; temeljna suština kulture sastoji se od tradicionalnih ideja (povijesno izvedenih i selekcioniranih) i njima posebno pripisanih vrijednosti, kulturni sistemi mogu se na jednoj strani tretirati kao proizvodi akcija, a na drugoj kao pretpostavljeni elementi neke buduće akcije" (Lučev,1974) .

Očigledno je da kultura ima najveću "količinu društvenosti" za grupu na koju se odnosi, jer ujedinjuje društveno vrijeme (prošlost, sadašnjost i budućnost) . Eksplicitni postupci su posljedica implicitnih obrazaca kulture. U diferenciranim društvima postoji uvijek više kulturnih obrazaca koji su, prema Kluckhohnu, raznoliki odgovori kulture na ove univerzalne kategorije okoline: (Kluckhohn, 1954) .

- Snadbijevanje biološkim potrepštinama;
- Uloga razlikovanja;
- Djelotvorna kontrola upotrebe moći;
- Komunikacija;
- Raspored sazajnih orijentacija;
- Zajednički artikulirani zbir ciljeva;
- Normativna regulacija značenja;
- Regulacija i stvaranje djelotvornih izraza;
- Socijalizacija.

Dakle, prema Kluckhohnu kultura nastoji organizirati svoju okolinu i oblikovati je prema svom obrascu. S tim u vezi postavlja se pitanje dominacije jedne kulture u odnosu na drugu. U društvima velikih promjena i otvorenosti, kulture neminovno dolaze u sukob. U kulturnom pejzažu vidljiva je i kultura devijantnih grupa koje imaju svoje norme i sve oblike jedne kulture. Albert K. Cohen u studiji "Delinquent Boys: The Culture of the Gang" dokazuje da se delinkventna podkultura javlja kao posljedica klasne strukture društva.

Teorija kriminaliteta i delinkvencije nezaobilazno uzima u obzir klasne faktore. Unutarnju dinamiku kriminalitetu i devijantnom ponašanju pruža subkultura putem podrške i nagrada za kriminalnu djelatnost sa vjerovatnoćom da će se postignuće ciljeva ostvariti nelegitimnim putem i gdje je nagrada

srazmjerno veća nego da se posezalo za legalnim načinom. Na taj način se osporavaju vrijednosti legitimnih normi (Cloward, Ohlin, 1960) .

U zavisnosti od distribucije i snage regularnih i legitimnih metoda za postignuće ciljeva (ukoliko se prihvati činjenica da su ciljevi srednje klase opšte prihvaćeni ciljevi) , prema klasama i slojevima, zavisi i nivo upotrebe legitimnih ili neligitimnih instrumenata postignuća ciljeva. Legitimno - nelegitimno implicira sukob, naročito kada bavljenje kriminalom ne rezultira uspjehom, ali oni mogu biti integrirani kada su u mogućnosti da osiguraju uspjeh.

Kriterij situacija, uspjeh, prema R. Clowardu stvara i tipove kriminalnih gangova. Tamo gdje su legitimni i nelegitimni normativni sistemi udruženi u gang, tamo gdje je osiguran utjecaj i učenje za one koji će se opredijeliti za kriminalnu karijeru, predstavlja tipičan kriminalni gang. Tamo gdje ovi sistemi nisu integrirani, članovi ganga su uključeni u nasilje i druge forme destruktivnosti. Ovi gangovi se razumjevaju kao konfliktni gangovi.

Uključenost u gangove je veća kod osoba koje su otuđene od legitimnog normativnog sistema i koji okrivljuju društvo za njihove probleme i poriču da bi ih eventualna suglasnost sa sistemom dovela do uspjeha. Otudjenje od konvencionalnih normi ima izvor u moralnim zahtjevima za uspjehom i praktičnim mogućnostima. Odsustvo šanse za uspjeh pojačava, stoga, pridruženost gangu. Pripadnost gangu se ne doživljava kao krivnja i upravo ova činjenica omogućava prihvatanje subkulture ganga.

Sa stanovišta socijalne kontrole unutar primarnih grupa, gubi se glavni socijalizacijski utjecaj i orijentir za mlade. Ukoliko porodica dugo živi u krizi, naraštaj jednostavno nasljeđuje iskustvo krize. Isto iskustvo ih zatiče i u generacijskoj pripadnosti, tako da se ono multiplicira i umnožava. Dolazi do udruživanja mladih sa sličnim preferencijalnim iskustvima, i konačno to iskustvo postaje identitetska orijentacija. Vrlo brzo dolazi do neugodnih dodira sa organima formalne kontrole. Ti dodiri još više pojačavaju konfliktne norme koje se pretvaraju u antisocijalne. Dolazi do redukcije obima i broja osoba koje

su im važne, izuzev onih koji imaju naglašeno njihovo iskustvo. To su referentne grupe koje lako postaju osnovni predmet interesa za osobe koje se formiraju u dezorganizacijskim okolnostima.

Jedan od rezultata jest devijantnost jer su akteri izloženi socijalnim situacijama koje ih kreiraju kao devijantne. Odgovor osoba i grupa koje su izložene dezorganizaciji je najčešće njihov vlastiti kodeks ponašanja i zahtijevaju od okoline da pokaže lojalnost prema tim pravilima. Pravila i norme mogu biti devijantne i mogu privući osobe koje se osjećaju uskraćene u dominantnom društvu, sa nadom da će u tim grupama pronaći identifikacijsko uporište. Devijacije su pravilu omogućene onda kada:

- a) dođe do promjena u skali vrijednosti koje određuju grupama ciljeve i njihove socijalne pozicije,
- b) bilo koji faktor koji dolazi u sukob sa normativnim propisima i očekivanjima,
- c) socijalne snage koje sprječavaju sankcije sistema,
- d) snage koje su ohrabrene neslaganjem sa sistemom.

Ovi faktori se uzimaju u obzir onda kada se želi objasniti devijantnost u dezorganizacijskim uslovima, kao i niz socijalno patoloških pojava. Na osnovu ovog pristupa nastale su i subkulturalne teorije. Glavne osobine tih teorija jest:

1. da naglašavaju srednjeklasne vrijednosti kao univerzalne,
2. da naglašavaju da se legitimnim sredstvima mogu postići srednjeklasni ciljevi,
3. da naglašavaju daje pristup legitimnim sredstvima postignuća različit između različitih klasa,
4. da tamo gdje postoje nelegitimna sredstva postignuća ne može doći do integracije sa legitimnim sredstvima,
5. da tamo gdje su legitimna i nelegitima sredstva integrirana indicira socijalnu dezorganizaciju u širim razmjerama.

Ova vrsta teorija naglašava da će se devijantno ponašanje, u formi delinkvencije, više širiti među onim mladima koji su više otuđeni od normativnog legitimnog sistema, koji vjeruju da

će im nepoštivanje legitimnih normi omogućiti postizanje uspjeha. Otuđenje od legitimnih normi ima dva glavna izvorišta:

- mladi zapažaju diskrepanciju između moralnih zahtjeva (sposobnost, inicijativa, težak rad) i praktičnih zahtjeva (sreća, biti u pravo vrijeme na pravom mjestu, dosjetljivost, kontakti sa pravim osobama i sl.) .
- drugo izvorište je postojanje stigme koja se akterima pripisuje na osnovu etničkih, zdravstvenih, fizičkih, ekonomskih insuficijencija (nedovoljnosti) . Tamo gdje je osobaviše stigmatizirana , biće više udaljena od prosocijalnih normi.

Mladi koji su otuđeni od legitimnih normi ne osjećaju se krivim što poštuju nelegitimne norme i ta im činjenica uvećava vjerovatnoću delinkventne subkulturalne grupe akta.

Devijanti, kriminalci i drugi koji povređuju legitimne norme su na socijalnoj sceni prepoznati kao oni koji odbijaju da se resocijalizuju i prihvate legitimne norme. Tumačenje ove pojave se često pripisuje karakteru onoga koji krši pravila, mada se naglašavaju i okolinski faktori (dezorganizacijski) koji vrše pritisak na osobu da se ponaša na neligitiman način. Čini nam se važnim istaći činjenicu da članovi delinkventne grupe ohrabruju jedni druge u nepoštivanju legitimnih normi. To predstavlja jedan od centralnih kohezivnih mehanizama u nastanku delinkventne subkulture,tj. činjenica da su akteri bliski ij imaju slične vrijednosne preference.

5.1.5. Teorija anomije

Teorija "anomije" takođe daje značajne odgovore na problem socijalne patologije i kriminaliteta, jer je povezana sa društvenim vrijednostima. Po Durkheimu "Anomija je situacija deregulacije ili relativnog nedostatka normi u nekoj socijalnoj grupi" (Durkheim, prema Petrović, 1973) .

Od novijih teorija anomije najpoznatija je Roberta K. Mertona. Njegov naglasak je na raskoraku između vrijednosti koje dru-

štvo nameće i relanih mogućnosti koje ljudi imaju da te vrijednosti ostvare. U postizanju ciljeva predviđeni su načini, sredstva i institucije putem kojih se realizuju na društveno poželjan način, vrijeme i mjesto. Budući da je društvo stratifikovano i klasno strukturirano mnoštvo grupa ne mogu da ostvare svoje nakane putem predviđenih institucija, jer su im nepristupačne. Aberantno (zastranjeno) ponašanje se sociološki može gledati kao simptom disocijacija između kulturno propisanih aspiracija i socijalno okarakterisanih izlaza za ostvarivanje ovih aspiracija.

R. K. Merton razmatra pet tipova adaptacije koje su šematski prikazane u tabeli, gdje (+) znači "prihvataju", a (-) znači "odbijanje prevladavajućih vrijednosti i zamjena novim vrijednostima" u društvenom sistemu.

Tipologija načina individualne adaptacije

Načini adaptacije:	Kulturni ciljevi	Institucionalna sredstva
<i>I konformitet</i>	+	+
<i>II inovacija</i>	+	-
<i>III ritualizam</i>	-	+
<i>IV povlačenje</i>	-	-
<i>V pobuna</i>	±	±

Iz sheme je vidljivo da je konformitet kao način adaptacije predviđeno kao kulturni cilj i pretpostavljaju se institucionalna sredstva. Konfiguracija institucija društva objašnjava koje se institucije nude kao legalna sredstva za postizanje ciljeva. Inovacija je predviđena kao kulturni cilj, ali institucionalna sredstva ga ne predviđaju, jer bi inovacija mogla institucionalna sredstva narušiti. Ritualizam nije predviđen kao kulturni cilj, ali ga institucijska sredstva predviđaju (npr. funkcija ceremonije je da potvrdi identitet grupe). Povlačenje nije predviđeno ni kao kulturni cilj, niti su predviđena institucionalna sredstva, dok pobuna spada u zonu "prihvatanja-odbijanja", kao kulturnog cilja za koju su predviđena, u strukturi društva, institucionalna sredstva koja mogu prihvatiti ili odbaciti ovaj način adaptacije.

U zavisnosti od položaja pojedinca u strukturi, društvena struktura vrši pritisak na jedan ili drugi način ponašanja. Odabrana alternativa je manje više dugotrajan odgovor pojedinca na pritisak društvene strukture, i ne odnosi se na tipove lične organizacije (Merton, 1969) .

U okrilju nedostižnosti ciljeva legalnim putem stvaraju se kriminalne alternative, kršenjem normi stvara se ambijent anomije i preko tog ambijenta ostvaruju se ciljevi. Na osnovu ovih shvatanja L. J. Srole je izradio skalu anomije i upotrijebljena u nizu istraživanja delinkvencije. U ovim istraživanjima nađena je korelacija između anomije i niskog socijalnog statusa, sa pratećim psihološkim stanjima pojedinca.

5.1.6. Teorija socijalne dezorganizacije

Kao što smo ranije naglasili, Durkheim, kao utemeljitelj funkcionalizma, smatra da svaka društvena pojava ima svoju funkcionalnu korisnosnu ulogu. Prema Durkheimu, kriminal je kao društvena pojava takođe funkcionalan, odnosno spada u atribut svakog društva koje je zdravo i mijenja se. Normalitet kriminala Durkheima dovodi do paradoksalnog zaključka: "Uvrstiti kriminalitet među pojave normalne sociologije znači ne samo reći da je on neizbežna pojava, iako za žaljenje, koja se pripisuje nepopravljivom nevaljalstvu ljudi, već i tvrditi da je on činilac javnog zdravlja, sastavni deo svakog zdravog društva" (Dirkem,1968) . Suština kriminala je da vrijeđa izvjesna kolektivna osjećanja koja imaju posebnu snagu i jasnoću i da bi kriminalne radnje prestale postojati u jednom društvenom obliku potrebno je da, kao svijsne toga, djeluju odgovarajuće snage kako bi se obuzdala suprotna osjećanja. Dakle, snažna kolektivna svijest ne bi trebala dopustiti kriminal kao odgovor na prinudu kolektivne svijesti. Kriminal zajednica treba da življe osjeća, odnosno treba da bude osjetljivija na zabranjeni čin i Durkheim to argumentira slijedećim stavom: "Da bi ubice iščezle, potrebno je da gnušanje od prolivene krvi postane veće u onim društvenim slojevima iz kojih se ubice vrbuju, ali zato je potrebno da gnušanje postane veće u čitavom opsegu

društva." (Dirkem,1968) . Durkheim naglašava da snaga kolektivne svijesti nije podjednako raspodijeljena u odnosu na kriminalni čin, ali ukoliko jača dovodi do toga da se i moralne greške multipliciraju u krivično djelo. Međutim pravilo je da kako se mijenja društvo mijenja se i kolektivna svijest pa je u pitanju obrnut proces, ono što se nekada smatralo krivičnim djelom prerasta u prekršaj ili u moralnu osudu. Svaka promjena u društvu počinje nekim oblikom devijantnosti. Rigidna kolektivna osjećanja uništila bi i originalnost kriminalca i originalnost gnušanja. Poroznost kolektivne svijesti omogućuje pojavu kriminala, ali i genija. Kriminalitet je povezan sa nekim društvenim poremećajem kojeg ne izaziva sam kriminal nego je izraz biti poremećaja. Postojanje kriminala je od bitne važnosti za adaptabilnu moć društva; kriminal nije potpuno nedruštveno biće, on je redovan agens društvenog života. Funkcionalni aspekt kriminala razvija i Albert K. Cohen, teoretičar subkulture kriminala, koji dokazuje da kriminalitet funkcionira kao sigurnosni ventil, u smislu da se u njemu može izraziti nezadovoljstvo, osobito u kriminalnim radnjama koje nemaju neposredne koristi za počinioaca, kao što su vandalizam ili sitne krađe. Drugo, kriminal je znak da pojedine skupine ljudi loše funkcioniraju i da nisu adaptirani na osnovnu matricu društva, te se posredstvom te činjenice poduzimaju mjere koje rješavaju taj problem. Konstrukcija racionalnih socijalnih sistema spada u jedno od najvećih ljudskih dostignuća. TO je sposobnost koja je ljudima omogućila u dugoj historiji da prežive. Ljudi su veoma brzo shvatili važnost povezanosti, podjele rada, suradnje, uzajamnosti. Ovi odnosi su stvorili norme i vrijednosti koje su opravdavale potrebu suradnje. Možemo reći daje organizacija stara onoliko koliko je star i organizovani čovjek.

No, nisu uvijek postojale organizacijske forme u društvu koje su garantovale stabilnost i predvidljivost socijalnog toka. Stanje suprotno organizaciji zovemo dezorganizacija. Ona je kao stanje i pojava nastala sa kapitalizmom, odnosno industrijskom revolucijom, naglom urbanizacijom i industrijalizacijom zapadnog društva. Prateći element tih promjena jest dezorganizacija za veliki dio ranjive populacije, osobito ruralne klase, koja se lako transponirala na grupnu, porodičnu i individualnu razinu.

Organizacija i dezorganizacija su inverzno povezane, jer u kompleksnim društvima, poput kapitalizma, u vladajućim strukturama dolazi do visoke organizacijske povezanosti vladajuće klase, a s druge strane radnička i druge klase bivaju u dezorganizacijskim stanjima i okolnostima. Zato je Marx insistirao da se radnička klasa poveže i organizuje u klasu kako bi mogla da vodi klasno-politički sukob.

Organizacija se uvijek odnosi na stabilan socijalni sistem, iako protivrječan, koja uspijeva zadovoljiti sve potrebe aktera u sistemu. Dezorganizacija je uglavnom povezana sa socijalnim promjenama i inovacijom i indicira nestabilnost pojedinih dijelova društva. Organizacija, ukoliko je radikalna i dosljedna, u konačnici dovodi do zatvorenih i totalitarnih društava. Ta društva (Hitlerova Njemačka, Sovjetski Savez, Sjeverna Koreja, teodiceje) nakon sloma imaju teška oštećenja na socijalnom tkivu, društva bivaju socijalno iscrpljena i nesposobna da se adaptiraju na nove promjene.

U svim društvima postoji izvjestan stepen neslaganja oko osnovnih vrijednosti i ideja što je najpoželjniji oblik društva. To je osobito karakteristično za moderna društva gdje postoji više klasa, raznih interesnih skupina, više agregatnih grupa i gdje su institucije preuzele mnoge socijalizacijske funkcije, ali i sposobnost da apsorbiraju izvjestan broj neslaganja u društvu. Mnoge od tih funkcija obavljala je tradicionalna zajednica (npr. odgajanje djeteta) . Transformacija društva iz stanja organizacije u stanje dezorganizacije je proces koji nije jednostavan niti jednoznačan, brojni su načini koji to indiciraju.

Visok stepen organizacije podrazumijeva da su grupe ujedinjene oko zajedničkih interesa i načina postignuća ciljeva. Moderna društva jesu po definiciji visokoorganizovana, ali unutar njih postoje višestruka društva, tako da društva postaju društva sa više društava. Njih veže apstraktna državna organizacija, ali unutar svojih realiteta društva funkcionišu prema svojim interesima. Način na koji se izbjegava latentna dezorganizacija jest da kompleksna i višestruka društva razvijaju integrativne mehanizme koji balansiraju između različitih interesa i na sebe preuzimaju dio rješavanja problema i konflikata. Suprotno tome socijalna dezorganizacija je nedostatak

bilo koje tačke slaganja oko interesa i načina postignuća ciljeva. To su područja visoko depriviranih zajednica u urbanim konurbacijama, sa brojnim dezorganizovanim porodicama i pojedincima koji suizloženi većim socijalnim i zdravstvenim rizicima.

Nasuprot stabilnosti društva socijalna dezorganizacija se odnosi na rascjep u jedinstvu ciljeva i dovodi do jednog neuravnoteženog stanja društva. Posrijedi je dezorijentacija u slučajevima promjene uslova života i pojava neprilagođenosti na nove uslove. Okolina postaje patološki konfigurirana od strane grupa koje nisu u stanju da prihvate nove uslove. Hans fon Hentig smatra: "Da u ovakvim periodima zločini protiv imovine naglo dostižu strahovite razmjere pokazuje da nešto nije u redu sa našom kulturnom organizacijom" (v.Hentig, 1959) .

Sposobnost prilagodbe pojedinca, koji je inače lojalan i prilagođen, čim je dovedena u pitanje, pod jakim pritiskom promjena, popušta, i u nizu alternativnih odgovora na stanje, između ostalog prihvata i kriminal.

S tim u vezi teorija socijalne dezorganizacije uglavnom veže kriminalitet sa promjenama, a promjene vode javljanju novih značenja i vrijednosti koje dovode do diferenciranja grupa. Društvo je otvoreno polje sukoba i postoji gotovo maksimalna nesaglasnost oko vrijednosti i ciljeva. "Bilo da raspravljamo o poremećenim odnosima u okviru porodice, grupa po starosti i po polu, ili u okviru grupa profesionalnih širih zajednica, društveni poremećaj je u određenoj vezi sa kriminalom. Ti odnosi rađaju frustracije koje dovode do nasilja i stvaraju stimulse za ekonomsko krivično djelo. Ustanove koje više ne odgovaraju potrebama ljudi doprinose neuspjehu pojedinaca da na društveno prihvatljivoj osnovi definišu situacije. Društveni poremećaj koji je odgovoran za zločin nastaje zbog nedostatka standarda, kao u slučaju osoba koje rastu u oblastima "sluma", ili od organizovanih pokušaja koje čine gangsteri, reketiri, korumpirani političari i ostale antisocijalne grupe da bi izopačili društvene ustanove u svoje sebične ciljeve" (Eliot,1962) . Dezorganizaciju možemo zamisliti jednako kao uzrok i kao posljedicu kriminaliteta, odnosno kao zavisnu ili nezavisnu varijablu. Dr. Stanko Frank (Frank, 1955) smatra da je dezorganizacija fizički proces, tj. fizičkom raspadanju

odgovara kulturno raspadanje (kulturni konflikt) , uz napomenu da kriminalitet kao asocijacija dobiva neki stabilitet.

Mi smo prihvatili definiciju socijalne dezorganizacije od Roberta E. L. Farisa, jer nam operacionalno najbolje potvrđuje empirijsku datost. Ona glasi: "Socijalna dezorganizacija je krah funkcionalnih odnosa među članovima (društva) do onog stepena koji se miješa sa izvršavanjem prihvaćenih zadataka grupe. Raspad društvene organizacije, da bi se postigao neki cilj, ne znači dezorganizaciju samu po sebi, niti je dezorganizirajući faktor, jer ukoliko proizilazi iz okolnosti koje su izvan kontrole i nije greška nijednog od članova, raspad može biti prihvaćen bez slabljenja solidarnosti grupe" (Faris,1948) . Faris, pored navedenog u definiciji, kao opšte simptome dezorganizacije u društvu navodi:

1. Formalizam;
2. Opšteprihvaćeni elementi integracije u društvu se mjenjaju i nameću se nove osobine i vrijednosti, kao centralne u novom društvenom poretku, i koje će vremenom steći opšte priznato značenje. Propadanje opšteprihvatih, neprikosnovenih vrijednosti otvara put dezorganizaciji (npr. raspad SFRJ i istraživanje novih nacionalnih država) ;
3. Individualnost interesa i ukusa;
4. Okolina koja naglašava i priznaje pretjerane lične slobode i individualna prava je pogodan teren za procvat (flourish) dezorganizacije, što nije karakteristika stabilnih društava;
5. Hedonističko ponašanje;
6. Semantičke poteškoće se odnose na namjerne i artifičijelne razlike u istom jezičkom iskustvu u okviru heterogenih populacija (razne profesije, nacionalnosti) i same potenciraju već postojeće razlike;
7. Uzajamno nepovjerenje između grupa, nacija i onemogućavanje postizanja zajedničkih ciljeva;
8. Fenomen nemira: u periodima opšte dezorganizacije ljudi bivaju svjesni nečega što nisu u stanju definisati, život se ne odvija na uobičajen način, ponašanje odražava napetost u društvu, ali ne pomaže rješavanju problema. Kretanja stanovništva su velika i samo kretanje daje iluziju poboljšavaja kvaliteta života.

Faris dalje pravi razliku između socijalne dezorganizacije i katastrofe. Katastrofa može uticati na društvenu organizaciju u mnogim vidovima i može prekinuti koordinirano funkcionisanje članova društva. U ekstremnim slučajevima javlja se privremena totalna društvena dezorganizacija, sa provalama nasilja i pljačke. Prirodne katastrofe mogu staviti društvenu organizaciju pred ozbiljan test. Prirodna katastrofa nije neizbježno povezana sa društvenom dezorganizacijom, naprotiv, ekstremne nevolje jedne zajednice mogu je čak učvrstiti. Tamo gdje je društvena organizacija bila u zdravoj formi, izbijanje nesreće izaziva malu količinu nereda.

Dezorganizacija porodice takođe konstituira mogućnost stvaranja delinkventa, sa naglaskom na dezorganizacijsko kažnjavanje djece u porodici. Naime, ustanovilo se da je za razvoj delinkventa bitno je li odgajan strogo ili nedosljedno, uz fizičko kažnjavanje ili preblag odgoj, s prevelikom ili nedovoljnom roditeljskom torturom, je li njihov odnos prema njemu "topao" ili "hladan". Iako su ova istraživanja psihološki definirana, za nas su bitna, jer naglašavaju nered i nedjednoznačnost kažnjavanja kao uzrok-povod za delinkventno ponašanje. Strogi stil znači da roditelji postavljaju jasna pravila ponašanja, prate pridržavanje tih pravila i potiču to dosljednim potkrepljenjem (nagradom, pohvalom). Popustljivi (permisivni) roditelj to ne čini, makar misli da čini, jer često više na dijete, ali više obično i kad treba i kad ne treba, pa dijete izgubi orijentaciju šta je dobro, a šta loše ponašanje i kako bi izbjeglo kaznu ili zaradilo pohvalu. Različiti stilovi odgoja rezultiraju različitim ponašanjem djece. Nizom multifaktorskih mjerenja utvrđeno je da će hladni i popustljivi roditelji odgojiti neprijateljski raspoloženu djecu, uvijek spremnu da krše, odbijaju pravila i zakon i koja će imati velike šanse da postanu delinkventi (Toth,1991).

Smatramo da je teorija dezorganizacije opravdano naglašava činjenicu da je za pojavu socijalne patologije potrebno stanje dezorganizacije. Socijalna diferencijacija proizvodi neograničen broj društvenih grupa. Svaka od njih na svoj način definiše i percipira društvenu situaciju, tumači društvene odnose i stvara uslove svoje društvenosti. Ovo naročito važi za uslove borbe oko reduciranih nedovoljnih resursa.

Društvo koje se pomjera i mijenja implicira nastanak različitih grupa sa pripadajućim moralnim kodeksima, koja upravljaju pravilima ponašanja u konkretnim situacijama. Tako npr. u Bosni i Hercegovini od niza varijabli koje djeluju na pojavu kriminaliteta i socijalne patologije one koje su imanentne de-organizaciji:

- rast siromaštva,
- rat i postratni period,
- multiplikacija nesposobnosti subjekata koji su pogođeni socijalnim problemima.
- Neprimjereno širenje granica tolerancije

Socijalno patološko ponašanje može biti tolerisano bez kažnjavanja aktera i to veoma varira u različitim društvima i za različite vrste ponašanja u datom društvu. Jedno društvo može biti veoma tolerantno kada je u pitanju alkoholizam, dok u drugom društvu čak i blaga intoksikacija može rezultirati kažnjavanjem. Alkoholizam se u nekim situacijama toleriše, kao na primjer novogodišnje proslave, više nego u nekim drugim. Seksualno aktivno ponašanje se toleriše kod oženjenih osoba, ne toleriše se kad su u pitanju neoženjene osobe. Na taj način, analiza devijantnosti mora uzeti u obzir granice tolerancije određenog društva i situaciju u kojoj se određeno ponašanje ispoljava. Socijalno patološko i devijantno ponašanje često indicira da su se granice tolerancije proširile. U pre-naglašenju formi, međutim, može onеспособiti zajednicu za reagovanje i ugroziti joj sigurnost.

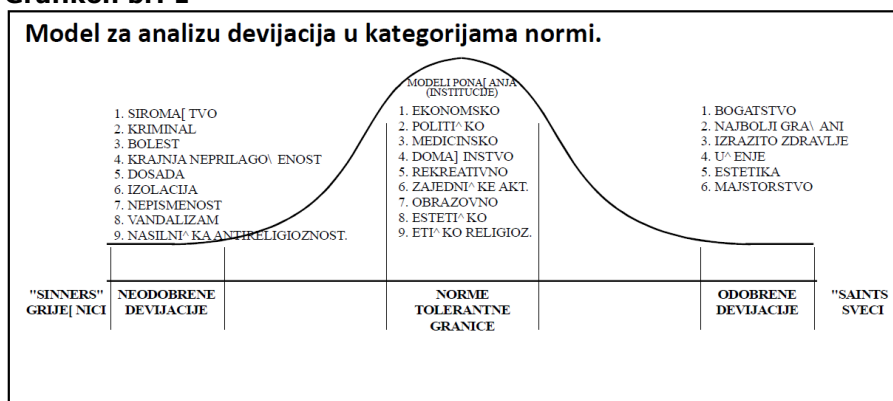
Ekstremni slučajevi prevazilaze granice tolerancije zajednice i rezultiraju javnom akcijom kojoj je cilj:

1. zaštita zajednice,
2. resocijalizacija učitelja devijacije
3. upozorenje da devijacija preko određene tačke neće biti tolerisana.

Tako "stroga ruka zakona", ukoliko jasno definiše raspon tolerancije društva, može služiti preventivno protiv devijantnog ponašanja i revitalizirati normalne standarde društva.

U dezorganizovanom prostoru kada se šire granice tolerancije veća je vjerovatnoća da će se pojaviti socijalno patološka pojava kao rezultat takvih uslova. Nered, dezorganizacija, sukob grupa unutar sistema, nesaglasnost u pogledu ciljeva, već po sebi predstavljaju prijetnju većini standardnih normi. Ilustrujemo Georg A. Lundbergov (Lundberg, Schrag, Larsen & Catton, Jr., 1965) model koji problematizira ovaj uvid.

Grafikon br. 1

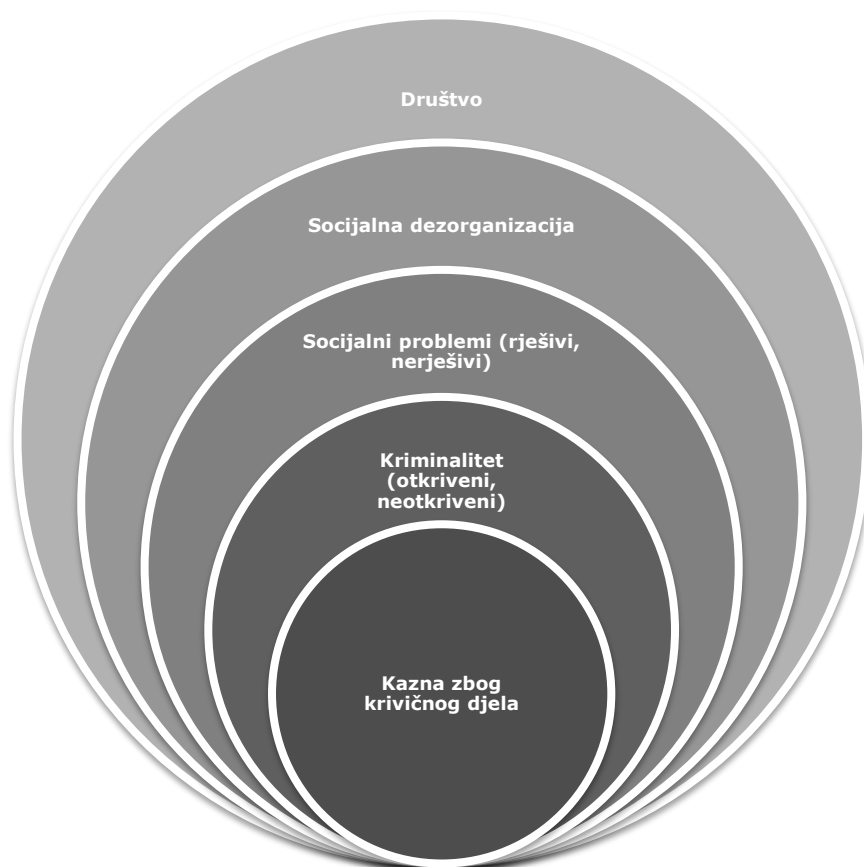

Prezentirani grafikon predstavlja model za analizu devijacija i pravce odvajanja iz grupnih normi. U situaciji raspada zajednice rastu negativni rezultati, ali postoji i prostor pozitivnih devijacija, kao reakcija, ne negativne devijacije. U zavisnosti od konkretne sredine oblik krive imaće različite empirijske prikazatelje, ali tamo gdje je dezorganizacija, jtkamo će i biti i veća zasićenost negativnim pojavama, a na račun normi koje su označene kao standardizirane. Tako kriva poprima platikurtičan oblik (velik broj negativnih, ali i pozitivnih rezultata, i to na račun centralnih vrijednosti) . Osnovni fokusi događaja su:

- raspad normi i širenje granica tolerancije, kako prema pozitivnim tako i prema negativnim vrijednostima,
- disolucija standardiziranih normi u krajnjoj liniji rezultira različitim i suprotnim društvenim grupama i pozicijama.

Socijalno problemske situacije participiraju u konfiguraciji socijalne patologije kao prostora van normalne krive, kao i sve označene negativne devijacije. Na devijacije i socijalnu patologiju utječu socijalni faktori koji čine elemente socijalnog problema (Zvonarević,..) , a to su: odnos najamnika i najmljenoga, oštar karakter društvenih odnosa, borba za status u društvu, borba za novac, negativan odnos prema radu, gubitak društvenog oslonca u modernom društvu, brisanje razlike između "poštenja" i "kriminala", toleriranje nekih oblika ilegalne aktivnosti, itd. U takvim prilikama dolazi do reakcije na te prilike, odnosno readaptacije. Readaptacija dolazi na okolnosti promijenjenih vrijednosti i prilika koje po sebi predstavljaju veliki rizik za pojedince i zajednicu i jasno je da te okolnosti kreiraju ambijent za socijalnu patologiju i kriminal kao reakciju na krajnje nepovoljnu okolinu.

Uzimajući u obzir izneseno, prezentiramo shemu koja po našem mišljenju situira socijalnu patologiju u strukturi društva prema kriteriju brojnosti subjekata na koje se odnosi. Shema sugerše da je socijalna dezorganizacija širi pojam od socijalnog problema, a da je kriminalitet uži problem od socijalnog problema. Razumljivo je da društvo, sa najvećim brojem subjekata, dominira.

Shema br. 1 Srukturalni kontekst socijalne dezorganizacije.

U dezorganizacijskoj okolini red i ravnoteža se lako narušavaju. Gustina dezorganizacijskih stimulusa (na društvenoj ravni u to spada naročito nedostatak zajedničkih vrijednosti i solidarnosti) utiče da se socijalno patološko i kriminalno ponašanje lakše racionalizira od strane aktera. Pojedine karakteristike društva (Zvonarević,1968) su zapravo kriminogene u složenoj etiologiji kriminaliteta, kao socijalnoj pojavi-problemu. To su:

- eksploatatorski karakter kapitalizma
- kompetitivni karakter društvenih odnosa
- borba za status
- uloga novca
- negativan odnos prema radu

- gubitak društvenog oslonca
- gubi se razlika između "poštenja" i "kriminala"
- neki oblici ilegalne aktivnosti se toleriraju

Postavlja se pitanje zašto ipak većina ljudi ne ne prihvata kriminalitet kao funkcionalni odgovor (Zvonarević, 1968) :

- a) Nemaju "grešne" želje,
- b) Nemaju prilike,
- c) Nemaju znanja, vještine niti sposobnosti,
- d) Nemaju energije i upornosti,
- e) Nemaju emocionalne čvrstine,
- f) Imaju sistem moralnih normi,
- g) Imaju strah od sankcija.

Međutim, neki aspekti pristajanja na kriminalitet se prihvataju, a mehanizmi koji ga podupiru su:

- a) afekti,
- b) kriminalni optimizam,
- c) proračunati rizik,
- d) drugačiji sistem etičkih normi, suprotan standardiziranom sistemu.

Postoje brojni oblici (Lundberg, Schrag, Larsen & Catton, Jr., 1965) dezorganizacije, ali najviše njih varira oko par bazičnih stanja i mogu biti podesni za jednostavnu klasifikacijsku shemu. Klasifikuje se ponašanje sa stanovišta aktera i drugih. Shema je nazvana: "Glavne socijal-sistemske komponente za dvopozicionalnu mrežu". Iz nje je moguće označiti stepen sporazumijevanja između stavova i ponašanja (aktera i drugih) kao pokazatelja organizacije–dezorganizacije.

**Tabela br. 1 Glavne socijal-sistematske komponente za dvo-
pozicionalnu mrežu**

Inicijator akcije	Recipient	
	Akter	Drugi
<i>Akter</i>	<ul style="list-style-type: none"> - akterovi propisi za vlastito ponašanje - akterovo definisanje sebe - akterovo opažanje vlastite predstave 	<ul style="list-style-type: none"> - akterovi propisi za ponašanje drugih - akterovo definisanje drugih - akterova opažanja predstave drugih
<i>Drugi</i>	<ul style="list-style-type: none"> - propisi drugih za akterovo ponašanje definisanje drugih za aktere - predstava drugih o akterovoj predstavi 	<ul style="list-style-type: none"> - propisi drugih za vlastito ponašanje - predviđanje sebe kao drugog - opažanje vlastite predstave drugih

Prezentirani model sugerira nekoliko varijanti.

Za bilo koji sistem, bilo to šire društvo, formalna organizacija, porodica, tabela klasificira ponašanje u dvije dimenzije. Prva dimenzija se odnosi na pozicije koje određuje uloga aktera, dok se druga odnosi na ponašanje drugih kao što su odnosi poslodavac- zaposleni, nastavnik –učenik, roditelj- dijete, prijatelj- stranac i sl. Tabela sugerira glavne komponente sistema koje je organiziran neformalno, koji predstavlja realne odnose. To znači da u formalnoj organizaciji uvijek postoji mogućnost diskrepancije između formalnih propisa i normi koje članovi organizacije prihvataju. Razlika između pisanih i nepisanih, formalnih i neformalnih normi, jeste ono preko čega se mjeri dezorganizacija. Visoko organizirani sistem će u pravilu imati veliku mjeru slaganja na relacijiformalne-neformalne norme i, s druge strane, dezorganizaciju će imati široku skalu neslaganja na ovom kontinuumu. U skladu s tim možemo identificirati četiri vrste dezorganizacije:

- normativna dezorganizacija konstituiše nekonzistentnost ponašanja između aktera i drugih, u smislu definicije ponašanja, različiti su odgovori kako se treba ponašati,

- očekivana dezorganizacija je kada akteri narušavaju normativni sistem, npr. akteri svoje ponašanje smatraju sukladnim sa normama, dok drugi to ponašanje smatraju teškom povredom norme,
- otvorena dezorganizacija je stanje otvorenih narušavanja normi koje postaju standard ponašanja, ponašanje postaje devijantno,
- dezintegrativna dezorganizacija jepotpuno odvajanje grupa i raspad integrativnih mehanizama, ova činjenica je završna faza dezorganizacije

Navedeni oblici dezorganizacije su teorijski konstrukti i prisutni su u kompleksnim društvima, u stvarnom životu je teško identificirati čisti oblik, a često se preklapaju. Oni su vidljivi u početnim oblicima i pojave poput socijalne patologije, neuspješne provedbe zakona, pa do raspada država često indiciraju završnu i konačnu fazu dezorganizacije. Dezorganizacija je stalni i prateći element u socijalnoj dinamici, ali relativno rijetko prelazi granicu tolerancije, tj. potpuni raspad, jer akteri trebaju organizaciju za provedbu svojih interesa i potreba (npr. kriminalitet treba organizovano društvo i korisnike svojih usluga koje pruža na tržištu) .

Obratili smo pažnju na istraživanja u predratnom periodu (u ex Jugoslaviji) koja su se bavila neotkrivenim krivičnim djelima. Predratni period je imao sve osobine dezorganizacije. Ta istraživanja su utvrdila (Prišlin & Wolf, 1988) faktore koji su dominantno definirani onom vrstom delinkventnog ponašanja koje se obično naziva imovinskim deliktima (krađa novca, predmeta od vrijednosti i automobila i to u situacijama odsustva oštećenog) , zatim kao faktor drugog reda su se pojavili oni oblici delinkventnog ponašanja koji se odnose na nasilno oduzimanje novca, vrijednosnih predmeta i automobila i to u prisustvu oštećenog. Ostali faktori (od trećeg do jedanaestog faktora) delinkventnog ponašanja se odnose na asocijalnost, nasilje, udruživanje sa elementima opijanja, narkomanije itd. U pogledu odnosa samoiskazane neotkrivene i otkrivene delinkventne aktivnosti prema društvenim vrijednostima uz parcijalizirani utjecaj socijalnog statusa (Ajduković & Ajduković, 1998) utvrđeno je da prvi par kvazikanoničkih varijabli u prostoru vrijednosti jest orijentiran u pravcu visokog odbijanja samoupravljanja (za ono vrijeme sociopolitički proklamirane

dominantne vrijednosti) i nekonformizma, malog odbijanja autoritarizma, i povećanja etnocentričke komponente i socijalnog hostiliteta. Istraživanja su izvršena u predratnom periodu na jugoslovenskoj populaciji i smatramo da ovi rezultati takođe argumentiraju teoriju dezorganizacije. Očigledno da uočena dezorganizacija predratnog perioda (hostilitet, etnocentizam) imala izvjesnog uticaja na fenomenologiju i etiologiju kriminaliteta u ratu.

Organizacija zahtijeva da individue ili grupe budu ujedinjene zajedničkim interesima i zajedničkim strategijama postignuća. Moderna društva nisu potpuno visoko organizovana, premda obuhvataju niz posebnih interesnih grupa koje imaju efikasnu organizaciju. U cilju izbjegavanja konflikta, kompleksnija društva razvijaju integrativne mehanizme koji balansiraju konfliktne interese u cilju ravnoteže. Društvena dezorganizacija je rezultat činjenice kada članovima sistema manjkaju bilo koje tačke slaganja o vrijednosnom konsenzusu, istinitostima, strategijama ili interesima. Ova situacija je vidljiva u mnogim marginalnim grupama. Prezentiramo tabelu koja predstavlja neke od tih odnosa u više detalja.

Tabela br. Tipični normativni modeli i njihovi organizacijski uticaji

Ciljevi i objekti	Izvođenje strategije	Organizacioni rezultati
Uzajamni ili dopunski ciljevi i objekti	Ponašanje koje koristi akterima i takođe koristi drugima	Visok stepen organizacije integracije, akter i drugi identifikovani s grupom
Različitost i nepovezanost ciljeva i objekata	Ponašanje koristi akterima, ali nema efekta na druge	Dezintegracija, ravnodušnost
Suprotnost između povezanosti ciljeva i objekata	Ponašanje koje koristi akterima, ali je štetno za druge	Visok stepen dezorganizacije i konflikt ili netrpeljivost između grupa i individua

Normativni propisi variraju u skladu sa variranjem stepena dezorganizacije koja je u stanju da uzdrma i najtemeljnije norme naročito u slučaju ratova, revolucija, masovnih migracija, dugih ekonomskih kriza itd. Pod pritiskom snažnih emocija, ljudi koji su inače konformisti, mogu ispoljiti ekstremne forme devijacija poput ubistva, silovanja ili pljačke. Socijalna kontrola je nefunkcionalna u slučaju dugih kriza koje u pravilu rađaju nove norme koje odgovaraju zahtjevima situacije. Tada se dešava u društvenoj situaciji i standardizacija konflikta.

5.1.7. Ekološka teorija

Ekološka teorija devijantnosti i socijalne patologije izrasla je iz Chicago urbane sociologije koji su djelovali od 1920 do 1950-tih u na Univerzitetu Chicago. Grupa sociologa kao što su W.I. Thomas, R.E.Park, E.Burgess, F.Trasher, R.Mckenzie, C. Shaw, H. McKay, E.Sutherland, D. Clemmer, L. Wirth bila je usmjerena na proučavanje prirode i rasta gradova , ali i

prateće patologije poput kriminala, prostitucije, prosjačenja i sl. Njihovo osnovno stanovište jeste da se niz bihevioralnih aspekata patologije može objasniti utjecajem urbane sredine. Urbani prostor je klasno struktuiran i različite zone tog prostora prizvode različite karaktere i tipove životnog stila. Ovi teoretičari, osobito Shaw i McKay, su smatrali daje devijantnost različito distribuirana u pojedinim urbanim zonama. Došli su do zaključka da je centar grada karakteriziran visokom stopom kriminaliteta zbog toga što izvjesni elementima fizičke i socijalne strukture centra podupiru nastanak tih pojava (velika populacijska gustina, pristupnost „plijena“, slaba formalna kontrola i sl.) . U skladu s tim devijantnost opada prema periferiji. Ovu hipotezu su dokazivali na taj način što su podijelili grad u pet zona u rasponu od po dvije milje. Centar grada je područje poslovnih zgrada, ali i jeftinih stanova. Većina migranata dolazi se nastanjuje u taj dio grada, ali brzo i odlazi. Uslijed nestabilnosti rezidenata u tim dijelovima grada, odnos prema susjedstvu i okolini je površan, neodgovoran i ona je bez značaja za one koji su tu nastanjeni. U uslovima visoke prenapučenosti i sistemom vrijednosti koji je nefunkcionalan u tim okolnostima dolazi do stvaranja animoziteta prema gradu, drugima i sebi. Njihova djeca su često na ulici zbog nedostatka prostora u stanovima. Na ulici ih čeka drugačija realnost i drugačiji socijalizacijski utjecaji. Da bi emocionalno i socijano preživjeli, znatan dio tih utjecaja moraju prihvatiti. Naravno, nije u pitanju mehanički proces, ali je činjenica da se na ulici dešavaju predusni socijalizacijski utjecaji. Ti utjecaji na kraju formiraju delinkventa. To urbano iskustvo se kulturalno prenosi od migranta do migranta, od njosnjo od delinkventa do delinkventa. Dijelovi grada u kojima vlada visoka stopa socijalno patoloških pojava (prostitucija, kockanje, droga, alkoholizam, nasilje u porodici) i kriminaliteta izraz je urbane socijalne strukture i u njoj se nalaze odgovori za nastanak tih pojava. Ovi teoretičari su konstatairali da visoka stopa negativnih pojava se može pripisati iskustvima koja su prerasla u tradiciju, a sklonost ka kriminalitetu i drugim negativnim karakteristikama kao sredstvom kojim se akteri služe da bi postigli svoje ciljeve i realizovali smislove.

Ekološka perspektiva je važna jer je u teoriju uvela obavezu analize okolinskih faktora i zbog toga se otvorio niz novih uvida i mogućnosti Na osnovu njihovih uvida razvila se urbana

kriminologija, urbana antropologija, urbana geografija i patologija prostora. Zanimao ih je međuodnos akter-okolina i rezultante tog odnosa. Doprinijeli su razumijevanju socijalne patologije kao najuke o posljedicama dubljih strukturalnih odnosa u urbanom okruženju. Ponekad su bili nadahnuti biologističkim interpretacijama i metaforama u domeni socijalnih odnosa. Oni su smatrali da pojedina patološka stanja mogu preći u zanimanje i profesionalnost, zatim otvorili su mogućnosti za razvoj teorije anomije i dezorganizacije, na temelju njihovih uvida realizirani su mnogi praktični programi tretmana i znatno su reducirani stigmatizacijski procesi.

5.1.8. Marksistička teorija devijantnosti

Marksizam je jedna od klasičnih teorija društva koja se fokusirala oko problema kapitala, klasa i klasne borbe. Sve pojave u društvu povezane su sa konkretnom društveno ekonomskom formacijom i u odnosu na tu činjenicu većina pojava u društvu nema svoju autonomnost. U skladu s tim i fenomeni socijalne patologije kao i etiologija suštinski su vezani za dominantne procese i odnose u društvu, a to je kapitalizam.

Klasični marksizam se nije bavio socijalnom patologijom na sistematski način, iako je bio svjestan povezanosti tih pojava sa kapitalizmom. Sve socijalne patološke pojave su izraz društveno ekonomskih protivrječnosti i ujedno predstavljaju žrtvu za održanje protivrječnosti između rada i kapitala. Urbanu eksploziju, nasilne migracije selo-grad, rezervnu armiju rada, obespravljene radničke mase, prenapučene gradove, visoka stopa siromaštva, prema marksizmu, rezultat je kapitalizma.

Većina devijantnih struktura dolazi i formira se u radničko klasi ili podklasi, ali za marksističke teoretičare to je indikacija da se zakon primjenjuje selektivno i u službi očuvanja kapitalizma. Naime, fenomeni socijalne patologije su distribuirani duž svih klasa, ali se većinom kažnjavaju i stigmatiziraju pripadnici nižih klasa.

Iz klasične marksističke teorije izrasle su radikalno-kritičke teorije devijantnosti koje smatraju da se devijantnost može izmijeniti i reducirati samo pod uslovom radikalne promjene kapitalističkog sistema. Radikalno- kritički teoretičari nastoje (Jugović,2009.) :

- da demistifikuju društvene nepravde izražene kroz „principe pravne jednakosti“;
- ukažu na uloge državnih institucija u procesima kriminalizacije i stigmatizacije pojedinaca;
- da zagovaraju politiku manjeg restriktivnog pribjegavanju krivičnom zakonu;
- da predlažu mjere radikalne neintervencije u odnosu na određene devijante;
- da preusmjere pažnju javnosti i krivičnog pravosuđ sa marginalnih skupina ka „kriminalu bijelih ovratnika“;
- da ukažu na slabosti prevencije kriminaliteta i devijacija i protivrječne uloge državnih službi u društvenom reagovanju;
- ukazati na problem redistribucijeljudskih i socijalnih prava, položajem manjina, uslova izvršenja kazni i liječenjem ovisnika;
- da ukažu na nepravедnost kaznene politike u odnosu na klasnu pripadnost.

Utjecaj ove orijentacije ogleda se u tome što ukazuje na činjenicu da je devijantnost prisutna u svim strukturama, te da je uzročnost u strukturalnoj protivrječnosti kapitalizma. Ova teorija ukazuje na načine kako se određene grupe ljudi marginaliziraju (npr. radničk klasa) . Značajan doprinos ove teorije dalje se ogleda u analizimoći i njene zloupotrebe. Deviacije iz ove perspektive predstavljaju tip odnosa moći: nemoćni su osuđeni na devijacije jer nemaju mogućnosti da se odbrane, nemaju ni pravne , moralne i ekonomske snage da se odupru javnoj reakciji na njihovu devjjaciju. Ova perspektiva je pomogla i humanizaciji kaznene politike, ali i efikasnijoj socijalnoj kontroli institucija koje koje provode postupak socijalne reakcije na devijantnost.

5.2. Socijalno psihološke teorije devijantnosti

Socijalno psihološke teorije devijantnosti su mikro teorije zato što se bave događanjima i odnosima na mikronivou i u relativno malim grupama. Odnosi na relaciji pojedinac-pojedinac, kao i pojedinac-grupa, je moćan izvor saznanja o prirodi socijalnog života na ovom nivou. U ovoj teorijskoj perspektivi značajno mjesto zauzimaju pojave poput imitacije, učenja, direktnih odnosa u kontekstu svakodnevnice i primarne socijalizacije.

5.2.1. G.Tarde

Među prvim teoretičarima imitacije je G.Tarde (1843-1904) , jedan od članova tzv Lionske škole socijalne sredine. Bavio se problemima uporedne kriminologije i kažnjavanja. Snažno se suprostavio koncepciji „prirodnog zločinca“ koje je teorijski iskonstruisala italijanska krivično pravna tradicija. Svoju argumentaciju je temeljio na činjenici da je ljudsko ponašanje uslovljeno socijalnim i psihološkim faktorima i pritiscima, te da su ljudi skloni imitirati jedne druge. Naprosto, za Tardea društvo je imitacija

Centralna kategorija za Tardea je zakon imitacije, osobito u slučaju zločina, gdje se na simboličkoj i realnoj ravni sukobljavaju moda i navika. Naime, zločin se najprije javlja kao moda, koja prelazi u naviku, sa tendencijom da niže klase oponašaju više klase (Šabani & Budimlić, 2007.) . Neki oblici patologije bili su privilegija viših klasa poput alkoholizma, narkomanske ovisnosti, trovanja i sl.. Imitacija se odvija u formi smjenjivanja jednih metoda drugima, koje se javlja kada dolazi do sukoba u stilu izvršenja zločina, kao npr slučaj ubistva nožem ili puškom.

Njegova teorija je utjecala na teorije učenja kojima s objasnila kriminalna sklonost i supkultura, osobito na teoriju diferencijalne asocijacije i identifikacije. Tarde je značajan i po istraživanju kriminalnih sklonosti i osobina profesionalnih kriminalaca. Zanimljivo je istaći da izvoristem patologije smatra više klase koje zahvaljući moći mogu to predstaviti kao sata-vni dio života viših klasa.

5.2.2. Teorija diferencijalne asocijacije

Teoriju "diferencijalne asocijacije" utemeljio je Edwin H. Sutherland. Obrat ćemo pažnju na tekst "Sociološka teorija kriminalnog ponašanja" koji je objavio zajedno sa Donald R. Cresseyom (Sutherland & Cressey).

On smatra da naučno objašnjenje kriminalnog ponašanja može biti izraženo u terminima procesa kojim se operira u momentu javljanja kriminala ili pak u terminima koji operiraju sa "life history" činjenicama.

U prvom slučaju, objašnjenje može biti nazvano "mehaničko", "situacijsko" ili "dinamičko", a drugom "historijsko" ili "genetičko". "Situacijsko" objašnjenje izoluje ličnu i društvenu patologiju. Situacijska istraživanja rezultiraju zaključcima da neposredne determinante kriminalnog ponašanja leže u kompleksu ličnost-situacija, a kriminalci nastoje to tako i objasniti. Objektivna situacija je važna zbog osiguranja šanse za kriminalni akt. Sociološki stav ne isključuje situaciju, jer je situacija definirana od osobe koja je uključena u kriminalni akt, ako je situacija "kriminalno izvršna". Druge osobe situaciju ne definiraju tako, što znači da osobe različitog životnog iskustva inkliniraju ka artikulaciji alternativnih izbora, pa i otporu ka kriminalnom aktu. Prošla iskustva osobe će u najvećoj mjeri odrediti način na koji će definirati situaciju. Objas-njenje kriminalnog ponašanja u terminima prošlih iskustava je presudno za objašnjenje. Stoga za E. Sutherlanda krimi-nalno ponašanje ima slijedeće odrednice:

1. Kriminalno ponašanje je naučeno-to znači da kriminalno ponašanje nije naslijedno kao takvo, takođe osoba koja nije već odgojena u kriminalu ne iznalazi kriminalno ponašanje (kao odgovor-primjedba autora) na situaciju;
2. Kriminalno ponašanje je naučeno u interakciji sa drugim osobama u procesu komunikacije. Ova komunikacija je verbalna u mnogim pogledima, ali takođe uključuje "komunikaciju gestova";
3. Temeljni dio učenja kriminalnog ponašanja odvija se unutar intimnih osobnih grupa. Ovo znači da impersonalno posredovane komunikacije, kao filmovi i novine, igraju relativno nevažnu ulogu u porijeklu kriminalnog ponašanja.;
4. Kad je kriminalno ponašanje naučeno, učenje uključuje:
 - a) tehnike izvedbe kriminala, koje su ponekad veoma komplikovane, a ponekad jednostavne,
 - b) specifičan smjer motiva, poriva, racionalizacije i stavova,;
5. Poseban smjer motiva i poriva je naučen u zavisnosti od definicija zakonskih pravila i kodova kao korisne ili nekorisne. U nekim društvima individua je okružena osobama koje nepromjenjivo definiraju zakonska pravila kojih se pridržavaju, dok u drugim je okružen osobama čije lične definicije su sklone narušavanju zakonskih pravila. U društvu su te definicije izmješane, sa posljedicama da se manifestuju kao kulturalni konflikt u vezi zakonskih pravila;
6. Osoba postaje delikvent zato što naglašava definiciju koristi narušavanja zakona nad definicijama nekorisnosti narušavanja zakona. To se odnosi i na kriminalne i antikriminalne asocijacije i čine se kao protivne sile. Kad osoba postane kriminalac, ona to čini zbog kontakta sa kriminalnim modelima i takođe zbog izolacije od antikriminalnih modela. Svaka osoba neizbježno asimilira kulturu okruženja ukoliko drugi modeli nisu u konfliktu. Ova tvrdnja diferencijalne asocijacije znači da asocijacije, koje su neutralne, su bez uticaja na porijeklo kriminalnog ponašanja;

7. Diferencijalna asocijacija može varirati u učestalosti, trajanju, prednostima i intezitetu. Ovo znači da asocijacija sa kriminalnim ponašanjem i asocijacija sa anti-kriminalnim ponašanjem variraju u zavisnosti od kritičnog izbora jednog od modela ponašanja. "Prednost" je važna u smislu da je zakonsko ponašanje razvijeno u ranom djetinjstvu i može postojati kroz čitav život. Delikventno ponašanje se razvija u ranom djetinjstvu i takođe može postojati kroz cijeli život. To je ujedno i pitanje odabranog uticaja. "Intezitet" je prestižni izvor "kriminalnog ponašanja" ili antikriminalnog ponašanja i popraćeno je emocionalnim reakcijama, koje se odnose na tu asocijaciju;
8. Proces učenja kriminalnog ponašanja putem asocijacije prema kriminalnim i antikriminalnim modelima uključuje sve mehanizme koji su uključeni u svako drugo učenje. Ovo znači da učenje kriminalnog ponašanja nije ograničeno na proces imitacije.
9. Kriminalno ponašanje je izraz potreba i vrijednosti kao i antikriminalno ponašanje. Lopov krađe da osigura novac, ali takođe pošten rad je u skladu sa stjecanjem novca.

Dalje Sutherland objašnjava da u oblastima gdje je delinkvencija visoka, maloljetnik (under age) koji je socijabilan, aktivan, sa velikom vjerovatnoćom će doći u kontakt sa susjedstvom i izabrati delinkventno ponašanje, za razliku od maloljetnika koji je izolovan, introvertan i inertan ostaje kod kuće i sa manjom vjerovatnoćom će stupati u kontakt sa drugim maloljetnicima u susjedstvu i ne postaje delinkvent. Ali maloljetnik koji je komunikativan i nije uključen u delinkventno ponašanje, znači da je pod uticajem porodice koja poštuje zakon. Personalne asocijacije su određene u opštem kontekstu društvene organizacije. Dijete se uobičajeno uzdiže u porodici, mjesto stanovanja porodice u Americi ponajviše je određeno prihodima. Stopa delinkvencije je veća gdje su iznajmljene kuće.

Objašnjenje visoke stope kriminaliteta je u izravnoj vezi sa socijalnom dezorganizacijom i Sutherland ga dopunjuje pojmom "diferencijalnom socijalnom organizacijom". Postulat na kojem je ova teorija temeljena polazi od toga da je korijen

kriminala u socijalnoj organizaciji i u izrazu te socijalne organizacije grupa može biti organizirana za kriminalno ponašanje ili organizirana protiv kriminalnog ponašanja. Sutherland, propitujući ovaj stav, otkriva da je kriminalno ponašanje rasprostranjeno duž kontinuuma društvene strukture. Društvena struktura nije imuna na kriminalitet, i Sutherland je otkrio da kriminal ne vrše samo niže klase nego je svojstven i višim klasama (npr. white collar crime-kriminal upravnog osoblja u industriji) .

5.2.3. Teorija diferencijalne identifikacije

Stopa kriminala je izraz različitih organizovanih grupa. Ovu teoriju je kritikovao Danijel Glaser ističući da ova teorija ne pravi razliku između običnih i slučajnih delinkvenata. Glaser dopunjuje ovu teoriju modelom identifikacije sa raznim grupama i licima kriminalnog ili normalnog ponašanja ukoliko osoba smatra da je takvo ponašanje prihvatljivo. Stoga se zalaže za pojam "diferencijalne identifikacije" u nastojanju da se objasne nivoi korisnosti određenog ponašanja. Teorija diferencijalne identifikacije

Teorija diferencijalne identifikacije ili anticipacije se zasniva na ideji da se devijantno ponašanje može konstituirati identifikacijom delinkvenata sa modelima i devijantnim ulogama koje mogu biti stvarne ili izmaštane na temelju dodira sa medijima. Daniel Glaser (Glaser, 1956) smatra da je devijantno ponašanje čin identifikacije delinkventa kroz koji se oblikuje ponašanje, ali i svijest, motivi i norme koje su sklone da se u osobi kroz vrijeme ponavljaju. Na taj način potencijalni delinkvent postaje stvarni delinkvent, jer je sama delinkvencija kao identifikaciona tačka u kojoj je ono prihvatljivo, željeno i konstruisano. Potencijalni devijant se veže za konkretnu ličnost iz filma, stripa ili mašta i usvaja stavove svog modela u pogledu devijantnog ponašanja. Riječ je o učenju tog ponašanja koje ima tri izvora:

- prodevijantne i devijantne socijalne veze,

- diferencirano ili raznoliko učenje želja, vještina, načina rješavanja životnih problema i njihovog razumijevanja,
- opažanje prilika da se izvrši devijantni akt kroz perspektivu dobitka, rizika ili mogućnosti kažnjavanja.

Treba istaći da ova teorija ima posebnu važnost za periode iz 50-ih i 60-ih godina kada je postojala snažna identifikacija marginalnih grupa sa špageti vestern filmovima, hong-kongške filmske produkcija karate filmova, a u novije vrijeme kroz pojedine aspekte turbo-folk subkulture.

5.2.4. Teorija socijalnog interakcionizma

Teorija socijalnog interakcionizma i etiketiranja (Howard Becker, Ervin Goffman) polazi od hipoteze da je izvor devijacije u interakciji između lica koje je izvršilo djelo i onih koji reaguju na to djelo. Oni su dokazali da "nosioci reagovanja na kriminalnu populaciju" su i sami uključeni u fenomenologiju kriminaliteta. Naime u aktu reagovanja, mehanizmi etiketiranja jednu osobu proglašavaju delinkventnom na osnovu definisanja situacijske kao kriminalne, a osnovi okvir definicije su krivične norme koje je donijela vladajuća politička grupa u društvu. Društvo je podijeljeno na konformiste, devijante, cenzore i cenzurisane, vaspitače i vaspitavane, dominantne i marginalne. Posljedice za etiketiranog pojedinca su trajne i najčešće ponovno upada u lanac reakcija društva. Npr. osoba koja je bila u zatvoru ima manje šanse za zaposlenje nego ona koja nije bila. Tako se etiketirani sve više otuđuje od normi legitimnih grupa i često kao izlaz nalazi grupu koja je identifikovana kao devijantna. Teorija interakcionizma i etiketiranja fokusira svoje interese, osim definisanja situacije, na institucije koje stvaraju, interpretiraju i provode pravila za jedan set ponašanja koje je prihvatljivo dok drugi set ponašanja zabranjuje i kažnjava. Njihovo pitanje glasi: "Zašto je neki akt definiran kao kriminal dok drugi nije?". William J. Chambliss analizirajući zakonodavstvo feudalne Engleske od XV stoljeća pa nadalje (osobito "zakon o skitničanju" i "zakon o krađi") do zakonodavstva New Yorka i Kalifornije 50-tih godina XX stoljeća uočio je da funkcionišu dva najopštija modela

pravila stvaranja zakona. To su "vrijednosni konsenzus" i "vladajuća klasa". Vrijednosni konsenzus se poklapa sa konsenzusom zajednice, tj. zajednica je kriterij snaga za definiciju ponašanja kao kriminalnog ili delinkventnog. Vladajuća klasa vlada u jurisdikciji preko pasivne mase i zakoni izražavaju interese onih koji vladaju. Zbog pasivnosti mase, vladajuća klasa ne može biti savladana. Alternativni modeli nastaju sa industrijskim društvima sastavljenim od niza socijalnih klasa i interesnih grupa u konfliktu koje se takmiče za naklonost države. Zakon u takvom konfliktnom okruženju, preuzima njihove djelimične sadržaje i forme. To preuzimanje je pokrenuto podjelom socijalno suprotne klase (npr. zakon o nadnicama) i kada konflikt ima klasni karakter tada država mora reinterpretirati zakon na način koji su opaženi kao rješenje konflikta. Za vrijeme manifestnog klasnog konflikta, zakonodavstva i sudovi će istovremeno stvarati krivično pravo u cilju osiguranja veće kontrole nad takvim grupama koje su vezane u činu lomljenja status quo-a. Stoga, kriminal je politički fenomen, kojim se određuju kriminalno ili delinkventno ponašanje, i rezultat je političkog procesa unutar kojeg se formira definicija šta je zabranjeno ili se zahtijeva da se ljudi ponašaju na određeni način. Ako objašnjavamo kriminal, prvo moramo objasniti socijalne snage koje neki akt definiraju kao kriminalan dok drugi ne (Chambliss, 1974) .

Jedno od najvećih doprinosa interakcionizma jest etiketiranje ili stigmatiziranja koje se dešava u interaktivnom aktu. Prma Howardu Beckeru devijantan čin tek postaje onda kada ga neko etiketira kao takvog. Razvijeni društveni mehanizmi etiketiranja jesu instrumenti koji stvaraju devijantnost. Kroz etiketiranje neke osobe kao alkoholičara ili kriminalca dolazi do učvršćivanja te osobine kao glavne karakteristike njegova statusa. Na taj način ostali statusi osobe bivaju diskvalifikovani, umanjeni na račun statusa kojim je etiketiran. Problem je dodatno umnožen kada i sama etiketirana osoba prihvati etiketu kao dominantnu identifikaciju.. Kada jednom mlada osoba postane etiketirana kao devijantna osoba ona se osjeća drugačije od ostalih članova društva. Tu se dešava jedan od mehanizama uz pomoć kojeg nastaje delinkventna subkultura gdje se ne osjećaju odbačenim. Oni se jednostavno međusobno podržavaju i orijentišu se na norme koje su suprotne od dominantnog društva. Ovo ima snažne implikacije za osobu,

jer iz jedne devijacije i etikete, kroz udruživanje sa sebi sličnim, on umnožava svoju aktuelnu etiketu. Etiketiranje je način da se osobi pogoršaju ili unište buduće socijalne i statusne šanse.

Interakcionizam razlikuje primarnu i sekundarnu devijaciju. Primarna devijacija se odnosi na učinitelja devijacija prije nego što je etiketiran. Ovaj tip devijacije ne oštećuje učinitelja u pogledu statusa, uloge ili psihe. Jednostavno devijacija je nepoznata subjektima koji bi je mogli etiketirati, izuzev ako to ne učini sama osoba.

Sekundarna devijacija se odnosi na prirodu interakcije između devijanta, koji je već etiketiran, i reakcije drugih na njegovu etiketu. Sekundarna devijacija se javlja kad osoba počinje da koristi svoje devijantno ponašanje ili ulogu, zasnovanu na tom ponašanju, kao sredstvo odbrane, napada ili prilagođavanja na otvorene ili prikrivene problemekoje je proizvela društvena reakcija" (Lemert, 1954) .

Jedan od teorijskih konstrukata interakcionizma jest teorija „mjuškog protesta“. Polazi se od ideje da je majka jedan od glavnih aktera socijalizacije usrednjeklasnoj porodici, a otac je uglavnom odsutan zbog posla kojim zarađuje za porodicu. Majka je osnovna identifikacijska figura i najvažniji je dio stvarnosti za dijete. Problem nastaje kada adolescent počne tražiti muški identitet, najčešće kroz grubost, agresivnost i neosjetljivost. To su osobine koje karakteriziraju muškarca i u skladu sa društvenom ulogom osoba je dužna da tu sliku konzistentno održava. Jedna od varijanti je i devijantno ponašanje.

Interakcionizam je snažno upozorio na nejednakost pred zakonom koji je jednak za sve. Teorija interakcionizma varira o tome kako se moć ispoljava i kako se dogovaraju statusi i uloge. Unatoč nekim metodološkim i epistemološkim nedorečenostima, interakcionizam je značajno pomogao razumijevanju devijantnosti kao posljedice etiketiranja u interaktivnom aktu.

5.2.5. Teorija racionalnog izbora

Derek Cornish i Ronald Clarke su autori ove teorije. Riječ je o načinu donošenja kriminalnih odluka. Sama po sebi kriminalna uključenost ne postulira činjenicu da je učinitelj kriminalac ili ne. Naime, postati kriminalac, stvar je izbora, definicije situacije i razvija se tokom vremena. Racionalnost na temelju analize prednosti uključenosti u kriminal je obuzdano i spriječeno mnoštvom faktora koji onemogućavaju kriminalni čin. Ali, kriminalni događaj ili šansa pokreće pitanje poput kako, kad i gdje izvršiti kriminalno djelo. Osoba je odlučila učiniti kriminalno djelo ali još uvijek razmatra brojne situacione faktore. Autori sugeriraju da treba razvijati posebne modele racionalnih izbora potrebnih za objašnjenje različitih krivičnih djela. Također, posebno konstruirani modeli potrebni su da objasne inicijalnu uključenost, kriminalni događaj, kao i donošenje ili odustajanje od kriminalnog akta. Model racionalnog izbora za npr. provalnika je definiran faktorima poput temperamenta, inteligencije, kognitivnog stila, tipa porodice iz koje potiče, pola, klase, obrazovanja, susjedstva - to su faktori backgrounda. Ranije stečeno iskustvo obuhvata varijable poput kontakta sa kriminalom, neugodnim kontaktima sa predstavnicima formalne socijalne kontrole, svijesti i moralnog kodeksa i, na kraju, svijesti o sebi (Vito, Maahs & Holmes, 2007) . Opšte potrebe, poput novca, seksa, prijateljstva, statusa i uzbuđenja, mogu definisati racionalni izbor. Procjena izbora se odnosi na stepen i napor, količinu i izravnost nagrade, izvjesnost i oštrinu kazne i moralnu cijenu. Izbori mogu biti legitimni, putem rada, klađenja, lutrije i sl. i nelegitimni. Učinitelj krivičnih djela, provala, potrošiće dio svoje energije na planiranje, selekciju, gdje i kako će izvršiti namjeravani kriminalni čin.

Tamo gdje je provalnički "plijen" lako dostupan, nezaštićen, bez policijskog prisustva, učinitelj će se lako odlučiti za kriminalni akt. Tamo gdje je sigurnost velika i gdje ima ljudi, neće se odlučiti za tu aktivnost. Slična ovoj teoriji je i teorija rutinske aktivnosti. Osnovni preduslov prema ovoj teoriji su motivirani učinitelj, pogodna meta ili "plijen", slaba čuvanost ili

sigurnost. Brojni su faktori koji definišu što je to "dobar plijen":

- vrijednosti poput novca, nakita, mobitela, jakni, i sl.
- Pokretnost nekog materijalnog dobra;
- Tržišna fluentnost "plijena".

Teorija svoju racionalu pronalazi u činjenici da je svijet sve bogatiji i da su ljudi sve manje prisutni u svojim kućama. Osim toga, novac i nakit nisu primarni i jedini važan "plijen", tu su i razna moderna tehnička sredstva, poput lap-topa, kompjutera, itd. Michael Hindelang je razvio teoriju životnog stila (*The Lifestyl Approach*). Ova teorija je utemeljena na podacima o žrtvama. Cilj je da se objasni zašto određeni ljudi, poput malih i etničkih manjina, siromašnih, imaju višu viktimizaciju nego drugi (Vito, Maahs & Holmes, 2007). Teorija naglašava da te grupe, zahvaljujući svom načinu života, su više izloženi zdravstvenim, životnim i kriminalnim rizicima. Životni stil se odnosi na modelirane načine u kojima ljudi distribuiraju svoje vrijeme i energiju kroz niz aktivnosti, sa preuzetim ulogama i statusima u društvu. Siromašni jednostavno ne mogu promijeniti životni stil. Ova teorija uključuje nekoliko prepozicija koje sažimaju vezu između životnog stila i poznatih korelata viktimizacije.

- Kako ljudi provode više vremena vani, tako je veća vjerovatnoća da će biti viktimizirani;
- Određeni načini života podrazumijevaju veće prisustvo na javnim mjestima;
- Interakcije koje individue održavaju tendiraju da budu sa sličnim ljudima;
- Vjerovatnoća da će individue biti viktimizirane raste u skladu sa činjenicom da pripadaju istoj demokratskoj kategoriji;
- Propozicije vremena koje individue provode na mjestima sa ljudima koje ne poznaju variraju u zavisnosti od životnog stila;
- Vjerovatnoća da će biti viktimizirati raste sa brojem nepoznatih ljudi sa kojima dolaze u kontakt;
- Razlika u životnom stilu se odnosi na mogućnost osoba da se izoliraju od onih sa kriminalnim karakteristikama.

Ove teorije su fokusirane na situacione faktore iako po svom porijeklu pripadaju klasičnim školama (postklasične teorije) . Ostaje činjenica da su ovim teorijama inspirisani preventivski programi "*Crime Prevention Through Environmental Design*" (Sprečavanje kriminala kroz prostorno uređenje) , sa ciljem povećanja neformalne socijalne kontrole i veće sigurnosti.

5.2.5. Teorija socijalne kontrole

Teorija socijalne kontrole svoj fokus interesa centririra oko veze pojedinca sa društvom. Karakter veze objašnjava moralnu, patološku ili statusnu poziciju aktera. Ova teorija je komponirana od četiri elementa:

- odanosti ili privrženosti drugima;
- povjerenje u socijalne institucije;
- vjerovanje u konvencionalne vrijednosti i norme;
- Učešće u konvencionalnim aktivnostima.

Svi ovi elementi su u skladu sa konformističkim ponašanjem. No konvencionalnost i konformnost traže puno dnevne energije od aktera i zbog toga nemaju vremena niti ostalih resursa da se bave patološkim ili devijantnim aktivnostima. Aktivnost van nastave adolescenta okupira na nalin da ne može imati ideju o nečemu drugom , osim da sve preuzete obaveze ispunji. S druge strane, adolescent koji je uključen u devijantnu subkultur nalazi u situaciji ida ma jako malo obaveza prema konvencijama i on forsira nekonvencionalno ponašanje. Socijalne veze mogu biti smanjene ili prekinute, a intenzitet prekida je u korelaciji sa nastankom delinkvntnog ponašanja. Socijalna kontrola je kriterij varijabla za smjer ponašanja aktera koju je posebno razvio (Hirschi,1969) .

5.2.6. Teorija samoodbacivanja

Teoriju samoodbacivanja kreirao je D.E. Kaplan, a osnovu joj čine stavovi koji predstavljaju specifičnu organizaciju iskustva i akcije osobe. Stavovi samoodbacivanja su rezultat iskustva člana grupe u kojoj on nije bio sposoban da se odbrani napada od drugih. Osoba je doživljavala podcjenjivanje i ponižavanje, a to rađa određene stavove u vezi odbijanja da se ponaša konformistički u uslovima koji nisu više prijatna (Milosavljević, 1997) .

Samoodbacivanje se odnosi na iskustva u vezi:

- Odbacivanja od strane roditelja;
- Odbacivanje od nastavnika;
- Neuspjeha u školi;
- Socijalne stigme;
- Umanjen polni identitet;

Elementi samoodbacivanja dovode do formiranja stavova samoodbacivanja i dispozicije za devijantnost. Osoba je prinuđena da traži alternativne odgovore koji mu pružaju nadu da će poniženja koja je iskusio biti ublažena. Čest odgovor je devijantnost koja ima mogućnosti da osobu samoaktualizuje i da doživi sebe kao subjekta. Samoodbacivanje je svijest o nedostacima zbog kojih je osoba počela i samu sebe odbacivati. Samoodbacivanje se javlja kao rezultat nesposobnosti da se prevaziđu ili olakša samopercepcija o nedostatku vrijednosti i osjećanju odbačenosti. Samoodbacivanje vodi udruživanju sa osobama sličnih preferenci i iskustava, da se udalje što više iskustava koja su im predstavljala prijatnu.

Ova teorija predstavlja kompozitum pristupa na temelju saznanja iz teorije učenja, teorija socijalnih stavova i socijalizacije.

5.2.6. Teorija agresivnosti

Unatoč različitim pristupima fenomenu nasilja i agresivnosti može se reći da je agresivnost ljudska osobina i naučeni oblik ponašanja koji se očituje u određenim specifičnim situacijama. S obzirom na situaciju ili vanjski stimulans, agresivno ponašanje ima za cilj nanošenje štete objektima, organizmima ili supstitutima organizama, i u tom smislu je za nas od značaja klasična hipoteza agresivnog ponašanja (F-----A) , koju su 1939. godine iznijeli profesori psihologije sa Yale univerziteta (John Dollard i suradnici) uz modifikaciju prof. Leonarda Berkowitza koji uvodi intervenirajuće varijablu (npr. srdžbu) . Ovo nas upozorava da je agresivnost vezana za različite podražaje (koji mogu biti institucionalizirani) i koji su učenjem (uvjetovanjem) povezani sa agresivnošću i njihovo prisustvo olakšava pojavu agresije. Albert Bandura je 1965. godine uveo pojam "vikarijskog" učenja koje se sastoji u tome da ljudi opažaju agresivno ponašanje koje u datoj okolini može biti nagrađeno, kažnjeno ili ignorirano (Žužul, 1986) . Budući da smo svjedoci mase agresivnog ponašanja, smatramo, usljed niza intervenirajućih varijabli da se pojava manifestira i bez odgovarajućih inicijalnih uslova, te poprima i svoju relativnu samostalnost. Teško je utvrditi vremenski slijed uslijed složene mreže odnosa kad se javlja agresivnost, a kad konflikt. Sigurno je da se međusobno podupiru i da stvaraju niz situacija i ambijenata koji su u suštini institucionalizirani i formalno definisani i podrazumijevaju imenovanje izvršioca koji će razriješiti konflikt ili realizovati agresivnost. Institucionalizacija konflikta i agresije, sa stanovišta svakodnevnice, sastoji se u tome da je konflikt prisutan i da tendira aktere označiti pozicijom pobjednika-gubitnika. Suprotnost tome jest mogućnosti kompromisa ili usaglašavanja aktera u sukobu.

Bliska teoriji agresivnosti i frustracije je teorija pritiska koja je zasnovana na ideji da je delinkvencija rezultat nesposobnosti pojedinca da ostvari svoje ciljeve kroz legalne kanale. Osoba će se preorijentirati na ilegalne mehanizme , pa ako to ne učini, biće frustrirana. Taj oblik frustracije stvara strah, a kroz njega se u osobi razvijaju razne vrste blokada, iluzija,

simboličko i stvarno bježanje iz stvarnosti koja je puna bola i patnje. Mnoge okolnosti u kojima se adolescenti nalaze oni definišu kao rigidne i prijeteće (porodica, škola, susjedstvo) i osnovnu ideju koju imaju jeste kako pobjeći. Ta napetost između ideje o bijegu i nemoći da se bilo šta izmejni stvara frustraciju i često puta nelegitiman način reagovanja. U kontekstu svakodnevnice to može trasirati put u delinkvenciju i patologiju kroz agresivnost. Naravno, nemoć može proizvesti i druge oblike reagovanja, ali ova teorija se fokusira na agresivnost kao jedan od odgovora.

5.2.7. Teorija uskraćenosti za materinske odnose i povezanost

Teorija uskraćenosti za materinske dodate i povezanost ističe jednostavnu racionalu:

- Bliski i prisni odnosi majke i djeteta rezultiraju duševnim zdravljem djeteta, kasnije odrasle osobe;
- Odbacivanje djeteta i grubi kodnosi rezultiraju kasnijim prestupništvom djeteta.

Ova teorija je nastala kao rezultat kliničkog istraživanja mladih kriminalaca, koju su usporedili sa neprestupnicima. Ustanovljeno je da 39% prestupničkog uzorka je doživjelo neugodnosti u vezi ranog djetinjstva. U uzorku neprestupnika takvih je bilo 5% (Petrović& Meško,2006.) .

Za ovu teoriju je bitno sedam faktora:

- Specifičnost: prisnosti je selektivna i hijerarhizirana;
- Trajanje: prisnost traje cijeli život;
- Emotivno investiranje: prisnost- najjači osjećaji;
- Ontogeneza: smjer razvoja- majka nudi zadovoljstvo, kasnije povjerenje i povezanost;
- Učenje: prisnost se razvija kroz socijalnu interakciju, a ne kao posljedica nagradi i kazni;
- Organizacija: prisnost je važna ljudima cijeli život;
- Biološka uloga: osnov prisnosti je preživljavanje.

5.2.8. Teorija zastrašivanja

Autori ove teorije su J. Q. Wilson (*Thinking About Crime*) i E. v. d. Haag (*Punishing Criminals*). Autori se zalažu za teoriju zastrašivanja. U navedenim studijama autori smatraju da je ljudsko ponašanje racionalno, pa i kriminalno, u smislu da se kreće u rasponu od koristi i štete. To znači da će se kriminal desiti uvijek i svuda ukoliko nema zabrane (Vito, Maahs & Holmes, 2007). Zato se zalažu za radikalizaciju zatvorskog sistema, povratak patrolne policije na ulicu, jer time policija obnavlja moralni red na ulici, a i stiče se utisak da su građani zaštićeni. Također se zalažu za inkriminaciju droge, smrtnu kaznu. Moralno siromaštvo je osnovni uzrok. Prema tome, nema stvarnog uzroka kriminalu, nego kriminalci su jednostavno loši ljudi koji su napravili loš izbor čineći kazneno djelo.

5.3. Bio-antropološke teorije devijantnosti

Biološko-antropološka teorija kriminaliteta smatra da je kriminalni čin rezultat fizičkih osobina lica i da fizička konstitucija određuje psihološko-biološku strukturu povoljnu za kriminalno reagovanje. Predstavници ove teorije su nastojali da utvrde odnos između izgleda lica, morfologije tijela i moralnih osobina ličnosti. Čovjek je zločinac zato što nosi određena psiho-fiziološka obilježja koja povećavaju vjerovatnoću kriminalnog čina. Počinitelji pojedinih vrsta zločinstva razlikuju se među sobom prema psihofizičkim obilježjima, pa je moguće razlikovati kradljivce od ubica, silovatelje od razbojnika itd. Priroda zločina određena je prirodom čovjeka. Biološko-antropološkoj teoriji odmah je dat prigovor, budući da je čovjek dio prirode, ona se ne može kažnjavati pa prema tome ni čovjek se ne može kažnjavati jer u prirodi vlada princip uzročnosti, tj. nema slobode, a bez slobode nema odgovornosti.

5.3.1. C. Beccaria

Prvi značajniji teoretičar se smatra **Cesare Beccaria** (1738-1794) sa djelom *Dei delitti e delle pene* ("O zločinima i kaznama"). Njegova misao je usmjerena na krivično pravni aspekt, a navodimo ga zbog značaja koji je izvršio na Lombrosa, Garoffala i Ferrija.

Zalaže se za korisnost kazne, a one treba da zadovolje nekoliko uslova:

- Nužnost, kazna je legitimna i samo ako je neophodna da se učinilac odvraća od zločina;
- Srazmjernost, što je kazneno djelo teže, teža je i kazna;

- Izvjesnost i primjenjivost kazne, kazna će biti primijenjena bez obzira na koga se odnosi, i to je najsigurniji način da se kriminal spriječi;
- Hitnost, izvršenje kazne, kao i donosenje kazne, mora biti brzo, efikasno i djelotvorno;
- Javnost izricanja kazne, kazne i suđenja su javna, jer se tiču javnosti i kolektiviteta;
- Lični karakter, uzima se u obzir ličnost učinitelja krivičnog djela. Ukoliko je sve učinjeno da do zločina ne dođe, tek je tada kažnjavanje legitimno i dopušteno. Također, važna je i ideja da je bolje zločine spriječiti nego kažnjavati a dobri i jasni zakoni su najbolje sredstvo prevencije kriminaliteta.

5.3.2. C. Lombroso

C. Lombroso (1835-1909) u djelu "Čovjek-zločinac" razvija koncepciju koja počiva na dvije hipoteze: a) da je genijalnost prikriveni oblik epilepsije i b) da postoji određen broj ljudi koji se rađaju sa zločinačkim sklonostima. Taj pristup nazvan je evolucionim atavizmom, jer je zločinca smatrao greškom evolucije ili „praistorijskim čovjekom zalutalim u civilizaciju“ (Ignjatović, 2007) . Atavizam se ispoljava kroz stigmatе degeneracije tj. tjelesne i psihičke osobine koje karakteriše zločinca. Vjerovatnoća činjenja zločina je veća ukoliko su tipične osobine zločinca u osobi prisutnije i naziva ih atavističkim zločincima. Unjegovoj klasifikaciji zločinaca, pored ovih koji su najbrojniji, nalaze se i duševno bolesni, slučajni, zločinci iz navike , zločinci iz strasti. Razmatrao je i problem političkih krivaca, za koje je preporučivao smrtnu kaznu. Iznosi sve karakteristike rođenog, nasljednim putem formiranog zločinca. Smatra da su svi zločinci karakteristični po nekim zajedničkim anomalijama tijela i psihe (tetoviranje, izbačena vilica, nenormalno velika i nenormalno mala glava, asimetričnost tijela itd.) . Sve vrste devijacija koje upućuju na anomaliju nazivaju se "stigmati degeneracije" i ukoliko su vidljive to je pouzdan uzrok eventualnog kriminalnog ponašanja. Lombroso je često kritikovan, a kasnije je korigovao neke

stavove. Dio korekcija se odnosi na uvažavanje elemenata sredine

Društvena interpretacija njegove teorije otvorila je put ka diskriminaciji između ljudi i naroda. U manje više raznim varijantama ostao je uticajan sve do početka XX vijeka, a za primjer pominjemo Charles Goringovu studiju "The English Convict-a statistical study" (objavljena 1913.) koja je uključivala inventar mjerenja psihičkih i opštih antropoloških podataka. Statističku obradu izvršio je Karl Pearson, utemeljitelj poznatog koeficijenta korelacije i mjerile su se korelacije npr. između fizičkog izgleda i inteligencije. Ekstrahirali su tipičan lik engleskog ubice sa varijacijom od preko 30 sličnih likova. Zanimljivo je pomenuti da je izdavačka kuća Patterson Smith izdala reprint 1972. godine.

5.3.3. R. Garafalo

Autor djela je „Criminologia“ iz 1885. Bio je pod utjecajem darwinizma, H.Spencera (teza da samo najsposobniji mogu i imaju pravo preživjeti) . Smatra se jednim od utemeljitelja kriminologije kao nauke jer se pojava kriminaliteta ne može objasniti u potpunosti i isključivo pravnim instrumentarijem. Uvodi pojam "prirodnog kriminala" koji postoji u društvu nezavisno od zakona i zakonodavstva, koji vrijeđa kolektivna osjećanja samilosti i iznad svega poštenje. Izvan kriminala postoje također oblici ponašanja koji spadaju pod kažnjavanje "zakonski kriminalitet" pod kojim smatra činjenje političkog delikta.

Smatra da je kriterij varijabla za klasifikovanje zločinaca moral. U zavisnosti koliko je moralnosti prisutno u osobi dijeli zločince na:

- Ubice, nemaju moralnih osjećanja;
- Nasilnike, ne osjećaju samilost;
- Kradljivci, nemaju poštenja;
- Pohotnike, imaju nizak nivo moralne energije.

Kriminalne osobine su nasljedne , ali se dio njih može i steći. Prevencija i represija su fundamentalne u pogledu širenja kriminaliteta, a one kriminalce koji su opasni nepopravljivi država treba fizički eliminisati.

Na jedan od uzroka kriminaliteta ukazuje i na društvene faktore (porodica, religija, tradicija, siromaštvo itd.) .

5.3.4. E. Ferri

E. Ferri (1856-1928) je autor djela „Sociologia criminale iz 1884.g. Smatra se najznalajnijim predstavnikom antropološke perspektive iz italijanske tradicije. U istraživanja je uveo značajne empirijske napore i time uzdigao istraživačku kulturu u socijalnim naukama i kriminologiji. On je ovaj pristup nazvao induktivnim ili eksperimentalnim (od pojedinačnog ka opštem) i ne zadovoljava se apstrakcijama. Njegov pristup karakterizira multifaktorska etiologija, a najvažniji su individualne ili antropološke, fizičke i socijalne osobine .

Uvodi pojam“zakon kriminalne zasićenosti“ koji definiše na slijedeći nači:“ kao što se dana količina vode na određenoj temperaturi pretvarau tačno određenu količinu hemijskih elemenat- bez ijednog atoma više ili manje- tako će i u datim društvenimuslovima, uz određene psihičke karakteristike pojedinaca, biti izvršen tačno određen broj zločina- ni jedan manjeili više“ (Ignjatović,2007) . Drugi zakon je vezan za socijalne promjene . Iako pod uticajem Lombrosa, ubraja u uzroke kriminaliteta gustinu stanovništva, stanje javnog mišljenja i religije, sastav porodice, sistem vaspitanja, industrijsku proizvodnju, alkoholizam, ekonomsku i političku organizaciju, organizaciju javne administracije, pravosuđe i policija, krivični i građanski zakonodavni sistem uopšte (Milutinović, 1979) . To sve doprinosi porastu zločina.

Prestupnike dijeli na:

- lude,
- rođene,
- iz navike,

- iz strasti,
- slučajne

Zalaže se za zaštitne mjere od kojih su najvažnije preventivne (primjenjju se prije učinjenog krivičnog djela- ante delictum) , reparatorne, represivne (post delictum) , eliminatorne. Zalažio se iza individualizaciju kazne, kao bi kazna imala više smisla.

Njegov doprinos se ogleda u činjenici da je uspio povezati biosocijalne komponente kao način objašnjenja kriminaliteta. Iako su njegove koncepcije bile kritikovane zbog toga što su djelimično zadirala i u strukturu društva, ipak je izvršio utjecaj na dalji razvoj kriminologije i teoriju devijacija.

Općenito, talijanska antropološko-pozitivistička struja je izvršila snažan podstrek na razvoj teorije, „kapitalizirali“ su osnovna pitanja kriminologije i devijacija. Njihove postavke u izvjesnim varijantama su još uvijek aktualne, a neka pitanja su nezaobilazna. Prema Ignjatoviću (Ignjatović,2007) , njihove najznačajnije zasluge su:

- stavljanje ličnosti prestupnika u centar interesovanja ukazivanja da se ne može svesti na krivičnu odgovornost učinitelja djela;
- ukazivanje na društvenu opasnost prestupnika;
- isticanje da kazna ne može biti jedina mjera suprostavljanja kriminalitetu;
- razrada koncepta individualizacije kazne;
- djela pripadnika italijanske škole sadrže bogat inventar ideja iz svih krivičnih nauka.

5.3.5. Biološka shvatanja

Biološka i antropološka shvatanja polaze od teze da je devijacija povezana sa određenim biološkim elementima ličnosti. Tako su nastale koncepcije o zločincima i devijantima koji su organski, a potom i socijalno, inferiorni u odnosu na ostale osobe jer je to zahtijevala priroda.

Pojavila su se istraživanja poput R.Dugdaleova (Vito, Maahs & Holmes, 2007) koji je pratio potomke žena koje je nazvao Ado Jukes i utvrdio da je većina članova porodice postala kriminalcima, prostitutkama ili primaocima socijalne pomoći. U sličnoj studiji su praćeni potomci od vremena američke revolucije i identifikovana je slaboumnost kao dominantna crta nasljednosti.

Studije o nasljeđenom atavistički kriminalnom ponašanju, nastavljene su. Utvrđeno je da su kriminalci slabije fizičke građe, niži i manje tjelesne građe, defektivne inteligencije. Američki antropolog E. Hooten (Vito, Maahs & Holmes, 2007) je ispitivao više od 20.000 osoba sa ciljem da ispita da li fizičke crte igraju ulogu kao uzrok kriminalnog ponašanja. On je zaključio da su kriminalci fiziološki inferiorniji, karakteri karakterizirani niskim čelom, spljoštenog nosa i lica, te uske vilice. Vjerovao je da može na temelju ovih nalaza predvidjeti specifičnu formu kriminaliteta. Ubice i pljačkaši su npr. visoki i tanki, krivotvoritelji visoki i teški, a silovatelji niskog rasta. Ovi nalazi su naširoko kritиковани u kriminologiji a same studije nisu naglašavale sličnosti između kriminalaca i nekriminalaca (Vito, Maahs & Holmes, 2007) .

William Sheldon je bio među prvima koji je detaljno pokušao ispitati relacije između tjelesne konstitucije i tendencija u ponašanju, temperamentu, životnim tendencijama i sklonost ka bolestima . U skladu s tim, postoje tri temeljna tipa ljudskog tijela:

- Endomorfni: debeo, mekan i okrugao, tendira ekstrovertnosti;
- Ektromorfni: tanak, zabrinut, sluzitivan i introvertan;
- Mezomorfni: mišićav, društven, agresivan, jasan, siguran i orijentiran ka akciji.

Riječ je o idealnim tipovima ljudskog tijela, ali kao takva ne postoje u čistom obliku, somatotipu, nego svaka osoba ima neke prevalentne kvalitete koji je svrstavaju u neku od kategorija. Tako je utvrdio na skali od sedam osobina, 343 moguće kombinacije tjelesnog tipa. U vezi delikvenata utvrdio je da tendiraju ka mezomorfnom tipu, zaključio je poput Lombrosa, da fizički faktori tijela, kada su dovedeni u vezu sa okolinskim prilikama, rezultiraju kriminalnim aktivnostima.

Studija je pokazala 30 godina kasnije da je 14 delikvenata iz originalnih 200 slučajeva steklo kriminalnu karijeru. Ostali nisu imali nikakvih psihijatarskih problema niti su pokazali sklonosti ka kriminalnom ponasanju.

Bračni par Gluecks ispitivao je 500 delikvenata i usporedio ih sa istim brojem nedelikvenata prema kriteriju IQ, dobi i etniciteta. Pronašli su da mezomorfni tip dominira - delikventnom uzorku. Oni su zaključili da tjelesni faktor igra važnu ulogu u delikventnom ponašanju i ostale varijable moraju biti razmatrane. Nekoliko kasnijih studija je potvrdilo također, da tjelesna građa igra izvjesnu ulogu u nastanku delikvencija. Moguće objašnjenje je da mišićave osobe postižu zadovoljstvo u aktivnostima koje traže snagu. Osobe koje su mršave i nervno osjetljive su više senzitivne, ne podnose buku, jake boje i svjetlost. Osim toga, značajne doprinose ovim hipotezama dala je i medicina u svojim klasifikacijskim strukturama. Za nas je važno da je i kriminalna subkultura već odavno unijela u svoj kodeks i kult snažnog tijela koje je sposobno da se odbrani, napadne, da se vizualno prezentira ili da se upotrijebi za patološku ili kriminalnu aktivnost. Iz ovoga proizilazi da možemo smatrati da je ljudsko tijelo u ovom smislu socijalni kulturalni konstrukt i da ne predstavlja samo biološko-medicinsku dispoziciju.

Moderna istraživanja su usmjerena na činjenicu da se biološki utvrdi nasljednost sklonosti ka kriminalitetu, osobito DNA. Kao što je poznato, DNA sadrži hemijske kodove za sve žive organizme, pa tako i za ljude. Geni diktiraju razvoj i funkciju organizma. Današnja tehnologija omogućava analizu DNA strukture u cilju izolacije pojedinih gena, poznata kao *gene - linkage analysis*. Pojedini gen je praćen kroz familiju koji potvrđuje i dokazuje sklonost ka bolesti ili neradu. Cilj je ovih istraživanja da utvrdi nasljednost koja korelira sa predispozicijama za kriminalno ponašanje. Kao i ranije, istraživanja su usmjerena na utvrđivanje razlika između nekoliko kriminalaca i nekriminalaca, uključujući razlike u području neurologije, hormona i bioloških oštećenja. Savremena kriminologija se ne slaže sa činjenicom da se ovim osobinama može pripisati odgovornost za kriminalno ponašanje. Činjenica je da pozitivizam upozorava na razlike, ali isto tako je ušao u slijepu ulicu

biologije, zanemarujući da je kriminalitet socijalna pojava, a ne biološka.

Problem sa ovim studijama je što su okolinske prilike, poput siromaštva i uvjeta stanovanja, zanemarili, iako su snažan faktor oblikovanja kriminalnog i devijantnog ponašanja. Zbog te zanemarenosti nejasno je koliko su snažni nasljedni faktori. Studije o kriminalnim familijama nastavljaju se i do danas, ali često i ohrabruje one koji se zalažu za eugeniku (uklanjanje slabih iz društva) .

Međutim, savremena teorija devijacija i kriminologije se ne slaže sa tim idejama, mada dokazuje da je npr. korelacija između kriminogene porodice i učinitelja kaznenog djela očigledna. Okolinski pritisci (alpha pritisci) su ti koji znatno modeliraju kriminalno ponašanje. Loše roditeljstvo objašnjava relaciju između roditelja i dječjeg delinkventnog ponašanja. Vjerovatnoća je da dezorijentiran roditelj manje nadgleda djecu i vjerovatnije koristi oštre i nekonzistentne mjere kažnjavanja. Tako djeca gube orijentaciju šta je dopušteno a šta ne. Odbijaju bilo kakve restrikcije i dužnosti, osobito one koje uključuju dugoročno planiranje, strpljenje i investiranje u budućnost.

6. Fenomenologija socijalno patoloških pojava

Fenomenologija socijalno patoloških pojava se odnosi na njihove pojavne oblike, strukturu i dinamiku u vezi pojedinca, ali i grupa. Ove tri dimenzije su relativno stalne u strukturi fenomenologije socijalno patoloških pojava. Dinamika socijalno patoloških pojava nas upozorava na to u kakvom je stanju društvo, struktura nas upozorava koju vrstu patologije možemo očekivati, a fenomenologija (pojavni oblici) nam govore o završenom procesu stvaranja i formiranja socijalno patoloških pojava. Socijalno patološke pojave nisu fiksirane za jedno društvo, one su difuzibilne, osobito danas u vrijeme ubrzanih razmjena informacija i iskustava.

Prema klasifikacijskoj normi, socijalno patološke pojave se dijele prema kriteriju:

- prirode manifestacije socijalno patološke pojave
- društvene procjene stepena opasnosti socijalno patološke pojave po društvo.

6.1. Klasifikacija socijalno patoloških pojava

Klasifikacija socijalno-patoloških pojava, prema prirodi njihove manifestacije se dijeli na:

- toksikomanije ili ovisnosti (alkoholizam, narkomanija, tabletomanija, nikotinomanija, i sl.);
- socijalne izopačenosti (skitnja, prostitucija, kocka, prosjačenje, patomanija);
- kriminalitet;
- samoubistva;
- maloljetnička delinkvencija.

Klasifikacija socijalno-patoloških pojava prema društvenoj opasnosti se dijele na veoma opasne i manje opasne. U veoma opasne pojave spada kriminalitet, samoubistva i maloljetnička delinkvencija, a u manje opasne toksikomanije i socijalne izopačenosti.

6.1.1. Kriminalitet

Elementarna fenomenologija kriminaliteta se razmatra prema elementu pola, dobi, strukture i dinamike kriminaliteta.

Većina studija dokazuje da je u fenomenologiji kriminaliteta prisutan veći broj muškaraca nego žena. Milosavljević navodi (Milosavljević, 1997.) da se raspon učešća muškaraca u odnosu na žene u kriminalitetu kreće od 3:1, pa do 7:1, to jest 3 do 7 puta veće je učešće muškaraca nego žena u kriminalitetu. Razlog tomu jest različita kulturalna definicija roda. Naime, žene se smatraju manje sposobne da izvrše kriminalni čin, više su usmjerene na socijalni red i majčinstvo koje to podrazumijeva, manje su agresivne i nalaze se na margini socijalnog života. Žene su više izložene socijalnoj kontroli. Prema svojim rodnim ulogama, koje su određene kulturom

kroz socijalizaciju, žene su manje zainteresovane za kriminalitet i učešće u njemu. U savremenoj kriminologiji ova pitanja su radikalizirana kroz feminističku kriminologiju.

Kriminalitet i dob, kao dimenzija fenomenologije kriminaliteta, indicira da je kriminalna aktivnost najčešća između 16 i 29 godina (unutar ovog dobnog raspona postoje razne krivično-pravne klasifikacije prema kriteriju dobi). Važno je istaći da je kriminalna aktivnost slična, kao i radna aktivnost u nekriminalnoj populaciji. Možemo reći da postoji izvjesna prirodna podjela rada prema kriteriju dobi jer kriminalna aktivnost opada nakon 40 godina starosti i sve se više smanjuje kako osoba stari. To je i razumljivo jer za pojedine kriminalne aktivnosti je potrebna sposobnost, umješnost, znanje, stjecanje novih vještina, kao i u ostalim profesionalnim aktivnostima.

Najčešće krivična djela u fenomenologiji kriminaliteta jesu krivična djela protiv imovine. Preko 80% svih krivičnih djela odnosi se na ovu vrstu krivičnih djela, a ta činjenica je inspirisala mnoge teorije u kriminalitetu, koje vide klasnu nejednakost u društvu kao faktor prvog reda za pojavu kriminaliteta. Kriminal, ukratko, znači izvršeni delikt ili zločin. Kriminologija je nauka koja izučava zločin, učinitelja, kolektivnog zločinca, žrtvu, organe društvene kontrole, kao i socijalnu reakciju na zločin. Kriminal možemo shvatiti kao granu koja se odvija između slijedećih aktera: prestupnik, zločin, žrtva, kriminalitet, nosioci socijalne kontrole i reakcija. Tendencija je da se dođe do ukupnosti znanja o kriminalitetu kao društvenoj pojavi. Teorijska kriminologija se bavi fenomenologijom, etiologijom i viktimologijom, a primijenjena ili aplikativna se bavi proučavanjem formalnih instituta koje kontrolišu zločin, kao što su policija, sudovi, zatvori, nadzorne ustanove itd. Najvažnija pitanja kriminologije su:

- Zašto stope kriminaliteta variraju;
- Zašto se pojedinci razlikuju u pogledu zločina i posljedica zločina;
- Zašto se na kriminalitet različito reaguje;
- Koja su sredstva i kapaciteti kontrole kriminaliteta;
- Posljedice kriminaliteta na žrtve i društvo;
- Kakva je subkultura kriminaliteta;
- Kakve su karakteristike krivičnog pravosuđa;

- Preventivni program, njihove nejasnoće i nedostatnosti;
- Samosvrhovitost institucija za kontrolu kriminaliteta;
- Tehnike izvođenja moralne panike u vezi kriminaliteta;
- Kakva je percepcija javnosti o kriminalitetu;
- Kakva je socijalna konstrukcija zločinca;
- Kakva je medijska slika zločina i zločinca;
- Tehnike socijalne promocije kriminaliteta;
- Socijalna konstrukcija straha koju kriminalitet stvara.

Generalni faktori uzročnosti kriminala se nastoje objasniti kroz modele koji mogu objasniti kriminalitet u vremenskoj perspektivi, dakle, u prošlosti, sadašnjosti i u budućnosti. Modeli treba da budu usklađeni sa socio-ekonomskim datostima i na taj način da objasni sposobnost ili nesposobnost socijalne strukture da kreira otpor i reakciju na kriminalitet.

U operacionalnom dijelu, operira se sa terminima kriminalne ponude i potražnje, a ona odgovara na pitanje kolike su šanse da se kriminalni čin izvrši a bez posljedica po učinitelja. S tim u vezi, važno je odgovoriti na pitanje kako se kreira mjesto napada i povećava ponuda kriminalnog "plijena" kako raste broj potencijalnih prestupnika i kriminalaca i kako mjeriti odsustvo kvalifikovanih instrumenata sigurnosti. Ovo se posebno odnosi na sisteme društvene kontrole i krivično pravosuđe, odnosno situaciju kada politika ima prevlast nad pravom koje dovodi do nepoštivanja načela zakonitosti. U tim situacijama, kriminal je često instrument za održavanje zatečenog društvenog stanja.

Kriminalitet u Bosni i Hercegovini prema elementarnoj definiciji po svom karakteru spada u tzv. kriminalitet tranzicijskih država, a prema nizu istraživanja najčastice osobine su:

- Dramatičan porast stope kriminaliteta;
- Distribucija rasta nije jednaka u svim dijelovima zemlje, dakle postoje regionalne razlike;
- Rastu zločini nasilja i mržnje;
- Raste broj imovinskih delikata, kao obliku specifične prvobitne akumulacije kapitala u kriminalitetu;
- Povezanost i podjela rada unutar kriminalnih grupa i razdioba "plijena";
- Transnacionalni kriminalitet;

- Ilegalne migracije i trgovina ljudima;
- Nizak stepen otkrivenih krivičnih djela;
- Snažna uzajamnost organizovanog kriminala u zemlji sa najbližim susjednim državama;
- U fenomenološkom smislu, kriminalitet je primitivan (kriminalci bezočno saopštavaju svoje vrijednosti i orijentacije, te način izvršenja je krajnje bezobziran po žrtvu).

U generalnom smislu riječi, uzroci kriminaliteta na ovim prostorima, a koje kriminologija obavezno uzima u razmatranje, su:

- Visoka stopa strukturne nezaposlenosti (čitave pojedine privredne grane su izbačene ili diskvalifikovane sa tržišta rada);
- Široke mase su ekonomski i socijalno, politički marginalizirane i izolovane;
- Loš sistem obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, te visoka stopa izloženosti svim vrstama rizika;
- Snažna kultura siromaštva;
- Vulgarni i krajnje eksploatatorski tip kapitalizma;
- Otvorena pljačka javne imovine;
- Slaba izvršna i represivna vlast;
- Socijalni problem iz privremenih i prelaznih prelaze u stalne i nerješive probleme;
- Kolonizacija ljudskog, a osobito roditeljskog vremena, zbog čega su djeca izložena drugim i kriminogeno socijalizacijskim utjecajima;
- Nizak stepen socijalne kontrole;
- Prenapučenost gradova;
- Problem suvišnog urbanog stanovništva;
- Populacijski slom ruralnih područja;
- Dostupnost vatrenog oružja i promocija kulture nasilja;
- Teška oštećenost i ovisnost mlade populacije, te snažna antisocijalizacijska orijentacija;
- Administrativna i teritorijalna podijeljenost zemlje;
- Nizak stepen socijalnog povjerenja;
- Snažne socio-patološke tendence unutar dominantnih struktura;

- Kriminalitet je postao značajan resurs i isplativ zbog niske stope kažnjivosti.

Najčešće veze kriminaliteta sa društvom, odakle proizilaze i njegove svrhe, su:

- Kriminal reducira kompleksnost postignuća za aktere u kriminalu vrijednosno definirane ciljeve ;
- Kriminal snabdijeva elemente zabave sadržajima;
- Kriminal diskvalifikuje rad, ukida razliku rad – nerad
- Kriminal dezorjentira društveni red i kontrolu;
- Ukoliko je više aktera uključeno u kriminal, narušavaju se granice tolerancije;
- Organizovani kriminal i kapitalizam se međusobno iniciraju (nenamjeravana posljedica

6.1.1.1. Sociološka tipologija kriminaliteta

Sociološka tipologija kriminalnog ponašanja, uz uvažavanje stava da je kriminalitet povreda institucionaliziranih očekivanja, pored forme kriminaliteta uključuje i societalnu reakciju bez obzira što se empirijska ravan oslanja na pravnu iz zakonsku tipologiju krivičnih djela. Sociološko kriminološka tipologija djela je nešto dugačija i iznijet ćemo najvažnije.

Daniel Glaser (Glaser,1974) smatra da su klasifikacijski sistemi krivičnih djela različiti za onoga ko donosi presudu, ko vrši popis krivičnih djela, ko objašnjava krivična djela, ko želi ostvariti kontrolu činjenja krivičnih djela ili ko želi popravljati učinioce krivičnih djela. Ove klasifikacije ovise od ciljeva koji su zadati u odnosu na kriminal i zbog toga su sve klasifikacije neadekvatne, jer je ljudsko ponašanje složeno, protivrječno i nekonzistentno u kriminalu. Npr. vaspitno popravne ustanove će u tretmanu kriminalca forsirati i aktualizirati njegove pozitivne strane ličnosti, na osnovu prijemčivosti na tretman stvarće se drugačije klasifikacije kriminalaca.

D. Glaser predlaže da se aspekti klasifikacije razmatraju na osnovu:

I Klasifikacija presuda

A. Putem odgovornosti

1. Temeljene na dobi (npr. maloljetnici)
2. Temeljene na duševnom zdravlju (umobolan, zdrav, kvaziumobolan)
3. Na inteligenciji
4. Nejasne klasifikacije u praksi

B.

II Klasifikacija na osnovu evidencije

A. Prestupi koji su izašli na vidjelo na osnovu žalbe žrtava

B. Prestupi koji uznemiravaju javnost

C. Prekršaji u privatnim Mentalne sposobnosti u toku sudbenog procesa

C. Maksimalnoj oštrini i visini kazne

D. Putem specifične prekršiteljeve odgovornosti

III Eksplanatorne klasifikacije

A. Idealizirane i iskustvene tipologije

B. Eksplanatorne dimenzije

1. Individualna ili kolektivna dimenzija krivičnog djela
2. Instrumentalna ili izražajna dimenzija krivičnog djela
3. Stečena ili situacijska dimenzija ili karijera.

Edwin Sutherland predlaže tipove kriminaliteta kroz koncept "sistema ponašanja u kriminalu". Identifikovao je tri tipa kriminaliteta (Sutherland, 1966):

1. Svaka je zajednica, zajednica individualnih aktova, kodova, tradicija, duha, socijalnih odnosa između direktnih učesnika i indirektnih učesnika. Kao osnovna crta kriminaliteta javlja se način života grupe. Svaka je zajednica mreža intrasistemske komunikacije.

2. Individua je različita od zajednice, zajednica je "socijalna činjenica" u Durkheimovom smislu pojma, tj. zajednica postoji nezavisno od individue koja učestvuje u njoj, zajednicu čini bihevioralni pritisak na njihove učesnike.
3. Oni koji se kriminogeno ponašaju formiraju samosvijest grupe, tj. "osjećanja identifikacije onih koji učestvuju u tome".

Značajnu empirijsku klasifikaciju kriminala dao je Roebuck (Roebuck, 1963) na slučajnom uzorku od 400 crnih zatvorenika Distrikta Kolumbija, zatvora Lorton Virdžinija i klasifikovao zatvorenike u zavisnosti da li su hapšeni jedanput, dva puta ili više puta. Dobio je slijedeću vrstu prestupnika:

- Prvi put čini prestup: narkomani (50), krađa (32), kocka (16), provalna krađa (15), seksualni prestupnice (15), prevara (10), kradljivci automobila (8), krivotvorenje i falsifikat (4).
- Dvostruki prestupnik: krađa i provala (64), pijanstvo uz napad (40).
- Trostruki prestupnik: pijanstvo, napad i provala.
- Miješani model: nediferencirani prestupnik (Jack-of-all-trades offender) (71).
- Bez modela (prekršaji nisu indicirani, ali su svi ovisnici od heroina (32)).

Eksplanatorna vrijednost ovih nalaza sastoji se u izmicanju zakonskim definicijama krivičnog djela i u antropološkom načinu otkrio različite subkulture. Modeli životnih historija prestupnika upoređeni sa prestupnicima u drugim zatvorima dali su dosta visok stepen podudarnosti. Svi crnci optuženi zbog oružane pljačke uglavnom su imali u ranom iskustvu konflikte u kući uz učešće u uličnom životu gdje je nasilje osiguravalo glavni izvor reputacije i samosvijesti.

Don C. Gibbons (Gibbons, 1965) je indentifikovao odvojene uloge u prestupu i doveo ih u vezu sa varijacijama u "background-u" onih koji su izvršili prestup u cilju da razlikuje tipove koje je nazvao "uloga karijere". On je utvrdio slijedeće varijacije: Ubice i nasilnici: napadači na ličnost "gubitnici" psihopatski nasilnici.

- Seksualni devijanti: "rapist" (silovatelj), seksualni napadači, ne nasilni seksualni napadači, incestualni prekršitelji, homoseksualci.
- Ostali kriminalci: organizovani kriminalci, ovisnici o narkoticima, "skid row" alkoholičari.
- Imovinski prestupnici: profesionalni lopovi, profesionalni "teški" kriminalci, polu-profesionalni kriminalci, amaterski kradljivci po prodavnicama, naivni krivotvoritelji, kradljivci automobila, imovinski prestupnik "nekadašnji gubitnik".
- "Poštovani građani" kriminalci: kriminal bijelih ovratnika, pronevjeritelj, profesionalni "ukrašeni" nasilnik.
- Ubice i nasilnici: napadači na ličnost "gubitnici" psihopatski nasilnici.
- Seksualni devijanti: "rapist" (silovatelj), seksualni napadači, ne nasilni seksualni napadači, incestualni prekršitelji, homoseksualci.
- Ostali kriminalci: organizovani kriminalci, ovisnici o narkoticima, "skid row" alkoholičari.

Prednost kriminološke nad pravnom definicijom kriminalog prestupa pokazao je D.Cressey (Cressey ,1953) analizirajući pronevjeritelje. On je definirao pronevjeru kao nasilje nad povjerenjem osobe koja je prije prekršaja imala karijeru koja je bila utemeljena na povjerenju. Ovom definicijom uključio je u svoj uzorak osobe osuđene zbog krivotvorenja, ali je isključio profesionalce. To su osobe koje su bile cijenjeni bankovni službenici, brokeri sa reputacijom i izabrani javni službenici. Ljudi sa tim socijalnim atributima u vrijeme prestupa su:

1. Imali finansijske probleme u smislu održanja socijalnog statusa.
2. U to vrijeme razradili preciznu pronevjeriteljsku shemu kao i način rješavanja problema.
3. Izvršili prestup samo nakon razvijene racionalizacije koja će moći interpretirati pronevjeru kao suglasnu moralu i kao ne kriminalnu.

Alfred R. Lindesmith i H. Warren Dunham ((Lindesmith & Dunham, 1941) razlikuju kontinuum kriminalog ponašanja na individualni i socijalni. Individualni čin je onaj koji je individualna izvšila iz ličnih razloga i sa malom kulturalnom podrškom. So-

cijalni tip kriminalnog ponašanja podržan je kulturalno i objašnjava se grupnim normama, realizuje se status i prepoznavanje u grupi. Socijalni-kriminal koristi značenja koja su ilegitimna. U individualiziranim kategorijama kriminala dominiraju situacijske i neočekivane okolnosti (često kod ubistava). U socijalnoj kategoriji kriminala dominira profesionalnost kao što je npr. raketiranje ili varanje. Treći tip je navika-situacija i ovaj tip je korišten da klasifikuje ne kriminalce koji nisu profesionalni, ali su više nego situacijski ili neočekivani prestupnici. Ovaj tip prestupnika je opisan kao prekršitelj koji, dok nije profesionalac je konstantno u nevoljama sa zakonskim autoritetom. Neočekivane situacije su forsirane od strane aktera usljed pretjerano slobodnog ponašanja kao što je tuča ili razbojništvo, ali je njegov status u vezi sa legitimnim ekonomskim prihodima.

Don C. Gibbons i Donald L. Garrity ((Gibbons & Garrity, 1963) predlažu razlike između prestupnika po osnovu kronološke dobi u kojem je definiran kao takav od strane društva. Oni izražavaju ove razlike kao dihotomije:

1. da se grupa prestupnika određuju kao takvi od vremena njihovog prvog kriminalnog akta;
2. da se izdvoji grupa koja je u starijoj dobi izvršila prestup i da osnova razlikovanja bude relativno dug period uticaja neprestupničkih grupa na ove pojedince.

Walter C. Reckless (Reckless,1961) uočavajući da je kriminal zanimanje i predmet karijere, predlaže tri vrste kriminalne karijere:

1. Obična;
2. Organizovana i
3. Profesionalna.

Kao kriminalne karijere ova tri tipa su slična, jer uključuje uobičajene imovinske prekršaje za ciljeve ekonomskog postignuća. Oni se specijalizuju za pojedina izvršenja prestupa koja podrazumijevaju uvježbanost i iskustvo. Kriminal je jednostavan način života i karijera traje kroz duži vremenski period. U terminima razlike između tipova karijere, običan kriminal predstavlja nivo karijere. Uključenost u prestupe kao što je razbojništvo, krađa i pljačka pretpostavljaju ograničenu

uvježbanost. Običnom kriminalci nedostaje organizacija da izbjegne hapšenje i osudu. Organizovani kriminal karakteriše visok stepen organizacije uz malu mogućnost hapšenja, osude i zatvaranja (npr. zastrašivanje, podmićivanje, kontrola kocke, prostitucija, distribucija droge).

Ruth Shonle Cavan (Cavan, 1962) kao kriterij razlikovanja prestupa uzima javnu reakciju kao i prestupničku reakciju na javnost. U ovoj interakciji između javnosti i prestupa (kriminala) koncentrisala je sedam tipova reakcije:

1. Kriminalna kontra-kultura (profesionalni kriminal, razbojništvo, provalna krađa);
2. Ekstremni nekomformisti (npr. alkoholičari, povremene pijanice);
3. Mali, minarni nekomformist (npr. pronevjeritelji);
4. Srednji "komfortitet" (male krađe);
5. Manja nadkomfornost (pokoravaju se zakonu, kodovima);
6. Ekstremna nadkomfornost (pokušaj reforme društva putem legalnih sredstava);
7. Ideološka kontra kultura (naporni pokušaji preobrazanja društva, kroz upotrebu nelegalnih sredstava);

Društvena reakcija je krucijalna za vlastitu definiciju prestupnika i njegovog ponašanja.

Marshall B. Clinard i Richard Quinney (Clinard & Quinney) su konstruisali osam tipova kriminalnog ponašanja i mi smo je prihvatili kao najmjerodavniju sa sociološko-kriminološkog stanovišta jer uzima u obzir societalnu reakciju i otvara prostor za sociološku definiciju krivičnog djela u smislu da se kriminalnim aktom povređuje institucionalizirano očekivanje. Ti tipovi su:

1. Kriminalno nasilje nad osobom: Uključuje ubistvo, napad i iznuđenu otmicu. Prekršioc se ne shvataju kao kriminalci. Oni su često osobe bez ranijih prekršaja ali su ga izvršili zbog određenih okolnosti. Nisu direktno podržani od grupe. Ponašanja su u oštroj suprotnosti prema srednjoj klasi i žestoka je reakcija prema prekršiteljima.

2. Povremeni imovinski kriminal: Uključuje neke krađe po prodavnicama, krađe automobila, prekršitelji ne smatraju sebe kao kriminalci i u stanju su da racionaliziraju svoje kriminalno ponašanje. Skloni su općim vrijednostima društva kao i ciljevima i pronalaze malu podršku za njihovo ponašanje u grupnim normama. Prekršioци u izvršenju narušavaju vrijednosti privatnog vlasništva. Socijalna reakcija često uključuje hapšenje, posebno za prekršitelje koji su već izvršili kriminalno djelo.
3. Kriminal kao zanimanje: Uključuje pronevjeru, lažna prodaja, lažni savjet, naručeno nasilje i nasilje nad sigurnošću. Ne doživljavaju sebe kao kriminalci i racionaliziraju svoje ponašanje kao dio svoje svakodnevnice. Ponašanje je tolerirano od strane naredbodavaca. Prihvataju konvencionalne vrijednosti i traže učešće u dijeljenju nagrada u tom svijetu. Ilegalno ponašanje je u suglasju sa ek. i socijalnom filozofijom postignuća ciljeva u društvu. Prestup je naređen od strane osoba visokog statusnog nivoa i često je nevidljiv za policiju, mala je reakcija javnosti upravo zbog nevidljivosti.
4. Politički kriminal: Uključuje pobunu, izdaju, sabotažu, vojno nasilje, ratnu kolaboraciju, radikalizam i razne druge forme koje mogu biti definirane kao kriminal. Cilj je postizanje promjena u društvu. Njihovo ponašanje je propisano i podržano od strane njihovih grupa. Socijalna reakcija je jaka jer se smatra kao prijetnja društvu.
5. Kriminal nad javnim redom i mirom: Uključuje pijančevanje, skitnju, nered, prostituciju, homoseksualnost, saobraćajni prekršaji i narkomansku ovisnost. Prekršitelji sebe shvataju kao kriminalce kada ponove prekršaj. Mogu se kolebati između kriminalnih vrijednosti i vrijednosti društvenog reda. Udružuju se sa drugim prestupnicima. Neke forme prekršaja javnog reda su poželjni od dijelova legitimnog društva (npr. prostitucija). Druge forme su smatrane reprezentom "grešaka" ekonomskog sistema. Može biti kažnjiva reakcija kao što je hapšenje ili ograničeno zatvaranje.
6. Konvencionalni kriminal: Uključuje pljačku, krađu, provalu i gang krađe. Prestupnici izvršavaju djelo kao djelimičnu karijeru a prihode dopunjuju legitimnim

sredstvima. Mnogi mladi otpočinju kriminalnu aktivnost u gangovima, sa velikom vjerovatnoćom da će prihvatiti kriminalnu subkulturu. Ponašanje je u skladu sa ciljevima ekonomskog uspjeha, ali društvo reaguje jer je narušeno privatno vlasništvo.

7. Organizovani kriminal: Uključuje raketiranje, organizovanu prostituciju, kocku i kontrolu narkotika. Presupnik shvata kriminal kao vid ekonomskog udruživanja ka nižim redovima smatraju sebe kriminalcem, uključeni prvenstveno sa drugim kriminalcima i izolovani su od šireg društva. U gornjim slojevima pojedinci su udruženi sa osobama legitimnog društva i često smješteni u rezidencijskim kvartovima. Prilična je suglasnost između ileglanih aktivnosti organizovanog kriminala i legitimnog društva. Široka skala aktivnosti organizovanog kriminala su odobreni od legitimnog društva. Ilegalne usluge tražene od legitimnog društva su zaštićene od strane organizovanog kriminala. Javnost toleriše organizovani kriminal, djelimično zato što tražene usluge se štite i djelimično zato što je teško poduzeti operacije koje kriminalci poduzimaju.

Profesionalni kriminal: Uključuje tajne igre, krađe po prodavnicama, džeparenje, krivotvorenje i falsifikat. Profesionalni kriminalci slijede kriminal kao način izražavanja i kao način života. Smatraju se kriminalcima, udruženi su sa drugim kriminalcima i imaju visok status u svijetu kriminala. Uglavnom su izolovani od šireg društva i slijede karijeru kao kriminalci. Postoji izvjestan stepen saglasnosti između profesionalnog kriminala i dominantnog modela ponašanja. U ovu grupu ponekad "upadaju" oni koji pokušavaju steći novac na brz način. Societalna reakcija nije jaka.

6.1.2. Samoubistva

Emil Durkheim je u čuvenom djelu „Samoubistva“ iz 1897.god. utvrdio tri vrste samoubistava za koje smatra da po svom karakteru mogu biti samo društveno kontruisana. To su:

- egoističko samoubistvo koje proizilazi iz slabe integriteta pojedinca sa društvom i gdje je on upućen na samoga sebe. Prema statistici utvrdio je da je ova stopa samoubistava visoka kod protestanata i u društvima sa visokom stopom dezorganizacije;
- altruističko samoubistvo nastaje kao rezultat pretjerane integriteta u zajednicu. Za osobu zajednica je nešto što je važnije od njega samoga, to su zajednice koje imaju pretjeranu kontrolu nad pojedincima i čine ga ovisnim o njoj. To su najčešće vjerske radikalne grupacije, terorističke organizacije i slično;
- anomijsko samoubistvo nastaje kada društvo nije sposobno da integriše pojedinca i da nad njim ima adekvatnu kontrolu. Ova vrsta samoubistava se dešava kada se u društvu mijenja vrijednosni i normativni sistem u slučaju dugih kriza ili naglog ekonomskog prosperiteta. Nastaje stanje beznormnosti. Durkheim tvrdi da je anomija u modernim društvima regularan i specifičan faktor samoubistava, ona je jedan od resursa odakle se crpi godišnji kontingent samoubistava.

6.1.3. Toksikomanije

Toksikomanije ili ovisnosti su grupa tjelesnih, socijalnih i kognitivnih fenomena u koji trošenje neke od substanci ima prednost za određenu osobu u odnosu na druge načine ponašanja kojima je ranije pridavala veću vrijednost (Šarić, 2009.). Prema pedagoškoj enciklopediji (Potkonjak & Šimleša, 1989): „Ovisnost je stanje periodične ili kronične intoksikacije (trovanja), izazvane ponavljanim uzimanjem prirodne ili sintetičke droge, odnosno sredstava koja mijenjaju stanje svijesti, a posljedica toga su zdravstvene, psihičke i socijalne poteškoće za pojedinca i društvo.“ Svjetska zdravstvena organizacija smatra da je ovisnost duševno, a ponekad i tjelesno stanje koje nastaje muđudjelovanjem živog organizma i sredstava ovisnosti. Ovisnost je psihička i fizička ovisnost o supstanci koja djeluje na centralni nervni sistem, a uzima se povremeno ili stalno (Šarić, 2009.). Komponenta psihičke ovisnosti se ogleda u prisili da se uzimaju određene substance,

a fizička se ogleda u simptomima odvikavanja koji su često bolni i surovi. Bolesti ovisnosti se smatraju bolestima koje u niverzalno uništavaju ljudski život i njegovu okolinu, psihološki status, kao i socijalni.

Ovisnik je osoba koja je došla u stanje ovisnosti od uzimanja neke vrste ili više vrsta droga, što proizilazi iz interakcije između organizma i droge, a karakteriše se u promjenama u ponašanju i drugim reakcijama organizma, koje uključuju prisudu da se druga ponovo uzima na trajnoj ili periodičnoj osnovi, s tim da tolerancija može, ali i ne mora biti izmijenjena (Milosavljević, 2003.).

Noviji razvoj informatike, tehnologije i medija je formirao nove oblike ovisnosti, poput ovisnosti o televiziji, telefonima, internetu, mobitelima i sl. Nije riječ o fizičkoj ovisnosti, nego je u pitanju psihička ovisnost.

6.1.4. Narkomanija

Stanje ovisnosti od droga znatno onemogućava osobu u njenom psihičkom, fizičkom i socijalnom funkcionisanju, a bitno oštećuje i njegovu primarnu okolinu. Kada je osoba ovisna o upotrebi droge, tada govorimo o zloupotrebi droga.

Uživanje droge, povezano sa ovisnošću, zove se adikcija. Karakterizirana je jakom, kompulzivnom, željom za drogom i upravo je to matrica na kojoj nastaje set ostlih socijalno patoloških pojava (ukoliko osoba nema sredstava za kupovinu droge onda je spremna na sve kako bi došla do nje). Habitacija je navika bez ovisnosti koju karakteriše želja, koja nije kompulzivnog tipa. Postoji iskustvo sa drogom u smislu poboljšanja raspoloženja, bez tendencije da se poveća doza. Ovisnik ne brine o svom zdravstvenom stanju, njega zanima samo samo izvjesnost da će je biti onda kada je bude trebao.

Socijetalna reakcija na ovisnost od droga je kulturalno uslovljena i zavisi kako pojedina društva organiziraju liječenje ovisnosti. Postoje četiri modela reakcije na društva na ovisnosti (Milosavljević, 2003.):

- Moralističko- legalni model, reagovanje se sastoji u moralnoj osudi u kombinaciji sa represivnim mjerama prema ovisnicima,
- medicinski model, definiše ovisnost kao bolest i prepušten je ljekarima i medicinskom osoblju, poznat je i kao britanski model,
- Psihosocijalni model, reagovanje je usmjereno na oivsnika i na mikrosocijalni krug ovisnika,
- Socijalno-kulturalni model, inspirisan je saznanjima o porijeku ovisnosti, naglašava promjene okolnosti u kojimaje ovisnost nastala i nudi različite mjere preven- cije.

Kao oblik reakcije i terapijskog pristupa ovisnosti javlja se u našoj zemlji tip terapijskih zajednica koja je povezana sa zdravstvenim i humanitarnim organizacija kao i sa lokalnom zajednicom.

Tipologija narkomanskih ovisnika vrši se prema nekoliko kri- terija:

- razloga uzimanja droga,
- težine ovisnosti i
- tipovima ovisnosti prema određenim drogama

U pogledu motiva uzimanja droga postoji podjela na:

- opravdane ovisnike, uzimanje droge zbog bolesti,
- ovisnike iz upornosti, nakon prestanka razloga upo- trebe droga, postali su ovisnici i
- primitivne ovisnike, koriste drogu isključivo zbog psi- hofizičkih efekata koje droga izaziva.

Težina ovisnosti je također kriterija za klasifikaciju narko- mana. Lakši oblik ovisnosti je prisutan kod onih narkomana koji uzimaju marihuanu, tablete i blaže droge, a teži narko- manisu oni koji koriste heroin, crack i dr. (Milosavljević, 1997.).

Drogom su zahvaćene mlađe populacije jer su sklone ekspe- rimentisanju, a važan je poticaj ako je konzumiraju vršnjačke grupe. Neki oblici socijalne izolacije mogu biti povod za uzi- manje droge, potreba za brzim i neposrednim zadovoljenjem. Izloženost riziku uzimanja droge je velika kod omladine koja

je prepuštena socijalizacijskim uticajima ulice ili delinkventnih gangova. Starije populacije takođe mogu lako podpast pod uticaj tableta jer ih koriste u velikim količinama, a često i samovoljno. Snažnu dispoziciju za ovisnost imaju civilne žrtve rata, demobilisani vojnici, ratni vojni invalidi koji pate od posttraumatskog stresnog poremećaja i često izlaz nalaze u nekom obliku ovisnosti, pa između ostalog i od droge.

6.1.5. Alkoholizam

Alkoholizam je socijalni problem izazvan pretjeranim opijanjem koje izaziva ovisnost. Ovisnost o alkoholu ima socijalne i medicinske reperkusije. Ovisnost o alkoholu je gubitak sposobnosti uzdržavanja od konzumiranja.

Alkoholičar je osoba koja prekomjerno konzumira alkoholna pića duži niz godina, tako da joj je pijenje postalo sastavni dio života i ponašanja (Šarić, 2009), odnosno zbog toga stvara određene probleme sebi i drugima. Alkoholičar je osoba koja je bolesno ovisna od alkohola i kod koje se vremenom pokazuju znaci tjelesnog, socijalnog i moralnog propadanja. Alkoholizam, kao stanje ovisnosti, prolazi kroz nekoliko faza:

1. Faza društvene potrošnje označava privikavanje na alkohol, alkohol se podnosi i u većim količinama,
2. Faza prestanka prestanka podnošljivosti alkohola,
3. Faza nepovratnih oštećenja izazvanih alkoholom, a jedna od tih je da i najmanja količina izaziva opijenost.

Neki autori (Stajić, Sljepičević & Vujević, 2003) smatraju da u formiranju alkoholizma postoji više faza: to su predalkoholičarska faza koja traje oko dvije godine i alkohol se uzima isključivo da se smanji anksioznost i postigne opuštenost; druga faza je prodromalna, karakterizira je česta opijenost sa elementima alkoholne amnezije, traje oko pet godina; kritična faza karakterizirana je gubitkom kontrole pijenja, koristi psihičke odbrambene mehanizme da dokaže da nije alkoholičar, ali da ima razloga zašto pije.; pretoksikomanska faza je praćena redovnim i stalnim opijanjem, uspostavljena je fizička ovisnost od alkohola.

Postoje tri osnovne teorije o alkoholizmu (Milosavljević, 2003):

- bio-fiziološka teorija se temelji na stavu da postoji genetska predispozicija za alkoholizam
- psihološke teorije se temelje na nizu psiholoških stanja pojedinca-alkoholičara poput frustriranosti, depresivnosti, niskog praga tolerancije na stresore i psihoanalitičkog stanja regresivnosti, ova stanja utječu na motive upotrebe i zloupotrebe alkohola koje vodi, u konačnici, do ovisnosti. Na temelju ovog pristupa razvijeno je niz psihoterapeutskih tretmana alkoholičara.
- sociološke teorije se temelje na stavu da je uzrok alkoholizma bitno određen socijalnim okolnostima i pritiscima. Naročito se u ovom pogledu ističu teorija anomije, teorija stigmatizacije i teorija podkulture. Postoje koncepti koji tvrde da je alkoholizama stil življenja i ponašanja koji kasnije prelazi u patologiju.

Alkoholičari su (Šarić, 2009.):

- samoljubive i sebične osobe, koji misle isključivo na sebe i svoje potrebe,
- manipulišu svojom okolinom da bi mogli i dalje da neometano piju,
- su uvijek u pravu i sve najbolje znaju,
- nikad nisu krivi, oni su žrtve okolnosti, ogovaranja, zlih namjera itd.,
- se prikazuju dobrim osobama, a istina je sasvim drugačija,
- uvijek nešto obećaju, a nikad ne ispune obećanja.
- hvale se onim zbog čega se drugi stide,
- često mijenjaju raspoloženje u kratkom vremenskom roku.
- često su razdražljivi i nasilni, pa psihički i fizički zlostavljaju članove svoje porodice ili poznanike,
- razdražljivi su kad ne mogu nabaviti piće,
- jako su ljubomorni,
- vremenom sve više i više piju,
- ne priznaju da previše piju,
- ne priznaju da su ovisnici i ne žele da se liječe.

Milosavljević navodi podjelu alkoholičara prema Jellineku koja je najčešće citirana, a sastoji se iz slijedećih faza:

- Alfa alkoholizam se odlikuje kontinuiranom psihičkom ovisnošću o efektima alkohola, spadaju u situacione alkoholičare, izliječenje je moguće i ne traje dugo,
- Beta alkoholičari su osobe kod kojih se javljaju tjelesne disfunkcije usljed alkoholizma koji je društveno ulovljen i javlja se u sredinama koje su proizvođači alkohola,
- Gama alkoholičari su osobe sa težim oblicima ovisnosti, netolerantni i agresivni.
- Delta alkoholičari su osobe sa teškom ovisnošću, a karakteristično je za pojedina zanimanja poput mornara, konobari, moleri, portiri i sl. Liječenje je otežano.
- Epsilon alkoholizam je oblik dipsomanije, povremene, neodoljive potrebe za alkoholom,
- Zeta alkoholičari su oni koji pokazuju patološke crte pri malim količinama alkohola.

Alkohol je prisutan u društvima kroz različite ceremonije poput ženidbe, udaje, rođenja djeteta, proslave praznika itd. Osim toga, alkohol predstavlja znatnu privrednu djelatnost koja državi donosi značajne prihode kroz poreze. Zbog velikog broja ovisnika u društvu postoji stalna potreba za velikim količinama alkohola. Kroz iskustvo i pojavu alkoholizma pojavio se nekoliko fenomena:

- obim potrošnje alkohola,
- obim alkoholičara,
- polna struktura alkoholičara.
- struktura alkoholičara po zanimanju.

Potrošnja alkohola je u stalnom porastu, prema najnovijim saznanjima Irska je vodeća zemlja po potrošnji alkohola (14,45 litara po stanovniku), Francuska (13,54 litara po stanovniku), Portugal (12,49 litara po stanovniku) itd. Potrošnja alkohola i F BiH ubzano raste tako da se može smatrati da je i ona pogođena ovim problemom, naime, prema UNDP Bosnia and Herzegovina, oko 11% mladih pije alkohol povremeno ili redovno.

Broj alkoholičara u društvu se uglavnom utvrđuje preko statistike zdravstvenih ustanova, no tamni broj alkoholičara je

daleko veći nego što službene statistike pokazuju. Prema nekim pretpostavkama tamni brojevi veći i deset puta veći od zvaničnih statistika.

Prema polnoj strukturi broj alkoholičara muškaraca je daleko veći, a ove razlike su u pravilu veće tamo gdje je veća socijalna kontrola nad ženama. Dio ovog faktora se pripisuje i rodnim ulogama muškaraca i žena u društvu.

Alkoholizam je najčešće prisutan u onim zanimanjima koja su stresna i socijalno izolovana. To su saobraćajna zanimanja, vozači, policajci, portiri, novinari, rudari, osobe iz šoubiznisa i sl.

Socijalne posljedice alkoholizma su brojne, a proizilaze iz ovisnosti i slabe samokontrole alkoholičara. Među najvažnije spadaju zdravstvene, porodične, profesionalne, poremećaj odnosa sa užom i širom okolinom i na kraju ekonomske posljedice. Posebne žrtve alkoholizma su djeca alkoholičara. Kod njih je zapaženo da imaju poteškoća sa koncentracijom, vladanjem i nedosljedni su u izvršavanju školskih obaveza. Smatraju se „izgubjenim djetetom“, imaju poteškoća u interpersonalnim odnosima, sklonija su delinkvenciji, depresivnosti i neprilagođenosti, i u određenom trenutku i sami postaju alkoholičari.

6.1.6. Nikotinomanija

Nikotinomanija ili ovisnost o nikotinu je uživanje duhana koja ima epidemijski status, socijalno i zdravstveno je opasna pojava. Pušenje duhana je uvršteno u skupinu bolesti pod šifrom 17 Svjetske zdravstvene organizacije. Konzumiranje duhana uzrokuje niz bolesti, njih oko tridesetak, koje su u vrhu morbiditeta i predstavlja opasnu prijetnju javnom zdravlju. Pušenje remeti disanje, paralizira cirkulatorni sistem u tijelu, oduzima kisik tijelu, sužava krvne sudove, troši velike količine odbrambenih potencijala i na kraju vodi u ovisnost. Međutim, ova pojava ovisnosti ima specifično mjesto u spektrumu drugih ovisnosti:

- Ono je široko društveno prihvaćeno,
- Ova ovisnost izaziva zdravstvena oštećenja, ali ne u radikalnom obliku kao druge ovisnosti,
- Ne uzrokuje socijalno i antisocijalno ponašanje, nego naprotiv pospješuje oblike socijalnog druženja,
- U novije vrijeme pušači su izvrgnuti stigmatizmu, kao i drugi ovisnici, iako su štete koje izazivaju sebi i drugima daleko manje.

Postoji nekoliko vrsta pušača kao što su dnevni, periodični, povremeni i bivši (Šarić, 2009.). Pušenje izaziva tri tipa ovisnosti:

- fizička ovisnost se odnosi na osobu koja popušidvadeset cigareta u toku 24 sata, ovisnost se indicira kroz razdražljivost, drhtanje, nesanica, a nastaju prestankom pušenja ili smanjivanjem broja popušanih cigareta,
- psihička ovisnost se manifestira nekoordiniranost, nervozu i nemir ukoliko je pušač spriječen da konzumira duhan,
- metabolička ovisnost je činjenica da su pojedini organi tijela adaptirani da rade u prisustvu nikotina

U BiH je 60% pušača u dobi od 15 godina navije prema nalazima zavoda za javno zdravstvo F BiH koje je provedeno to-

kom 2000.g. u saradnji da Svjetskom zdravstvenom organizacijom i Institutom za javno zdravstvo Finske ..Pušenje je nešto više prisutno kod muške populacije nego kod ženske, a osjetnoje veće kod nižih klasa. Takođe je zapažena visoka korelativnost između raznih bolesti i ovisnosti od pušenja.

Pušenje, a vrlo brzo i ovisnost, otpočinje sa znatiželjom, kroz potvrđivanje pripadnosti grupi zatim potrebom da imitiraju starije, a često su izloženi i simboličkim utjecajima, najčešće muzike i filma. Pušenje može za mlade predstavljati oblik protesta, ali istotako i ubrzati socijalne kontakte, zapravo cigareta često predstavlja kohezivni element u nizu svakodnevnih rituala. Na kraju, cigarete su dostupne za kupovinu u javnom prostoru, a te mogućnosti mladi lako koriste.

6.1.7. Ovisnost o televizijskim serijama

Ovisnost o televizijskim serijama je nastala sa masovnom proizvodnjom tv aparata i predstavlja jedan od glavnih proizvoda tv produkcije. Tv serije su uglavnom kreirane da zabave gledatelje na način da im ponudi priču koja se neprestano razvija. Serijski program se može podijeliti u tri kategorije:

- sapunice su beskrajne priče koje se kreiraju tako da za rezultat nemaju nikakav kreativan zaključak. Gledalac se osjeća isprazno i stvara se ovisnost o sadržaju koji se nudi koji je zamjenaza stvarne životne sadržaje. Gledатели očekuju, a to im se i pruža, da čuju i dožive elementarne životne istine. Ljubitelji serija su marginalne skupine čiji su stvarni životi oskudni i kompenziraju ih preko sapunica.
- Realiti serijali zadovoljavaju žudnju za totalnom kontrolom u smislu želje da se zna šta ko sve radi u svakom trenutku. Svakodnevnica aktera realiti showa je svedena na razgolichenost ili „prostituciju“, kako bi se zadovoljila strast za radoznalošću. Na taj način se razaraju kodeksi distance, moralnosti i prava na intimu. No, radoznalost i ljubopitljivost su strasti koje se u

savremenoj kapitalističkoj ekonomiji daju kreirati i zadovoljiti, a to je matrica na kojima funkcioniraju ovi serijali,

- Američki krimi, pravni ili medicinski serijali su skupi i profesionalno producirani, koji se beskonačno nižu određenog dana u sedmici. Granice priče prelaze onu tematsku, kriminal, pravo ili bolest, i zahvataju ostale aspekte života aktera koji se prenose i na gledatelje. Odvija se lagana kolonizacija prostora i vremena gledatelja i postaju predvidljivi i pasivni potrošači ovih sadržaja.

Pored navedenih ovisnosti koje su najkarakterističnije za globalnu ekonomiju, javljaju se drugi oblici ovisnosti poput ovisnosti o seksu, hrani, sportu, kupovanju, modi, trendovima i sl. Sve ove ovisnosti su konstruirane unutar kapitalističke globalne ekonomije koja na sve moguće načine razvija ovisnosti koja zadržava određen nivo potrošnje. Potrošnja je jezgro te ekonomije, a ovisnici su najpouzdaniji akteri potrošnje. Stoga su trendovi u modernoj ekonomiji znatno definirani zabavnom, modnom, kozmetičkom industrijom, kao i industrijom spektakla, koje ostvaruju znatne prihode na temelju lažnih ili prenaplašenih potreba.

6.1.8. Ostale ovisnosti

Razvoj tehnologije, komunikacija, informatičke kulture, te razvoj novih i prikladnih sredstava za zabavu razvija nove ovisnosti. Stvara se ovisnost o tehničkim inovacijama i uređajima koji na simbolički način pokazuju na kojem je stupnju tehničke obrazovanosti i potrošnje pojedinac. To su tipične kapitalističke zamke potrošnje, s tim što se klasična populacija ovisnika proširila na skoro sve dobne kategorije. Tako su djeca postala značajni potrošači brandova i mobitela, a kroz to i ovisnici. Ovisnost se ogleda kroz tešku frustraciju ukoliko novi tehnički uređaj nije kupljen, a istovremeno je izložen diskvalifikaciji unutar svoje vršnjačke grupe kao nedorastao za praćenje trendova. Na taj način kapitalizam socijalizira mlade generacije kroz kompetitivne i potrošačke preference. Za

razliku od klasičnih ovisnosti, upotrebom tehničkih „gadgeta“ postiže se zadovoljstvo i ugoda.

U savremenoj dinamici razvila se ovisnost o kompjuteru i internetu. To je neumjerena upotreba kompjutera i internet-skih usluga koja bitno ugrožava fizičko i psihičko zdravlje korisnika, sa znatnim oštećenjima u relacijama sa stvarnom okolinom. Kompjuter, kao sredstvo razvio je niz drugih ovisnosti poput društvenih mreža gdje akteri žive virtualni svijet za koji vjeruju da je realan. Internet injegovo korištenje ima funkciju da pokaže drugima kako on ima poseban svijet i kako drugi ne mogu u njega ukoliko nisu kvalifikovani, a s druge strane naglašava činjenicu da distance prema užoj okolini postoje posredstvom interneta i akter ih održava. Ovisnost se ogleda i u stavu da sve istine pohranjene na internetu i da je zbog toga stvarni svijet iluzija. Ovisnost o internetu je dobila i svoj stručni naziv poznat kao IAD (Internet Addiction Disorder), a vrste ovisnosti su:

- a. ovisnost o informacijama- pregledvanje sadržaja interneta iz radoznalosti, pomiješano sa kompulsivnim pritiscima,
- b. ovisnost o kompjuterskim igrama- u tim igrama jasno je definiran pobjednik i gubitnik, a mogu biti uključeni dva i više igrača,
- c. ovisnost o chatu i e-mail porukama- iluzija da se proširuje stvarni komunikacijski sadržaj u formama koje su nerealne,
- d. ovisnost o cyber sexu- osobe koje skidaju i distribuiraju sex sadržaje na,
- e. ovisnost o kupovini na Internetu- kompulsivni pregled on line ponude i potražnje,
- f. Internetsko kockanje.

Ovisnici o internetu su socijalno oštećeni jer provode i troše jako mnogo vremena na internetu, nemaju osjećaj vremena, zanemaruju stvarne društvene obaveze i odnose, te nerijetko pokazuju ozbiljne psihičke poremećaje ako nisu na Internetu izvjesno vrijeme.

Muška populacija ima neselektivan pristup Internetu, dok ženska ima selektivan. Žene se više interesuju za zdravlje, si-

gurnost, potomstvo i slične teme. Starije generacije imaju takođe potrebu za internetom, ali je uglavnom interes funkcionalne prirode.

U poslednje vrijeme pokušavaju se razviti tretmani kojim bi se ovisnost smanjila ili ukinula, a osobito je radikalna kineska vlast jer im je jako puno (oko 14%) omladine ovisno o Internetu.

6.2. Fenomenologija socijalno patoloških pojava izopačenosti

Fenomenologija socijalno patoloških pojava izopačenosti su one pojave u manjim ili većim socijalnim grupama u kojima akteri prenaplašavaju neku potrebu poput igre, radoznalosti ili seksualnosti i koje „bivaju preobražene u surogate tih potreba i postaju dominirajući motiv ponašanja pojedinca“ (Milosavljević, 1997.). Tako potreba za igrom se pretvara u patološko kockanje, seksualne potrebe u prostituciju, radoznalost u skitnju, a lijenost u prosjačenje.

6.2.1. Kocka

Kocka je tipična igra preobražena u opsesiju, prisilu i socijalnu izopačenost. Ponašanje osobe je definirano idejom da će dobiti nešto za ništa uz pomoć sreće i neizvjesnosti. Temelj svih igara, pa i igara na sreću, jest činjenica da su igrama sadržane sve životne i ljudske istine, a to je borba za preživljavanje gdje moraju biti upotrebljeni mehanizmi poput izdržljivosti, upornosti, inteligencije strpljenja, lukavosti, dosjetke, hrabrosti, rizika i sl. Industrija zabave podržava ovu strast koja je značajna ekonomska djelatnost. U mnogim zemljama kockanje i izvedenice kockanja su dopuštene.

Kockanje može biti:

- organizirano (državne ili privatne kockarnice, lutrija, loto, sportska prognoza, kladionice),
- neorganizirano (igranje karata po kafanama, stanovima, ulično kockanje, slot aparati i sl.)

Kockanje je najraširenija socijalna izopačenost i njome su zahvaćeni skoro sve klasne i dobne strukture. Kockanju su skloniji muškarci. Posljedice kockanja su tragične kako za pojedinca, tako i za njegovu užu okolinu. Kockanje, kao izopa-

čenost, vodi razaranju porodice, alkoholizmu, dugoročnoj zaduženosti, ekonomskoj upropaštenosti, psihičkoj rastrojenosti i sl. Osobe koje kockaju mogu zbog kriminalnih radnji, kako bi došli do sredstava kockanja, dobiti zatvorsku kaznu, mogu se odlučiti na samoubistvo i u pravilu oboljevaju na psihičkoj bazi.

Masovna pojava kockanja u našem društvu povezana je sa tranzicijskim periodom u kojem se pokazalo da otvaranje kockarskih punktova olakšava brzi obrt kapitala i pranje novca. U poslijeratnom provincijskom pejzažu BiH redovito će se naći na vjerski objekt, kafić i kladionicu kao tri temeljna znaka u prostoru. To znači da kladionice pripadaju onom dijelu djelatnosti koji bitno zavodi mladost i pasivizira je na najniži način (ovisnost o sreći). Temeljna karakteristika kocke jeste da ona negira rad, rad na sebi i općenito ideju da se samo radom može nešto postići. Usljed prelaza iz igre u strast i ovisnost dešava se gubitak kontrole nagona.

U antropološkim istraživanjima ističe se stav da je igra stara onoliko koliko i čovjek (*homo ludens*). Igra je povezana sa neizvjesnošću opstanka, viškom slobodnog vremena, ritualima, ceremonijama, socijalnom kohezijom, socijalizacijom i prihvatanjem životnih istina.

Uzroci kockanja (Milosavljević, 2003.) mogu se svrstati u četiri osnovne grupe:

- ekonomski uzroci se sastoje u prirodi kockanja koja se sastoji u prenošenju materijalnih vrijednosti na osnovu dobitaka i gubitaka u kockarskim igrama i mogućnosti da se zaradi mimo rada. Ekonomski motivi za kockanje se javljaju kod siromašnih slojeva sa nadom da će sa iznenadnim dobitkom riješiti sve probleme,
- Socijalni uzroci su vezani za organizaciju svakodnevnog života u kojem i kockarske igre imaju bitno mjesto. Prema vremenu izvlačenja lota organizuje se svakodnevni život i ima značaj za onog ko učestvuje u tome. U suštini, kocka i njen doživljaj od strane aktera, predstavljaju socijalnu nemoć koju pokušavaju riješiti ovim igrama koje ih još više marginaliziraju,

- psihološki uzroci se nalaze u potrebi za uzbuđenjem, izazovom, samodokazivanjem, takmičenjem, potčinjavanjem nepredvidljivih faktora sebi i zadovoljavanje strasti i nagona. Pobjednička pozicija je ono za čim kockar čezne, to je metafora svih pobjeda u životu,
- Kulturalni uzroci su dio kulturalnih običaja, dio je svakodnevnice i predstavlja osnovu realizacije ljudske potrebe za igrom, no često se ova potreba pretvori u strast, a potom u ovisnost. U ovoj fazi nema više veze sa kulturom, nego se pretvara u izopačenost.

Na temelju obilježja osobe koja kocka, motiva, stavova, ponašanja, vještine igranja, rizika, upornosti, strasti, emocionalnih investicija i uključenosti u igru (Šarić, 2009.) navode šest vrsta kockara:

- društveni kockar;
- ozbiljni društveni kockar;
- problem –kockar;
- patološki kockar;
- profesionalni kockar i
- kriminalni kockar.

Milosavljević (Milosavljević, 2003.) navodi:

- profesionalne,
- poluprofesionalne i
- amatere kockare.

Kategoriji profesionalnih kockara kocka im predstavlja osnovno zanimanje. Oni su čist devijantni tip koji poznaju tehniku kockanja, vrste, pravila, tajne, prevare i zna kako da rizike svede na minimum. Poluprofesionalni kockar također zna mnogo o tehnici kockanja, ali pored ove djelatnosti ima i drugo zanimanje koje mu predstavlja paravan za kockanje. U pravilu imaju širu socijalnu mrežu od profesionalnih kockara i lakše dolaze do amaterskih kockara. Bit njegove igre jest što veća dobit. Kockar amater je naivna žrtva i redovni je gubitnik u kockanju sa profesionalcima. Patološki kockar ima kompulsivnu potrebu za kockanjem i taj nagon ne može kontrolisati. Ova vrsta kockara je čest gubitnik i zbog toga srlja u goleme dugove, ponekad učine i krivično djelo, ne mogu racionalno sebi objasniti patologiju u kojoj se nalaze. Patološki kockari

imaju iluziju da mogu upravljati slučajnim događajima i usmjeriti ih u svoju korist. Kockari kriminalci su osobe sa disocijalnim poremećajem osobnosti, dobitak na kocki ulažu u druge kriminalne aktivnosti, tako da ove osobe nisu isključivo vezane za ovu djelatnost.

Država nastoji kroz zakonsku regulativu staviti kockanje pod svoju kontrolu iz čega izvlači značajnu poresku dobit i u tom smislu se može razlikovati legalna i ilegalna kocka (Šarić, 2009.). Tako je i BiH uvela niz zakonskih okvira kojima se nastoji regulisati ova djelatnost.

Budući da kockanje zahvata široke slojeve društva ona je dobrim dijelom djelatnost pod kontrolom organizovanog kriminaliteta. Ona se nalazi u mreži niza drugih patoloških pojava povezanih sa kriminalitetom, a to su najčešće prostitucija i narkomanija.

6.2.2. Skitničenje

Skitničenje kao pojava poznata je još od srednjeg vijeka. Naime, u srednjem vijeku se često ratovalo i zejednice su bile nesigurne i nestabilne. Osim toga, migracije koje su se dešavale usljed prirodnih katastrofa i poplava još su više doprinijele nesigurnosti i neizvjesnosti. Povremeno okupljanje i prebrojavanje stanovništva vršila je crkva i feudalac za potrebe ratovanja, izgradnju kanala ili utvrda. Sa krstaškim ratovima dolazi do masovnog pomjeranja stanovništva, osobito muške populacije sposobne za rat, ali ujedno i bitnog razaranja malih zajednica. Kao posljedica toga pojavile su se lutalačke skupine koje nisu imale prava ulaza u grad, niti bavljenje bilo kakvim djelatnostima vezanih za grad. Povremeno su bili proganjani ili marginalizirani zbog uvjerenja da donose bolest ili neko prokletstvo.

Skitničenje se intenziviralo sa nastankom kapitalizma. Kapitalizam je trebao radnu snagu koja je bila locirana u ruralnim naseljima, a osim toga kapitalizam je prodirao sve više u područje poljoprivrede, tako da je u konačnici u bitnom razo-

rio ruralnu zajednicu i njenu kulturu. Usljed masovnih migracija tokom 18. i 19. st. stvarale su se grupe i pojedinci koji nisu mogli, nisu znali ili nisu htjeli da se uklope u te trendove, zbog čega su snažno marginalizirani i u više navrata proganjeni. Također, ove skupine su dovođene pod zakonsku kontrolu, osobito u Engleskoj, kako je rasla potreba za radnom snagom.

Skitničenje se općenito može dovesti u vezu sa kapitalizmom i proizvedenim migracijama, odnosno one su indikator neuspješne adaptacije pojedinih dijelova populacije u funkcionalni sistem.

Skitnice, da bi opstali, stalno moraju biti u pokretu kako ne bi izazvali reakciju lokalnog stanovništva, imaju potrebu da stalno mijenjaju lokus bivanja jer na taj način mogu proširivati distancu između sebe i dominantnog društva. Ne vole da komuniciraju, namjerno se izoluju, izbjegavaju prosjačenje i njeguju svoj obrazac izgleda (potpuna zapuštenost).

Skitničenje je osobito prisutno u današnjem svijetu, koje ima u sebi elemente pobune i bijega od modernog svijeta. Milosavljević (Milosavljević, 1997.) navodi da vrijeme na ulici je odlučujući faktor u utvrđivanju da li skitnica može biti spašen ili ne, pa tako:

- do mjesec dana skitničenja teško se sa njima uspostavlja veza,
- do šest mjeseci je skoro sve izgubljeno u pogledu vraćanja iz tog svijeta i
- nakon godinu dana skitničenja nema više nikakve nade u povratak.

U savremenim urbanim studijama skitnice se smatraju urbanim fenomenom, a u nekim zajednicama su zaštićeni kao posebna grupa koja čini specifičnost urbanog pejzaža.

6.2.3. Prosjačenje

Prosjačenje je u uskoj vezi sa skitnjom, jer su se istovremeno javili u srednjem vijeku pod utjecajem sličnih okolnosti. Srednji vijek je „vijek slobodne i vesele skitnje“ (Milutinović, 1979), prosjak je imao metaforičko i simboličko značenje u vjerskom smislu. Sa uvođenjem prinude rada kroz nastanak kapitalizma prosjaci dobijaju negativno značenje i postaju predmet stigme. On postaje neugodna pojava. U tom smislu doneseno je niz zakona poznatih kao sirotinjski zakoni, koji su stavili pod kontrolu armiju prosjaka. Tada su prvi put izvršene i klasifikacije prosjaka i počele su se provoditi kazne. Kazne su se provodile nad sposobnim, a nesposobni i djeca su bili pod određenim oblikom socijalne pomoći. Ovi pristupi su donekle smanjili broj prosjaka na društvenoj i urbanoj sceni, ali sa pojavom kapitalističkih ekonomskih kriza i suviše radne snage ponovo se javljaju novi valovi prosjačenja.

U suvremenom društvu prosjačenje se smatra patološkom pojavom, socijalno neprihvatljiv način življenja i aktivnosti. Po svojoj prirodi i fenomenološkim obilježjima spada u socijalne izopačenosti i predstavlja prekršaj u smislu Zakona. Ekonomska deprivacija se izopačuje u prosjačenje, na način da se rad odbaci kao sredstvo prživljavanja i usmjerava se na iskamčavanje pomoći od drugih ljudi.

U savremenom društvu nametnuo se fenomen profesionalnog prosjačenja, osobito u tranzicijskim državama.

Pod prosjačenjem se se smatra društveno negativan i neželjen oblik ponašanja kojim pojedinci, prosjaci, posebnim tehnikama prezentacije sebe i svoje sudbine (Goffman, 1999) izvode predstavu u javnom prostoru na osnovu koje dobijaju milostinju.

Ponašanje prosjaka je antisocijalno i asocijalno, što znači da uopšte ne poštuju pravila i norme koje vladaju u društvu. Oni imaju svoj kodeks i on im je bitan vrijednosni orijentir.

Profesionalni prosjaci su oni koji se time bave kao osnovnom djelatnošću, stalno je dotjeruju novim oblicima ekspresivnosti

kako bi se održao ili povećao nivo samilosti, modnosno milostinje. Postoje podjele još na klasično, kvalifikovano i aktivno prosjačenje. Klasično prosjačenje je popraćeno nekom religioznom frazom i ono je neorganizovano, ali se ponavlja u pravičnim ritmovima u određenim javnim prostorima poput vjerskog objekta, pijace, bolnice i sl. Kvalifikovano prosjačenje je ono koje ima dobro uvježban repertoar, obično su to djeca ili sa djecom. Aktivno prosjačenje se kretanje prosjaka po trgovima, kafićima, ustanovama i sl.

Prosjaci biraju fokalne tačke u urbanim sredinama, upravo tamo gdje je najveća frekvencija ljudi kako bi povećali vjerovatnoću milostinje, odnosno prihoda. Također, imaju razrađene selektivne mete prosjačenja, a to su žene, žene sa djecom, osobe koje dobro izgledaju i koje ih ne mogu odbiti. U tu kategoriju oni svrstavaju i strance.

Organizovano prosjačenje spada u vid organizovanog kriminaliteta koje uključuje vrlo ozbiljne hijerarhijske odnose unutar organizovne grupe. Organizatori su osobe za koje se prosi, a prosjaci su radna snaga. Ponekad se organizovane grupe mogu sukobiti u pogledu teritorije, ali uglavnom dijele teritorij grada. Ima slučajeva da prodaju jedni drugima određen ili kvalitetan dio grada. Organizatori u svojim grupama regrutuju uglavnom hendikepiranu djecu ili osobe koje su dobro uvježbanje u prosjačenju. Djeca su u pravilu najveće žrtve, čime se povređuje niz zakona i konvencija o zaštiti djeteta.

Elementi koji čine prezentaciju prosjaka u javnom prostoru su:

- pojava, ona potvrđuje status prosjaka, pa u skladu s tim prosi, tj. pokreće prosjačku ulogu,
- manir, gesta kojim se denotiraju ona stanja zbog kojih zaslužuje milostinju.

Prosjaci često u svom nastupu koriste razne alate:

- samo tijelo prosjaka je instrumentalizirani alat,
- muzički instrument, najčešće harmonika,
- mala djeca koja još uvijek doje

- boca deterdženta i guma za brisanje stakla na raskr-
nicama

U novije vrijeme se javljaju i internet prosjaci, zatim u štampi i preko raznih medijskih glasila. Policija je dokazala da se u nekim od tih slučajeva radi o pravom prosjačenju ili preva-rama. Na internetu postoje organizovani prosjački sajtovi, tako da je ova izopačenost zahvatila i ovo područje.

6.2.4. Prostitucija

Prostitucija kao pojava poznata je još od najranijih organizovanih društava i imala je svoje specifično mjesto . Ona je često bila organizovana kao dio institucija koje su postojale uz državnu, vjersku i vojnu organizaciju. U nekim društvima bila je profesionalna djelatnost sa regulisanim pravima idužnostima.

No, tek sa nastankom kapitalizma prostitucija postaje socijalno patološka izopčena pojava jer se u ekonomskim krizama obim i pojava prostitucije povećavala. Moral, koji je ostao naslijeđen od srdnjovijekovnog doba, je osuđivao ovu pojavu koja je nastala u masovnim razmjerama tek sa kapitalizmom. Osim tog kapitalizam je proizveo ili intenzivirao nastanak onih vrsta djelatnosti koje tradicionalno trebaju usluge prostitucije. To su mornari, vojnici, migranti, industrijski radnici bez žena, poslovni i trgovački djelatnici i sl.

Usljed niza nepredvidljivih rizika vezanih za prostituciju, države su novonastalom kapitalizmu uvodile razne zakonske mjere i oblike kontrole koji su trebali suzbiti ovu pojavu. O-sobito su bile radikalne vjerske institucije i pod njihovim utje-
cajem došlo do niza zakonskih regula u odnosu na ovu po-
javu.

Prostitucija je pojava koja spada u izopačene socijalno pato-
loške pojave. Ne postoji jedinstvena definicija prostitucije, ali
uglavnom se naglašavaju da je to prodaja ljubavi za mate-
rijalnu ili neku drugu vrijednost. To je "negativna društvena

pojava, odnosnosocijalnopatološka pojava, poznata od najstarijih vremena, u različitim sredinama, i s vrlo različitim društvenim vrednovanjima. Prostitucijom se bavi ženska ili muška osoba koja za novčanu ili drugu nagradu bludniči s unaprijed neodređenim krugom osoba ((Modly & Korajlić, 2002). Prostitucija je moralno zabranjena radnja i odraz je nepovoljnih prilika u kojima se osoba nalazi, odnosno devijacija u vezi sa seksualnim ponašanjem ljudi, a prije svega sa zabranom seksualnog promiskuiteta. Elementi prostitucije su seksualno podavanje, materijalna naknada za osobu koja pruža uslugu, odsustvo dalje obaveze između partnera, odsustvo emocionalnosti, ljudsko dostojanstvo koje je obostrano ugroženo ovim činom i narušavanje integriteta ličnosti. Izopačenost se ogleda u tome što se seksualnost svodi na robno novčani odnos.

Prostituciju održava odnos ponude i potražnje, u kombinaciji sa psihičkim poremećajima vezanih za seksualnost, ali isto tako nezaposlenost, loše stambene prilike, ekonomska ovisnost žene, slabo plaćeni rad i politička nejednakost. Osoba koja se bavi prostitucijom lako potpadne pod utjecaj autonomnih motiva poput čake zarade, isključenosti iz uobičajenih načina zarađivanja, a često se pojavi ovisnost o shoppingu, drogi i alkoholu.

Smatra se da su situacijski faktori jako važni za nastanak prostitucije kao što je nasilje u porodici ili znemarivanje (Kanduč & Grozdanić, 1998). u situacijske determinante prostitucije se ubraja i tip zanimanja u kojima se naglašava vanjski izgled i uslužnost prema klijentima kao što su konobarice, frizerke, maserke, hostese, kasirke i sl. Ne mora biti riječ o eksplicitnoj prostituciji, ali je ona uvijek potencijalno prisutna i na neki način očekivana.

Postoji više razloga i uzroka zašto se prostitucija javlja u većem obimu nego ranije:

- To je prije svega previše liberalan odgoj koji za posljedicu ima dezorganizaciju i gubitak vrijednosne orijentacije osobe.
- Slaba socijalna kontrola, osobito primarne porodice, jer su roditelji prezauzeti obavezama ili su opterećeni zadovoljavanjem svojih vlastitih interesa.

- Utjecaj simboličke kulture koja je danas snažno erotizirana u kategorijama svakodnevnice.
- Utjecaj vršnjaka i naglašavanje seksualnih iskustva kao najbitnijih.
- Slobodan pristup pornografskim sadržajima na internetu, knjižarama i trafikama.

Teorija imitacije daje dodatno obrazloženje zašto se prostitucija javlja u širim strukturama postulirajući činjenicu da djevojke iz nižih srednjih klasa imaju slične vrijednosne preference, bar u pogledu mode i izgleda, kao i one iz viših slojeva. Jedan od mogućih mobilnosnih kanala je prodaja tijela kako bi se došlo do novca. Ispitivanje stavova pripadnica niže srednje klase indicira da one nemaju problema sa sa identitetom prostitutke, nego im je veći problem nedostiznost blagostanja kojem teže.

Način na koji osoba postaje prostitutka je prožet određenim fazama. U prvoj fazi osoba ima intenzivno seksualno iskustvo, a druga je uočavanje mogućnosti, u početku povremene, da se za pruženu seksualnost dobije novac. U trećoj fazi je riječ o profesionalizaciji i potpunim prihvatanjem identiteta prostitutke jer joj to više nije moralni problem .

Teorije o prostituciji ističu nekoliko faktora, a to su:

- Predispozicija ili sklonosti koje dolaze iz neposrdnog okruženja, promiskuitetno ponašanje primarne okoline,
- Atrakcija ili prednost koje prostitucija pruža poput bolje zarade, lakšeg života i seksualnog zadovoljstva.

Klasifikacija prostitucije su mnogobrojne, najčešće se uzimaju u obzir one koje se odnose na spol, dob, uzroke , sklonost, stepen organiziranosti, status klijenata i investirani kapital. To su:

- Muška i ženska prostitucija;
- Heteroseksualna i homoseksualna ;
- Dječja, maloljetnička i prostitucija odraslih;
- Prisilna i dobrovoljna;
- Stalna, privremena, i povremena;
- Organizirana, neorganizirana;

- Ulična, srednja i visoka

Prostitucija često puta funkcionira u sprezi sa kriminalitetom, naime za organizovani kriminalitet ona služi kao baza za prvobitnu akumulaciju kapitala koji se dalje investira u druge oblike poput trgovine drogom ili ilegalnih migracija. Osim toga, prostitucija je jako bliska sa raznim vrstama krađe, ovisnostima, ubistvima, zlotavljanima i sl. Sa prostitucijom je povezana i pornografska industrija.

Osobe koje se bave prostitucijom nalaze opravdanje za sebe u smislu da pružaju seksualne usluge, a tako spašavaju mnoge brakove. Prostitucija, nadalje, po njima predstavlja zonu u kojoj se upražnjavaju mnoge perverzije i time se sprječava napad na nedužne od strane onih koji trebaju perverzije. Prostitucija pruža usluge stigmatiziranim, odbačenim i marginaliziranim klijentima, tako da da kodnjih te vrste deprivacija reduciraju. Profesionalne prostitutke se smatraju terapeutima jer često klijentima treba samo razgovor i ljudski dodir. Na kraju, sebe definiraju kao moralno superiorne u odnosu na većinu ostalih žene jer se i one udaju zbog istih razloga zbog kojih se one prostituiraju.

Društvena reakcija na prostituciju nije jedinstvena i može se podijeliti u tri kategorije:

- Prohibicionizam, prostitucija je prestup, tj. sva tri elementa svodnik, klijent i prostitutka mogu biti jzakonski tretirani i kažnjeni;
- Reglementarizam, izražava stav da je prostitucija neophodno zlo, smatra se da prosstituciju trebakontrolisati i na taj način spriječiti rizike vezane zanju kao što su spolne bolesti i kriminalitet;
- Abolicionizam, potpuna legalizacija prostitucije, ali se kažnjava vrbovanje i svodništvo.

Prema većini provedenih istraživanja fenomena prostitucije tamni broj je daleko veći od poznatog broja. Prema istraživanju provedenog u F BiH 2000.g. „prodefilovalo“ je oko 7000 osoba za koje se sumnjalo da su primoravane na prostituciju, a bilo je evidentirano samo 50 žena koje su se bavile prostitucijom (Adžajlić-Dedović, 2000).

6.2.5. Maloljetnička delinkvencija

Maloljetnička delinkvencija ima uže i šire značenje. Širi pojam maloljetničke delinkvencije se odnosi na sve devijacije u ponašanju mladih (skitnja, bježanje iz škole i sl.), pa sve do onih djela koja su kažnjiva po krivičnom zakonu. Uže određenje se odnosi na one aktivnosti koje su kažnjive zakonima pojedinih zemalja (Milutinović, 1979.). Razlozi razlikovanja maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta odraslih su zbog različitih bioloških, socijalnih, psiholoških osobina mladih i starih. Osim toga, tretmansi postupci u odnosu na ove dvije dobne grupacije su drugačiji i imaju različite zahtjeve. Dobna struktura maloljetnika kreće se u rasponu od 13 do 18 godina, u zavisnosti od toga kako je koja država definisala dobnu granicu između djece i maloljetnika, i s druge strane, maloljetnika i odrasle osobe. Djeca ne mogu biti krivično odgovorna, a postoji kategorija mlađi punoljetnik u dobi od 18 do 21 godine. Prema polnoj strukturi maloljetničke delinkvencije, najčešće su zastupljeni dječaci, a u strukturi pojavnih oblika kriminaliteta preko 80% krivičnih djela se odnosi na imovinski kriminalitet (Jašović, 2002.).

Maloljetnička devijantna skupina se manifestira preko mehanizama integracije unutar grupe i grupnih struktura. To znači da u tim grupama postoji vođa, zamjenici vođa, stabilni članovi, povremeni članovi, članovi grupe koji su kažnjeni, odbačeni, izolirani, nagrađeni i sl. Grupa kroz dinamiku unutarnjih ivanjskih odnosa stalno testira svoju stabilnost i ranjivost. Odnosi u grupi tendiraju zahtjevanim i idealno-tipskim formama i podrazumijevaju neki oblik discipline (Šabani, 1996). Status u grupi je ugled ili prestiž koji pojedinac stiče i uživa. Općenito, status se snažno oslanja na uloge koje pokreću ili aktualiziraju varijable statusa. Centar delinkventne grupe je vođa koji utiče na mišljenje, ponašanje i odluke članova grupe, izvor je neformalnih odnosa. Najvažnije determinante vođstva predstavlja dužina boravka u vaspitnim institucijama, kriminalna zrelost, navike agresivnosti i nasilja, čestina neugodnih dodira sa faktorima formalne kontrole, ali istovremeno, i anonimne socijalne kontrole, dosjetke u odnosu na

situacije, česti uspjesi u delinkventnoj karijeri, strogost, dosljednost i konzistentnost u provedbi dogovorenog. Također, spremnost žrtvovanja za grupu je važno obilježje vođstva u delinkventnoj grupi. Grupa je u stanju da djeluje kao filter koji propušta relevantne informacije, a blokira irelevantne, te na taj način usmjerava i koordinira određenu kriminalnu aktivnost ili zabavu, te organizira interpretaciju okolinskih prilika.

6.2.5.1. Maloljetnička delinkvencija kao urbani fenomen

Sociološko urbani pristup istraživanja uzroka maloljetničke delinkvencije je fokusiran na činjenicu da je urbana sredina determinanta oko koje se formira ovaj fenomen. U urbanim sredinama najveća je koncentracija ljudi, kapitala, infrastrukture i po svom obliku je daleko kompleksnija sredina nego sve ostale. Urbanizacija je proces preobražaja jednog naselja u drugi tip naselja, najčešće urbano. Kada se analizira urbana sredina tada se uzimaju u obzir i slijedeće činjenice:

- a) veličina populacije i procentualno zastupljenost maloljetničke delinkvencije;
- b) veličina gradova i broj maloljetničkih gangova;
- c) stopa porasta gradova i širenja maloljetničke delinkvencije;
- d) osnovna privredna infrastruktura, institucionalna, kulturna i stopa delinkvencije u odnosu na ove strukturalne činjenice.

Najčešće se kao hipotetička ravan uzima objektivna pretpostavka da je maloljetnička delinkvencija u porastu u skladu sa rastom urbane populacije i urbanizacije.

Verifikovanje hipoteze se vrši tako što se:

- u odnosu na 10.000 ili 100.000 stanovnika uporedi broj delinkvenata;
- dovođenjem broja delinkvenata u odnosu na skup omladine do 18 godina;

- izračunava se proporcija ženskih delinkvenata u odnosu na muške delinkvente;

Takođe, moguće je izvesti niz drugih proporcijских odnosa u zavisnosti od tipa istraživanja.

Važan indikator za činjenicu da je maloljetnička delinkvencija urbani fenomen, jeste postojanje maloljetničkih bandi. Maloljetničke bande su po pravilu raznovrsne i specijalizirane za svoju aktivnosti, ili antisocijano ponašanje. Istraživanja ukazuju na grupe koje su orijentisane oko nasilničkog ponašanja, alkoholizma, narkomanije, kockanje, skitnje. Često puta huliganstvo, zatim grupe koje su usmjerene na krivična djela protiv imovine (unutar njih oni koji su orijentirani na samo na krađu automobila, obijanje stanova, džeparenje i sl.).

Porast gradova i maloljetnička delinkvencija je u uskoj korelacionoj vezi i većina istraživanja sngeriše nekoliko provjerenih hipoteza:

- maloljetnička delinkvencija je u porastu u skladu sa porastom i urbanizacijom gradova;
- maloljetnička delinkvencija je u porastu ukoliko je relativni stambeni prostor kao resurs oskudan;
- porast maloljetničke delinkvencije je veći kod migrant-ske populacije nego kod domicilne populacije;
- porast maloljetničke delinkvencije je veći kod migrant-skih familija koje su nižeg radnog statusa;
- disperzija antisocijalnog ponašanja kod delinkvenata porodica migrantskog porijekla je podjednako zasićen u svim skalama socijalnog statusa.

Važna kategorija u istraživanju maloljetničke delinkvencije u urbanim sredinama jeste tzv.distanca, a modaliteti koji se uzimaju u obzir za ovu kategoriju su: mjesto rođenja delinkventa, mjesto prebivališta/boravišta delinkventa i izvršenja delinkventnog čina. Na taj način dobijamo skalu distance, koja uzima u obzir slijedeće:

1. mjesto rođenja — izvršen delinkventi čin u mjestu rođenja;
2. mjesto rođenja - izvršen delinkventi čin u opštini rođenja;

3. mjesto rođenja - izvršen delinkventni čin na kantonu;
4. mjesto rođenja ~ izvršen delinkventni čin u entitetima;
5. rođen u drugoj državi — izvršen delinkventni čin u drugoj državi.

Na ovaj način se kreira mapa prestupništva po kriteriju distance i uočavaju se koji su to fokusi delinkventne aktivnosti.

Obzirom daje ovaj podatak važan u naučne svrhe na temelju istraživanja se može doći i do podataka koji se odnose na razloge i načine migriranja. Najčešće se uzimaju u obzir slijedeći faktori:

1. izbjeglištvo;
2. živi od rođenja u gradu;
3. migrirao sa roditeljima;
4. školovanje;
5. skitnja

Budući daje većina delinkvenata u problemima sa socijalnim i emocionalnim izazovima koji se najčešće rađaju u porodici, treba uzeti u obzir i zanimanje roditelja. Eventualna hipoteza bi u ovom pogledu mogla glasiti: delinkventno ponašanje je vjerovatnije u onim porodicama gdje su oba roditelja odsutna zbog zaposlenosti ili u onim familijama gdje postoji *tzv. pasivni odgoj*. U ovoj hipotezi su sadržana dva pojma; *absent parenting (odsutni roditelji ili roditeljstvo bez roditelja)* i *passive parenting (pasivno roditeljstvo)*.

6.2.5.2. Socijalna struktura porodice maloljetničkog delinkventa kao rizični faktor

Porodica se znatno promijenila u posljednjih dvjesto godina. U ranom kapitalizmu familija je još uvijek predstavljala privrednu i funkcionalnu jedinicu, ali ju je kapitalizam razorio i absorbovao kao radni resurs. Naime, u vrijeme prvobitne akumulacije, kapitalizam je uvidio da svi članovi porodice mogu biti radna snaga. Historija ranog *kapitalizma* bilježi da

su djeca radila po rudnicima i po 14 sati dnevno. Budući daje došlo do dislokacije članova porodice u prostoru grada (koji je ujedno i lokus industrije), nastaje novi tip koji je poznat kao *nuklearni tip porodicee*. Suština ove porodice je postojanje oca, majke i djece na impersonalnom tlu grada, a ona se zadržala do danas (trendovi sugeriraju da danas sve više samačkih stilova života, tj. i sama nuklearna porodica nestaje). Međutim, i taj tip reducirane porodice je postajao „predmet napada“ kapitalizma u jsmislu da su sad svi značajni potrošači. Djeca više nisu radna snaga, ali su značajni potrošači. Budući da je kapitalizam usmjeren samo na potrošnju, svi članovi familije u moderom kapitalizmu jako puno troše, ali su roditelji još uvijek angažovani radno. To je nametnuto kao ideal konstrukt savremene porodice, dok su djeca prepuštena vaspitavanju obdaništima, školama, kompjuterima, Internetu, televiziji i mass medijima općenito.

Za preživljavanje porodice bitna je zaposlenost kao elementarni uslov, ali činjenice donekle upućuju na zaključak da to nije dovoljno. Visoka je stopa razvoda brakova ili još bolje rečeno loših brakova. Najčešće žrtve nesporazuma su djeca koja zbog toga imaju veću vjerovatnoću da će postati delinkventi. U skladu s tim, maloljetničke delinkvencije i struktura porodice maloljetnih delinkvenata daje značajne komponente, a to su:

- s kim je delinkvent živio u vrijeme izvršenja prestupa;
 - sa roditeljima;
 - samo sa jednim roditeljem;
 - u familiji sa očuhom ili maćehom;
 - kod staratelja ili usvojitelja;
 - u domu;
 - sam.

Ovi uvidi su bitni da bi se odredila socijalna struktura porodice i njena kvaliteta. U tom smislu ova obavještenja o potpunoj ili nepotpunoj porodici nam mogu naknadno dati niz kvantitativnih i kvalitativnih podataka koje po sebi mogu biti problematični. Poremećaji u porodici maloljetnika mogu veoma pouzdano predvidjeti kakav će biti njegov budući razvitak. Posebno su štetne posljedice po dijete ukoliko je porodica doži-

vjela strukturne promjene. Važna su informacije da li se promjena desila do 7.godine, dvije promjene do 7.godine, jedna promjena poslije 7.godine, dvije promjene poslije 7.godine, jedna do tri promjene prije i poslije 7.godine, te na kraju četiri i više promjena prije i poslije 7.godine. Riječ je o identifikaciji i uočavanja reda u socijalnoj i emocionalnoj klimi porodice. Djeci je jako bitno da znaju za koja će ponašanja biti nagrađena ili kažnjena. Očigledno je, da kako je strukturna formacija porodice više varijabilna, tako će i dijete ostati bez odgovarajućih strategija na adaptaciju. Ukratko, veća je vjerovatnoća da će postati delinkvent u nestruktuiranim porodičnim odnosima.

Profesionalni status roditelja delinkvenata treba da odgovori na pitanje da li ovaj status ima utjecaja na nastajanje delinkvencije. Činjenica je da profesionalni status u priličnoj mjeri određuje način života u porodici. U tom smislu treba uzeti klasične sociološke varijable i klasifikacije profesija kao što su: radnici, službenici, druge uslužne profesije, lica sa ličnim prihodima (uživaoci socijalne pomoći, penzioneri, rentijeri, privatnici), neaktivna lica (izdržavana lica, nesposobni za rad, invalidi, domaćice) i dovesti ih u vezi sa zaposlenošću roditelja, a najčešće se uzima u obzir slijedeće situacije: otac i majka su zaposleni, zaposleno samo otac, zaposlena samo majka, otac i majka nisu zaposleni i nema roditelja. Uz ove varijable svakako treba uključiti i podatke o prihodima porodice delinkventa, koji se mogu skalirati od:

- niski prihodi
- srednji ili prosječni
- visoki prihodi.

Socijalna i emocionalna klima porodice delinkventa je određena kvalitetom unutarnjih odnosa. Obavezno treba uzeti u obzir kakvi su odnosi među roditeljima, a oni mogu biti:

- primjerni,
- osrednji
- ili podnošljivi i
- nepodnošljivi.

Medicinski status (da li su članovi zdravi ili bolesni) u porodici je također bitan faktor, pa u tom smislu treba konstatirati tu činjenicu. To uključuje odgovor na pitanje da li je neko od članova porodice bolestan, invalid, postoji li neki mentalni poremećaj ili oblik antisocijalnog ponašanja koji narušava porodičnu stabilnost. U obzir se uzimaju i činjenice da li je neko iz porodice bio kažnjavao, da li je neko od članova sklon alkoholizmu.

Socijalno demografske varijable poput starosne strukture roditelja, broja i veličine porodice daje značajne karakteristike za kvalitetu porodice. S ovim varijablama mogu se doviditi u vezu i prostorne varijable (mjesto gdje je porodica locirana-, selo, grad, prigradsko područje, kvalitet susjedstva i sl.), prostorni kapaciteti porodice (Todorović, Jovanović, Lazarević, Kelember, Jašović, Petrović & Ignjatović, 1966).

6.2.5.3. Vaspitanje i maloljetnička delinkvencija

Vaspitni faktor je kamen temeljac uspješne socijalizacije pojedinca u društvu. Postoji formalna i neformalna socijalizacija. Formalnom socijalizacijom se bave institucije zadužene za vaspitanje i pripremanje članova društva za uspješno funkcionisanje u njemu (obdanište, osnovna i srednja škola, profesionalna udruženja, amaterska udruženja, sportska udruženja i sl). Sve formalne institucije imaju jasno propisane norme i pravila kojih se članovi moraju pridržavati. Neformalna socijalizacija je isto moćna i ona djeluje zajedno sa formalnom socijalizacijom. Najčešći instituti neformalne socijalizacije su porodica, generacijska grupa, susjedstvo, prijateljstva stvorena na neformalnoj bazi. Karakteristika neformalne socijalizacije je postojanje kodeksa ili nepisanih pravila o tome kakvo je poželjno ponašanje, koja vrsta ponašanja je kažnjiva, šta predstavlja nagradu, šta predstavlja kaznu, ukratko orijentiri za ponašanje i reagovanje u nizu nepredviđenih situacija. Dobro poznavanje smjernica za aktera pretvaraju nepredviđenu i nekonzistentnu okolinu u konzistentnu i predvidljivu realnost. Vaspitanje predstavlja značajan proces, ali ako je on

nedovoljan, nekonzistentan, nepravilan, ili možda čak nepravedan, rezultirat će nevaspitanom i zapuštenom osobom. Utvrđivanjem mjesta lošeg vaspitanja u etiologiji delinkvencije obično se operiše pojmom *vaspitna zapuštenost*, koja sa svoje strane doprinosi preddelinkventnom ponašanju. Loše vaspitanje ili odsustvo vaspitanja predstavlja posljedicu odsustva vaspitnog djelovanja na mlade što doprinosi potencijalnom ili latentnom mogućnošću javljanj preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja. U konkretnom utvrđivanju što se može smatrati takvim nedostatkom, koje imaju razornu moć nad pojedincem i njegovim vaspitnim razvojem, jest kvaliteta kontakta između roditelja i djece. Najveći broj delinkvenata potiče iz porodica sa poremećenim odnosima roditelja, odnosno iz porodica u kojima su međusobni odnosi prekinuti ili nisu ni postojali (nepotpuna struktura porodice) ili su takvi da predstavljaju ozbiljan nedostatak u porodičnom vaspitanju mladih. Većina istraživanja potvrđuju činjenicu da se iz porodica sa nekvalitetnim ili nepotpunim relacijama između članova stvara potencijalni delinkvent. Svakako treba na temelju istraživanja utvrditi mišljenje delinkvenata o intenzitetu ljubavi roditelja prema njima, a to se može skalirati preko nivoa: jako me vole - umjereno me vole — ne vole me.

Važan je element istraživanja pojam pravednosti roditelja i percepcije maloljetnika o tom iskustvu. To se takođe može skalirati u nizu kategorija od: uvijek pravedan - ponekad pravedan - nije uopšte pravedan. Strogost roditelja, koja je bliska pravednosti i discipliniranju unutar porodice, se takođe može skalirati u pravcu: jako strog - umjereno strog - popustljiv. Najniži oblik discipliniranja unutar familije jeste postojanje fizičkih kazni. Takođe se mogu skalirati elementima poput: često me tuku - ponekad me tuku - uopšte me ne tuku.

Uspjeh u školi daje značajne implikacije na razumijevanje maloljetničke delinkvencije. Uspjeh se često skalira od negativne ka maksimalno pozitivne ocjene. Međutim, efikasnije su skale o stepenu završenog zadnjeg razreda prije delinkventnog čina. Naime, puno delinkvenata ima nepotpunu osnovnu ili srednju školu. Međutim, to su samo površni podaci. Puno dublju analizu je moguće izvesti citiranjem kategorija najneprijatnijih doživljaja u školi ili neugodnih kontakata sa predstavnicima škole. Ove kategorije je moguće skalirati od:

- nisam imao neprijatnih doživljaja
- imao sam neprijatnosti zbog slabog uspjeha
- Loš odnos nastavnika - lična nedisciplina
- delinkventni čin - neodređeni razlozi
- loš odnos školskih drugova,
- isključenje iz škole

Svakako u ovo treba uključiti i prekide u školovanju ili premještanje u drugu školu. Razlozi prekida ili premještanja u drugu školu mogu biti:

- prekidi koji nisu vezani za školu (bolest, loša materijalna situacija, zabrana roditelja, migriranje);
- isključenje iz škole;
- razlozi isključenja iz škole (slab uspjeh, loš odnos nastavnika, loš odnos učenika, stigmatizacija, bježanje iz škole/.

6.2.5.4. Ličnost kao faktor maloljetničke delinkvencije

Ličnost je jedno od centralnih kategorija u psihologiji. Psihologija koristi široku skalu testova koji obuhvaćaju testove inteligencije, utvrđivanje relativno stalnih osobina ličnosti, testiranje psihopatije, mjerenje stavova, osjećanja inferiornosti, agresivnosti, bipolarnih dimenzija poznatih kao ekstrasverzija / introverzija, motivacije i si. To su većinom standardizirani testovi i široko primijenjeni u analizi između delinkventne i nedelinkventne omladine. Interesantno je obje grupe, prema dosadašnjem istraživanju imaju niz zajedničkih osobina, ali se najviše razlikuju u pogledu hedonizma i ideala. Delinkventna omladina tendira ka hedonizmu i u tom smislu ima konstruirane ideale koji podrazumijevaju odsustvo rada, puno žena, skupa auta i dominaciju i širim socijalnim sredinama. Nedelinkventna omladina tendira moralnim vrijednostima, zaposlenju, zdravlju, uspjehu u školi i naklonošću okoline, ali i kompeticiji.

Osobito su važna istraživanja motiva izvršenja prestupa. Oni se mogu grupirati u nekoliko kategorija:

- sticanje sredstava za zabavu (kino, disko-klub, utakmica, klađenje, kupovina mobitela, MP3 playeri, kafići, putovanje i si.);
- delinkventni akt se desio kao posljedica definicije situacije; igra, avantura, novi doživljaj, zabava;
- vraćanje duga;
- zadovoljavanje elementarnih potreba (hrana, odjeća, obuća, i sl);
- pridobijanje prijatelja,
- stjecanje statusa u grupi;
- osveta roditeljima ili drugim osobama;
- stjecanje iskustva.

Istraživanje stavova delinkvenata pruža niz saznanja o prirodi njihovog ponašanja. Stav možemo definisati kao sklonost osobe za određenom situacijom koja je ispunjena kvalitetima koju osoba očekuje. Stav je ispunjen trima osnovnim osjećanjima: ljubavlju (prihvatanjem), agresivnošću (bijesom) i strahu (izbjegavanjem). Nezaobilazno je ispitivati stavove prema roditeljima a koji može biti skaliran kao:

- prihvata roditelje; neodređen stav; negativan stav; nema roditelje.

Važno saznanje o delinkventima jest i projekcija najvažnijih ljudi u osobi delinkventa. Obično se polazi od užih identifikacijskih struktura oca ili majke, braće i sestara, personificiranih vjerskih ličnosti, drugova, osoba iz sporta, filma, estrade, muzike, i nulte kategorije - niko.

Budući da djeca i maloljetnici vrlo rano imaju odnos prema institucijama treba ispitati i stavove prema njima u rasporedu od: negativan stav - ambivalentan stav - pozitivan stav - izbjegavajući odgovori. U skladu s tim, vrlo je interesantna analiza hobija i uključenosti u amaterska i razna sportska društva, te učešća općenito u društvenim aktivnostima.

U psihologijskim istraživanjima, u smislu protektivnih i rizičnih faktora ličnosti, obavezno se uzimaju u obzir vrste, učestalost i vrijeme doživljavanja frustracija, deprivacija, poput ranog odvajanja od roditelja ili neočekivanih i neugodnih životnih događaja. Međutim, delinkventi često puta u svoju sudbinu unose niz teškoća koji proizilaze iz njihove ličnosti i

time unose znatne smetnje za normalno funkcionisanje. To su najčešće;

1. nizak nivo tolerancije na lišavanja i teškoće — emocionalna labilnost,
2. samoprecjenjivanje,
3. nepostojanje ličnosti koja se voli,
4. negativan odnos prema roditeljima,
5. negativan odnos prema ocu,
6. negativan odnos prema majci,
7. odbacivanje oca kao uzora (ne želi da liči na oca),
8. negativan odnos prema svim članovima porodice, odbacivanje svih članova familije kao uzora identifikacije,
9. preživljene teže ozljede, povrede, bolesti,
10. preživljene frustracije do 14 godine,
11. nesloga, smrt roditelja ili konflikti sa roditeljima, kao najteži doživljaj u životu,
12. nivo inteligencije ispod prosjeka,
13. slab uspjeh u školi,
14. najveće želje u životu,
15. ideali su zabava, putovanja, novac, lijepo odijevanje i sl.,
16. neorganizovano slobodno vrijeme.

Ličnost delinkventa je stalni istraživački interes u psihologiji ali i u drugim naukama. Može se zaključiti da većina istraživanja sugeriraju relativno stalne osobine ličnosti delinkvenata, kao npr.:

1. delinkventi pokazuju nešto niži nivo inteligencije od nedelinkvenata;
2. kod delinkvenata se mnogo češće nego kod nedelinkvenata sreću psihopatske crte;
3. egocentričnosti, nesposobnost prihvatanja drugih ličnosti;
4. samoprecjenjivanje i kompenzatori oblik oštećenja inferiornosti;
5. nedostatak osjećanja odgovornosti;
6. emocionalna labilnost i nizak nivo tolerancije na frustracije;

Razlike su naročito velike kod dvije posljednje crte ličnosti, tako da se mogu smatrati karakterističnim za delinkvente.

1. delinkventi su agresivnije ličnosti nego nedelinkventi;
2. delinkventi su pretežno ekstrovertirane ličnosti;
3. delinkventi ispoljavaju vrlo naglašenu potrebu za zabavom, putovanjima, senzualnim zadovoljstvima.

Sve ove crte ličnosti pogoduju delinkventom ponašanju, iako ne mogu pojedinačno biti uzroci. One svakako mogu stvarati pogodan teren, a neke od njih, kao, na primjer, nedostatak osjećanja odgovornosti ili niska tolerancija na frustracije, mogu često biti dovoljne i kao određujući faktor, ali ne kao uzrok delinkvencije.

1. delinkventima nedostaju motivi koji traže disciplinu, kontinuirani napor (nedovoljno takmičarskih želja, nedostatak motivacije za školu, niži nivo aspiracija u zanimanju i si.);
2. pretežni motiv su želja za putovanjima, zabavom, novcem;
3. ispoljavaju iste potrebe kao i nedelinkventi samo se realizacija obično zamišlja sa manje napora, discipline, kontinuiteta;
4. prema dobijenim odgovorima nema diferencijacije svakodnevnih potreba, želja, od dalekosežnih ideala. Praktično, ideali ne postoje. Međutim, ove diferencijacije nema ni kod nedelinkventne grupe. Postoje rezerve u pogledu validnosti odgovora;
5. delinkventi se odlikuju nižim stepenom pozitivnih stavova prema sredini u kojoj žive, počev od roditelja do društvenih institucija. Posebno je izazit negativan odnos prema ocu. Delinkventi su u cjelini više vezani za majku nego za oca;
6. delinkventi imaju više negativnih i ambivalentnih stavova prema porodici u cjelini;
7. delinkventi imaju više negativnih i ambivalentnih stavova prema radu, prema školi, prema društvenim institucijama uopšte;
8. kod delinkvenata je veći broj pretrpljenih „teških doživljaja" nego kod nedelinkvenata;
9. delinkventi navode veći broj povreda, nesreća, bolesti nego nedelinkventi. Ostaje pitanje da li se radi o

- stvarno većem stepenu pretrpljenih teškoća ili nižoj toleranciji na teškoće ili o kombinaciji jednog i drugog. Isto tako, kod motiva i stavova se ne može odrediti da li se radi posljedicama ili uzrocima;
10. nema razlike između delinkvenata i nedelinkvenata u pogledu raznih odvajanja od roditelja;
 11. materijalne teškoće ne predstavljaju ozbiljniji izvor lišavanja;
 12. delinkventi su, u cjelini više nego nedelinkventi, opterećeni osobinama koje otežavaju adaptaciju i samim tim čine vjerovatnijom mogućnost delinkvencije;
 13. delinkventi se relativno često žale na zdravlje što bi u izvjesnim situacijama moglo olakšati delinkventno ponašanje (izostajanje iz škole, gubitak kontinuiteta mogu lako skrenuti ličnost sa normalnih ciljeva, izdvojiti je iz društvene sredine i povući na put delinkvencije).

6.2.5.5. Subkultura maloljetničke delinkvencije

U „ Encyclopedia of Crime & Justice“, glavnog urednika Joshua Dresslera, autori E.Anderson i J.Short (Anderson & Short,Jr., 2002) ističu se da između delinkventnih grupa i subkultura postoji velika varijacija u prirodi i snazi grupnih normi vrijednosnih interesa. Zanimljivo je istaći da su mnoge subkulture nepoznate, nevidljive , a to im je i cilj.. Ipak se ističe da subkulture opstaju zahvaljujući grupnim normama, ali da one nisu trajnog karaktera. Istraživanja ukazuju da pripadnici gangova, kao oblika subkulture udruženih malojetnih delinkvenata, nastoje da razviju konvergentne skupove odnosa sa dominantnom kulturom i u tom smislu razvijaju norme koje su suprotne dominantnoj kulturi. Delinkventi učestvuju u delinkventnim aktivnostima i prilikom definicije situacije tog tipa znaju da narušavaju red dominantne kulture. U samoj delinkventnoj organizovanoj grupi postoji zbirka normativnog reda ili seta pravila i praksi koje se odnose na zajedničke vrijednosti. U grupi se uči ispunjavati namijenjene uloge definirane odgrupe. Delinkventi su ujedinjene sa više nego jednom delinkventnom ulogom tako da kroz učešće u delinkventnoj

grupi ujedinjuju preddelinkventno, delinkventno i buduće iskustvo, kao budući profesionalni kriminalci.

C. Werthman (Werthman, 1970) sugerira da pravac nije jednosmjernan. On smatra da većina momaka pripadnika ganga ima koncepciju kako i kad će se njihova karijera delinkventa okončati. Većina se priprema da postanu stabilne ličnosti sa dobro plaćenim poslovima i pripadajućim očekivanjima. Imaju predstave o porodičnom životu i o tome šta trebaju biti kada odrastu. Delinkventno iskustvo se shvata kao jedna epizoda i vjerovatno nastaje trajni emocionalni otpor prema tim pojavama. Druga stvar je da li društva proizvode i razvijaju dovoljno šansi za ovakvu percepciju. Jedan dio delinkvenata i-pak ne uspije ostvariti svoje snove i trajno ostanu zarobljeni u ciklusima neuspješnosti. U skladu sa ovom temom, profesor Šabani (Šabani, 1996) ističe da je glavni problem ne samo u nepostojanju šansi ili slaboj distribuciji šansi, nego i činjenica da su se glavna socijalna iskustva i učenja desila upravo sa delinkventima, tako da ona u perspektivi vremena /prostora ostaju jedina značajna socijalna iskustva za aktualne delinkvente.

Personalna infrastruktura se ne može jednostavno odbaciti i to podrazumijeva određeni napor, svađe i konflikt koji može biti samosvrhovit. To može osobu potrošiti, a može čak i nasrdati. U bogatim društvima delinkventi, da bi se izvukli, moraju promijeniti mjesto stanovanja i prihvatiti adaptivne strategije u novim sredinama u kojima neće biti prepoznati kao problematični. Sa individualnog stajališta, to su veoma skupi, dugotrajni i neizvjesni procesi.

Prema Davidu i Juliji Jary supkultura (Jary & Jary, 1991) se definira kao bilo koji sistem vjerovanja vrijednosti i normi koje se dijele i aktivno distribuiraju unutar minornih grupa ljudi sa posebnom kulturom. Subkultura se definira kao odnos subordinacije i nedostatka moći u odnosu na dominantnu kulturu. Moć je zbog toga binarna opozicija prema dominantnoj kulturi. Subkulture su razmatrane u okvirima rasprava o etnicitetu, klasi, devijantnosti i kulture mladih. Vremensko i prostorno rodno mjesto subkultura su zemlje pobjednice nakon Drugog svjetskog rata, tj. S.A.D. i Velika Britanija, kao društva koja inače mnogo eksperimentiraju sa samima sobom.

Magičnost, tajnovitost, intenzivnost i stil subkultura su vremenom postale izvozni materijal i postale popularne u cijelom svijetu i uspješno su rješavale postavljene probleme, poput osobnog i grupnog identiteta.

Albert C. Cohen podvlači da je glavni motiv subkulturnog pokreta akcija ili djelatnost koja rješava problem. A on je sastoji u odgovoru na pitanja Šta je prepreka, što je prilika i što je kazna, što je gubitak, što je dobitak, a sve to zavisi od ciljeva i aspiracija. Značajno je istaći da Cohen smatra da ništa nije poklonjeno ili dato i da zbog toga nastaju pokreti i da oni moraju nešto da mijenjaju u svom socijalnom toku. Ovaj napon može rezultirati kreativnim rješenjima i dominantna kultura može preuzeti neke oblike tih rješenja.

U pogledu grupne delinkvencije pripadnika niže klase Walter B. Miller (Miller, 1958) ističe da je cjelokupna kultura niže klase usmjerena protiv kulture srednje klase. Ona je fokusirana oko šest tačaka interesovanja:

- Prva je „nevolja“ — to su sve situacije i ponašanja koja dovode do neugodnog kontakta s predstavnicima vlasti (tuče, pijanke, vanbračna trudnoća)
- Druga je „žilavost“, pojam koji obuhvata niz osobina: fizičku snagu i izdržljivost, „muškost“, hrabrost, vještinu.
- Lukavost je treća osnovna vrijednost u kulturi niže klase, označava sposobnost da se drugi nadmudri, vještinu da se novac zaradi „na pamet“, spremnost na brz i duhovit odgovor.
- Četvrta tačka interesovanja je „uzbuđenje“, tj. spremnost na avanturu i rizik, želja za promjenom i aktivnošću.
- Peta je „sudbina“, ova vrijednost povezana je s vjervanjem da uspjeh (veliko materijalno bogatstvo) nije moguć bez posredovanja sila van kontrole pojedinaca.
- Najzad, šesta tačka interesovanja je „samostalnost“ - nezavisnost i sloboda od nadzora i autoriteta.

Najopštije vrijednosti su „pripadanje“, koje se dokazuje poznavanjem i poštovanjem standarda i vrijednosti grupe, i „status“, koji se stiče na osnovu posjedovanja cijenjenih kvaliteta: žilavost, samostalnost itd.

Poseban problem predstavlja preddelinkventno ponašanje koje je istraživao prof.dr.Vladimir Obradović. On ukazuje na činjenicu da za pojedince u osnovnim školama, koji ispoljavaju izrazito preddelinkventno ponašanje i čija je morfološka slika multimodalna, sa jasno osjenčanom relevantnom kombinacijom višestruke zastupljenosti i asocijacije pojedinih oblika društveno nepoželjnog ponašanja, postoji opravdana pretpostavka da će prerasti u primarne delinkvente s pratećom kriminalnom karijerom (Obradović,2003). Ove pojedince karakteriziraju, prvenstveno, poremećaji u odnosima sa nastavnicima i vršnjacima, te česta ispoljavanja ometajućih ponašanja u procesu nastave sa jasnim indicijama antisocijalnog i agresivnog ponašanja. Gotovo svaki drugi u toj skupini ispoljava po 15 i više poremećaja u ponašanju istovremeno, a mnogi od tih poremećaja su izrazito delinkventnog karaktera. Stoga, zaključujemo da, ovisno od veličine višestruke zastupljenosti devijantnog ponašanja i intenziteta ispoljenog poremećaja u ponašanju i odnosima, već postoji u izvjesnom smislu inicijalima delinkventna karijera koja još nije potvrđena prvim otkrivenim kriminalnim aktom.

Socijalne i psihološko pedagoške službe trebale bi individualnim tretmanom takvih pojedinaca pokušati sve da ne dođe do njihove policijske stigmatizacije i regrutiranja u svijet kriminala.

S tim u vezi važan je pojam *adolescencije* (lat. *Adolescentia*, mlado doba, mladost). Najčešće karakteristike adolescencije su raskorak između doba puberteta i zrelog doba. Zatim, raskorak između fiziološke, fizičke pa i psihološke zrelosti - koja nastupa u ovom dobu. Adolescencija je ujedno i doba predznak ka uobličavanju i sazrevanju životnih stavova i mišljenja. Adolescencija se smatra kriznim razdobljem u razvoju mladih, kada se nalaze obično na životnom raskršću, između onoga što žele (i možda mogu), i onoga, čime su omeđeni svakodnevljem. Interesantno je da u periodu adolescencije veći dio mladih prilazi određenim subkulturama ili naginje njima ili potajno priželjkuje da se priključi nekima od njih . To je i vrijeme kada mladi razvijaju svoju egocentričnost koja, ukoliko se ne usmjerava i ne kanališe, može odvesti mlade (mladu ličnost) ka buntovništvu i u devijantnost.

Prema istraživanju Muratbegovića i suradnika sa Fakulteta kriminalističkih nauka, maloljetnička delinkvencija u BiH ima slijedeće bitne sadržaje (nasilnička delinkvencija, vandalizam, nošenje oružja, grupne tuče i tjelesne povrede):

- **Vandalizam** (uništavanje javne ili privatne imovine, bus stajališta, auto, prozor) 8,7% da (1-10) - otkrivenost 22,1%, kažnjeni od toga 59%;
- **Nošenje oružja** 5,5,% da (1-20) - otkrivenost 26,2%, kažnjeni od toga 62%;
- **Grupne tuče** 15,9% (ili svaki 6), indikativno da su 3 od 4 koji su prijavili to u zadnjih 12 mjeseci uradili više od jednog puta - otkrivenost 40,7%, kažnjeni od toga 74%;
- **Tjelesne povrede** (tako teške da je povrijeđeno dijete moralo ići doktoru) 2,2%, u odnosu na gornje podatke malo, ali bi se moglo pretpostaviti da većina povrijeđenih nije tražila medicinsku pomoć, odnosno da se nikada ne otkrije počinjenje - otkriveni 40%, kažnjeni od toga 73%.

Niz programa prevencije, ili bolje reći kontrole, nisu dali rezultata ili su jednostavno skupi. Maloljetnička delinkvencija, odnosno socijalna okolina koja ga je kreirala i koju on kreira, očigledno ima svoju autonomiju u smislu trajanja i relativne nesavladivosti. Prezentiramo jedan od tih programa kao ilustraciju (Zarevski,1989).

Pojam delinkventnog i kriminalnog ponašanja J.S. Stumphazer je izrazio formulom: *kriminalni repertoar + podražaji i situacije + percipirano potkrepljenje = kriminalno ponašanje*. Definicija je nastala na niz eksperimentalnih i bihevioralnih ispitivanja, a jedno od njih je i "East side story" (priča sa istočne strane). Riječ je o istočnoj strani Los Angelesa s višestrukim problemima visoke stope nezaposlenosti, siromaštva, kriminala i izraženim nasiljem maloljetničkih bandi (gangs). Program "Priče s istočne strane" počeo je bihevioralnom analizom na tri nivoa nasilja bandi u jednoj četvrti Los Angelesa s 15.000 stanovnika u kojoj su svakodnevne pojave pucnjava, otmice i suprostavljanja policiji. Prvo je obavljena bihevioralna analiza svih aspekata četvrti da se odredi koji aspekti igraju određenu ulogu u nastanku i perzistenciji nasilničkog

ponašanja maloljetničkih bandi: izgled, oblik i nedostaci četvrti, geografski smještaj, kao i koji su osnovni socijalni utjecaji (roditelji, učitelji, policija, crkva, radni ljudi). Drugo, provedena je bihevioralna analiza dominantne bande nasilnika sastavljene od 400 mladih, u kojoj je direktno proučavano kako njeni članovi oblikuju i održavaju nasilničko ponašanje. Treće, izvršena je bihevioralna analiza *nedelinkventne omladine* da se otkrije kako "spontano" nastaju utjecaji koji vode ponašanju nespojivom s delinkvencijom i da li se ti utjecaji mogu koristiti u smislu delinkvencije.

Ta "trodijelna" bihevioralna analiza je dala niz podataka o tome kako nastaju i kako se održava nasilničko ponašanje bandi. Naprimjer otkriveno je da:

1. rivalska banda ulazi na teritorij "domaće bande i izaziva,
2. "veteran" (stariji član bande) opisuje u detalje (simbolički modelira) što on radi ili bi uradio u toj situaciji,
3. "podmladak" bande izvodi osvetničku operaciju, prema drugoj bandi,
4. vršnjaci, ali i ostali članovi društva pozitivno potkrepljuju takvo ponašanje pokazanom pažnjom i strahopoštovanjem,
5. "podmladak" bande odgovara na pažnju i strahopoštovanje ponosom koji djeluje kao samopotkrepljenje,
6. policija i ka uhvati delinkvente i zatim najčešće ih pusti (u smislu-malo se potukli klinci, nek-se čeliče) i time se vrši daljnje potkrepljenje takvog (nasilničkog) ponašanja.

Na osnovi preliminarnih rezultata svih tih analiza provedeni su određeni postupci. Cilj je bio angažirati "tvrdoorne" članove bande u ponašanju inkompatibilnom s delinkvencijom: npr. obavljanje nabavke za starije osobe i tako ih zaštititi od realne opasnosti da na ulici budu orobljeni; raditi na revitalizaciji vlastite četvrti, označena su mjesta s visokim rizikom za odvijanje kriminala (npr. prazne kuće i sl.) i učenje načina da se popravi situacija; oformljene su ulične glumačke družine u kojim su mladi pisali, režirali i uvodili "antikriminalne drame" za vršnjake, ali i ostale članove društva. Uz razvoj tih aktivnosti program je obuhvatio i uklanjanje ili ograničavanje nekih od niza potkrepljivača za delinkvenciju maloljetničkih

bandi, kao što su pažnja, nagrada, materijalna dobra i nepodlijevanje sudskoj proceduri, prvenstveno kroz obrazovanje grupa roditelja i omladine.

Nakon godinu dana provođenja programa pokazalo je da su mladi, angažirani u aktivnostima nespojivim s kriminalnim, drastično smanjili svoje kriminalno ponašanje. Eksperiment je pokazao poželjne rezultate ali se ispostavilo da je skup.

Zahvaljujući suvremenim informacijskim tehnologijama dolazi do internacionalizacije mladalačkih gangova. Njegovanje nasilja unutar tih grupa izazvano je besperspektivnošću unutar urbanih aglomeracija. Istraživanja dokazuju da u gradovima danas živi oko polovice svjetskog stanovništva, a oni će u budućnosti apsorbirati sav populacijski prirast. Već sada je poplovnica svjetske urbane populacije mlađa od 24 godine. To su osobe koje traže posao, a ne nalaze ga lako ni u razvijenim zemljama gdje nezaposlenost rapidno raste. Nažalost, ponekad je jedina perspektiva kriminal (individualni, gangovski ili organizirani) koji nudi izvjesne, ali kratkoročne, mogućnosti zadovoljenja ekonomskih potreba, a često i preživljavanja.

7. Etiologija socijalno patoloških pojava

Etiologija znači razumijevanje uzroka nastanka socijalno patoloških pojava. U literaturi se najčešće ističu egzogeni i endogeni faktori. Egzogeni, objektivni faktori nastanka socijalno patoloških pojava su najčešće klasna struktura društva, industrijalizacija i urbanizacija, ekonomske krize, nezaposlenost, siromaštvo, uslovi života u primarnim grupama, utjecaj medija i sl. Možemo ih shvatiti kao pritiske iz vanjske okoline koji oblikuju fenomene socijalne patologije.

Endogeni faktori su faktori unutrašnje, psihičke prirode, odnose se na pojedinca i njegovu biološku, psihičku strukturu i mentalne poremećaje. Možemo ih shvatiti kao unutarnje pritiske na formiranje fenomena socijalne patologije.

7.1. Industrijalizacija

Industrijalizacija i urbanizacija su pojave karakteristične za nastanak kapitalizma.

Industrijalizacija znači transformacija svih privrednih grana na temelju mehanizacije i uvođenje mašina u proces proizvodnje, usluga, saobraćaja, stvaranje serijske proizvodnje. Smatra se da je industrijska revolucija bila ključna za industrijalizaciju jer je uvela mehanizaciju kao faktor proizvodnje. Radnik je postao dodatak mašini, što znači da je učestvovao u radnom procesu bitno reducirano, što je vremenom dovelo do reakcije na tu ulogu. Poznat je pokret ludizma koji se odnosi na činjenicu da radnici nisu mogli podnijeti da rade uz pomoć ili posredstvom mašina, pa su ih počeli razbijati. Još od svojih početaka mehanizacija je izazivala niz mentalnih i zdravstvenih problema radnicima, što je Marx formulisao kao otuđenje radnika od procesa proizvodnje.. Industrijalizacija je povećala efikasnost rada, ubrzala transformaciju sirovine u proizvod i na taj način stvorila dominantan oblik proizvodnje (Milić, 2004.).

Industrijalizaciju je naročito podstakla kapitalistička vladajuća klasa jer je pokazala:

- Da se ubrzava obrt investiranog kapitala
- Otvaranje mogućnosti proširenja proizvodnje
- Efikasnija od ostalih načina proizvodnje
- Organizacionu tehnološku superiornost u odnosu na manufakturu
- Mogućnost ubrzanog povećanja profita
- Da se lakše zadovoljavaju ljudske potrebe sa serijskom proizvodnjom
- Lakše se širi tržište
- Da je proces proizvodnje dinamičan
- Da se mehanizacija stalno mijenja i usavršava
- Da se ljudski rad transformiše i prilagođava tehničkim promjenama u procesu proizvodnje

Industrijalizacija je promijenila strukturu društva na način da se ona pričagodila podjeli rada kakavu je prizvela. Pojavila se nova klasa, radnička klasa koja je isključivo bila vezana za

industrijalizaciju. Dolazi do velike koncentracije kapitala, radne snage i finansija, što dovodi do političke promjene u uvođenja novih institucija za nadzor i upravljanje tim promjenama. Javlja se parlament, uvodi se jednakost svih pred zakonom, razvijaju se demokratije i nove organizacione forme države. Stanovništvo se masovno uvodi u politički život (postaju glasači i svjesni su svojih uskraćenih prava, otpočinje klasni sukob). Usljed potrebe industrije za noom radnom snagom, ruralna populacijaje je prinuđene na migracije. U velikim migracijskim valovima u industrijskoj Evropi nastale su i velike urbane konurbacije. Upravo na toj matrici su izrasle socijalno patološke pojave koje su redovito pratile ova pomjeranja u svim društvima. Radna snaga je prinuđena da mijenja kvalifikacionu strukturu, raste značaj pojedinih zanimanja, ali nisu svi akteri bili spremni na promjene. Mnogi su izgubili oslonce u tradicionalnim zajednicama i okrenuli se patologiji koja ih je čekala u urbanim i industrijskim centrima.

7.2. Urbanizacija

Urbanizacija je prateći fenomen industijalizacije, bolje reći to su dva procesa koja se međusobno podupiru. Urbanizacija je povezana sa nastankom i ekspanzijom gradova. Usljed velikih migracija iz ruralnih u urbane oblasti ovaj proces se ponekad naziva iu urbanom eksplozijom.. urbanizacija je povezana , također , sa promjenom stila života, te širenje normi i obrazaca urbanizma na cjelokupno društvo.

Urbanizacija je kao prvu posljedicu imala porast gradskog stanovništva, zatim u pogledu demografskih varijabli poput dobi vidljivo je da grad privlači mlade i da su oni dominantni migranti, a potom rezidenti grada. Ovaj pokazatelj ne čudi jer su relativno mladi ljudi spremni na promjene i lakše ih podnose. U pogledu prostorno- geografskih varijabli očekivani stepen razvoja gradova u korelaciji je sa industrijskom koncentracijom i pripadajućom arhitekturom. Osim navedenih, dimenzije tehničkog, kulturalnog, strukturnog karaktera objašnjavaju dinamiku i pravac razvoja gradova. Mnoga istraživanja potvrđuju da tamo gdje su locirane industrije, pripadajući urbani pejzaž je pun socijalnih, sigurnosnih, moralnih i socijalno patoloških rizika.

Urbanizacija je prošla kroz fazu koncentracije stanovništva i još uvijek neizgrađenih urbanih okolina. Taj period karakterizira izvjesna patologija stanovanja, visoki rizici socijalne patologije, nepostojanje stambenih resursa, kao ni prateće infrastrukture. Druga faza je suburbanizacija koja ima veliku infrastrukturnu izgrađenost ali su socijalno patološki rizici još uvijek prisutni. Tokom vremena, tehnički pronalasci poput tramvaja, autobusa, vozova, doveli su do postepene metropolizacije, kao treće faze (Karwinska, 2004.).

Industrija je predstavljala jedan od najvažnijih faktora rasta gradova, ali je ona više stvarala urbanizirane dijelove koji predstavljali u biti "velike spavaonice". To znači da te oblasti nisu funkcionisale kao gradovi, nego samo za smještaj radnika i njihovih porodica. One nisu bile u stanju da

zadovolje niz drugih potreba stanovništva, pa se često u literaturi nazivaju kao defektne i nepotpune urbanizacije.

Šireći, gradovi su u sebe apsorbirali okolna sela, a taj proces je doveo do sužavanja prostora sa osobinama sela. Današnja, globalna urbanizacija nosi iste ili eće rizike kao i industrijalizacija prvobitne akumulacija kapitala. To su zone sa visokom stopom raznih vrsta kriminaliteta, lošeg stanovanja i velikih sigurnosnih rizika.

7.3. Klasna struktura društva

Klasna struktura društva je činjenica koja je opšte priznata u svim teorijskim perspektivama, mada različito razumijevaju činjenicu čemu ona služi. Za teoriju socijalne patologije klasna struktura društva predstavlja jedan od uzroka nastanka fenomena socijalne patologije.

Funkcionalistički teoretičari se zalažu za pojam društvene diferencijacije koji ukazuje na činjenicu da u društvu postoje mnogobrojene društvene skupine koje imaju različit položaj u društvenoj hijerarhiji. To je izraz društvene nejednakosti između pojedinih dijelova društva, a kriterij je materijlno bogatstvo, moć i ugled koji imaju pripadnici određenih slojeva. Članovi iste klase mogu imati zajedničku svijest o svom položaju, zajednički identitet, slične vrijednosti, sličan stil života, slične životne šanse i sl. Nejednakost se u funkcionalizmu smatra prirodnom, opravdanom i funkcionalno korisnom. Ona služi integraciji različitih dijelova društva jer su nejednakosti rezultat podjele rada u kojoj svaki član ima svoju ulogu i teži istim vrijednostima koje su zajedničke sistemu. Nejednaka raspodjela bogatstva je sukladna funkcionalnom važenju položaja u društvu (Tripković, 2004.).

Međutim, marksistička perspektiva smatra da, pored toga što postoje klase kao što su radnička i kapitalistička, da radpodjela moći i bogatstva nije prirodna i vodi klasnom sukobu. Postojanje klase i prateća klasna borba je univerzum koji u najvećoj mjeri pokriva univerzum društva. Vladajuća klasa je na tom položaju zahvaljujući činjenici da eksploatiše radnički klasu tako što prisvaja prizvedeni višak vrijednosti za sebe. Ona se na taj način uzdiže iznad ostalih klasa imonopolizira sve potencijale društva. Marksistička teorija naročito radikalizira činjenicu da socijalna patologija nastaje iz klasnih razlika.

7.3.1. Nezaposlenost

Nezaposleneost je stanje osoba koje su jednostavno bez posla i bez prihoda po osnovu zanimanja kojim se bave. TO su osobe koje su tražile traže posao na društveno prihvatljiv nalin i nisu ga našle.. Ako je nezaposlenost masovna onda je riječ o znatnoj isključenosti ljudi iz rada, i to onih koji žele da rade, koji su bili zaposleni pa su ostali bez bez zaposlenja, ili onih koji koji su se prijavljivali ogovarajućim institucijama za zapošljavanje radi zapošljavanja (Bolčić, 2004.).

Postoje frikcijska nezaposlenost i strukturna

Frikcijska nezaposlenost je izazvana prolaznim mijenjanjem posla, do čega dolazi usljed otpuštanja radi prilagodbe firmi promjenjivim zahtjevima tržišta. Takva nezaposlenost nebi trbala da ima masovne srazmjere, ali ukoliko je masovna indicira promjenu ekonomskih aktivnosti na općenitijem nivou. To je slučaj sa tranzicijskim ekonjomijama gdje ova nezaposlenost prelazi očekivane granice.

Strukturna nezaposlenost ima za polsjedicu masovno otpuštanje radne snage usljed tehnoloških, informatičkih, vlasničkih promjena u ekonomiji, a naročito u oblastima teške industrije i tekstila. Tako čitavi regioni ostaju nezaposleni koji su se tradicionalno bavili tim ekonomskim djelatnostima. Naime, Kina i azijski istok su preuzele te industrije i ponudile jeftinije proizvode, usljed jeftine radne snage, i na taj način diskvalifikovale industrije drugih zemalja i regija. Trend strukturne nezaposlenosti zahvatio je i razvijene zemlje gdje tehnologija preuzima sve više procesa u radu, tako da jeradna snaga sve manje potrebna. Uzrok nezaposlenosti jest u antinomijama kapitalizma, gdje cijenu plaća radnik. Naime, ne štiti se radnik, nego se ulaže u tehnologiju za brži ekonomski rast.

Opravdano se smatra da struktrurna nezaposlenost vodi u socijalnu patologiju i priprema tlo za nstanak mnogih socijalnih problema.

Urbano siromaštvo i duga nezaposlenost rzultiraju nizom nekontroliranih stanja. Postoji nekoliko značajnih karakteristika

nezaposlenosti kao određeno društveno – psihološko stanje. Da bi shvatili nezaposlenost moramo istaći što znači ekonomski životni ciklus (f.Hentig,1959). Ekonomski životni ciklus se odnosi na periode ekonomskog prosperiteta ili oskudice tokom radnog vijeka. On se sastoji iz više faza, a kriterij je nivo potrošnje. Običan zaposlenik svoj potrošni maksimum postiže aktom zaposlenja i zadovoljava potrebe povećanim obimom i stoga je, dok je mlad, relativno potrošno najaktivniji.

Druga faza nastupa kada se stupa u bračnu zajednicu i formira porodica, taj period karakterizira relativno siromaštvo (putem kreditnog angažmana), dok ne spadne znatno ispod nepredviđene granice slobodne potrošnje, ako se stekne porodica prosječne veličine.

Treća faza se odnosi na period kad djeca postanu radno aktivna, završe školovanje, počnu priređivati i ostanu u primarnoj porodici. Ovu fazu takođe karakterizira relativno blagostanje.

Četvrta faza je period kada djeca počnu formirati svoje porodice, a u međuvremenu su se povećale potrebe (i poskupile) zbog starosti i zdravstvene njege, te se može opet govoriti o povratnom siromaštvu.

Tokom ovog ciklusa moguće su kratkotrajne krize i nezaposlenosti ali se u osnovi ne narušava osnovni tok ciklusa.

Međutim permanentna nezaposlenost narušava ovaj ciklus i nameće novi ciklus (radikalno siromaštvo – radikalni identitet) ciklus koji možemo nazvati ciklus nezaposlenosti koji takođe ima više faza. Riječ je o onome što zovemo man without work.

Prvu fazu nezaposlenosti karakterizira kratak period olakšanja (praznično raspoloženje), a potom se nakon relativno kratkog vremena uvlači briga i depresija tako da resursi slobodnog vremena ubrzo postanu opterećenje.

Drugu fazu manifestira nesposobnost smirivanja i obično u mentalnom smislu strada ne samo nezaposleni nego i primarna porodica (česte svađe rezultiraju dezorganizacijom porodice i snažnim utrošcima potencijalne apsorpcije međugrupnih konflikata).

U uslovima radikalnog siromaštva, treću fazu karakterizira izjednačenost ekonomskog standarda između zaposlenih i nezaposlenih, te se gotovo podjednako formira isti red sociopatoloških fenomena (veća stopa divorsiteta, suicida, itd.). Po nama izdvaja se jedan fenomen koji zaslužuje posebnu pažnju, a to je fenomen isčekivanja pomoći, kako na formalnoj tako i na neformalnoj razini.

Četvrtu fazu karakterizira gubitak autoriteta u porodici, zbog čega dolazi do substituiranja drugim autoritetima od strane djece, što također formira drugi niz sociopatoloških fenomena (alkoholizam, narkomanija, tabletomanija, nikotinomanija, skitničenje). Formira se i ulična subkultura gdje se mlađe populacije osjećaju zaštićenije i subjektivno važnije. Porodica jednostavno prestaje biti fokus zadovoljavanja emocionalnih i sociorealizacijskih potreba.

Petu fazu karakterizira gubitak proširene porodice za nezaposlenog koju je imao na radnom mjestu gdje je uglavnom mogao zadovoljavati određene i specifične potrebe (drugarenje, potreba za šalom, potreba za igrom, tračem, potencijalnim konfliktima verbalnog nivoa, itd.).

Šesta i najteža posljedica je gubitak sposobnosti rada i tehnička zaostalost u odnosu na savremene procese rada usljed dugog odsustva sa posla. Gubi se sposobnost stjecanja novih umješnosti zbog promjenjenog karaktera rada.

No, nezaposlenost u svom dugom trajanju predstavlja ne samo konfliktni potencijal nego i potencijal za kulturalni iskaz.

Kao što smo već naveli u studiji "Social theory and social structure" Merton razlikuje pet tipova individualnih adaptacija na anomijsku situaciju: konformizam, inovaciju, ritualizam, povlačenje i pobunu. Ove bihevioralne reakcije su strukturirane oko osnovnih kulturalnih ciljeva kao što su rad i potrošnja, te institucionalizacija sredstava postignuća tih ciljeva.

Rad i potrošnja su centralni kulturalni ciljevi i stoga dugoročna nezaposlenost izaziva probleme oko alternativa za isto. Iz Mertonove tipologije adaptivnih strategija derivirano je, povodom istraživanja nezaposlenosti u Holandskim urbanim centrima Amsterdamu, Rotterdamu i Enschedeu, šest tipova

adaptacije na dugoročnu nezaposlenost, koji korespondiraju sa Mertonovim klasifikacijama

adaptivnih strategija kao što su konformizam, ritualizam i pobuna (Engbergsen, Schuyt, Timmer & Waarden, 1993).

Novi oblici adaptacije su preduzumljivost, kalkuliranje i autonomija.

Osobina konformista jeste da kontinuirano traže posao u cilju zadovoljavanja potreba koje su formirane na temelju ranije radne angažiranosti. Ponekad pohađaju kurseve za dodatne kvalifikacije, nisu aktivni u sivoj ekonomiji i ne zloupotrebljavaju sistem socijalne sigurnosti.

Ritualisti gube nadu da će naći posao i da će moći zadovoljavati visok nivo potrošnje, ali u potpunosti poštuju glavne vrijednosti društva i propisane regule. Najbolji pokazatelj ove orijentacije i strategije jeste uredno prijavljivanje i odlazak na biro za zapošljavanje unatoč činjenici da posao neće dobiti. Nisu aktivni u sivoj ekonomiji, starije su dobne strukture, dugog radnog iskustva, niske edukacione razine i uglavnom su familijarni.

Oni koji su izabrali povlačenje, kao način adaptacije (izolacionisti) nemaju aspiracija prema zaposlenju niti prema visokom nivou potrošnje i ne koriste predviđena sredstva za postignuće ciljeva. Sebe u budućnosti nevide kao zaposlene i ne koriste kanale dodatne zarade u sivoj ekonomiji. Riječ je o starijim ljudima koji su dugo nezaposleni i uglavnom se odnosi na strance i migrante koji su nepotpuno adaptirani na društvo prijema.

Preduzumljivci (climberi) izrazito imaju aspiracije prema dobro plaćenom poslu i visokom nivou potrošnje, dosta postižu baveći se nelegalnim poslovima u sivoj ekonomiji, te ne odustaju pretenzija na srednje klasni status, čak i u simbolnoj ravni. Boljeg su obrazovnog statusa, sa izvjesnim radnim iskustvom i mlađe dobi. Uglavnom su neoženjeni.

Kalkulanti su jako uključeni u sivu ekonomiju, mlađeg su dobnog statusa, ulažu u obrazovanje kao mobilnosni kanal i općenito su dobro obrazovani, nisu u bračnoj vezi, nikada nisu bile zaposlene, često se radi o ženama.

Autonomisti jako malo pažnje poklanjaju ciljevima rada i potrošnje ili ih čak i odbijaju. Uopće se nevide kao zaposleni i zaokupljeni su svojim hobijima i volonterskim radom, nisu aktivni u sivoj ekonomiji, uključen je veliki broj žena i starijih osoba, nisu u bračnoj vezi, niže su obrazovne strukture. Mogu biti prepoznati i kao nosioci subkultura.

Postavlja se pitanje koja socijalna okolina stimulira razvoj različitih bihevioralnih reakcija i strategija na nezaposlenost. Moguće je objašnjenje nezaposlenosti kao kulture u smislu da se kultura oslanja na socijalnu okolinu u kojoj ljudi funkcioniraju, ali se takođe oslanja na simbole, ideje i uvjerenja koja reguliraju, racionaliziraju i opravdavaju njihove akcije i pruža im temelj i okvir njihovih međusobnih odnosa. Uz pomoć tog pristupa moguće je pronaći veze između socijalne okoline i tipova dugoročne nezaposlenosti, te strategija koje razvijaju i opravdavaju motivacije za te strategije.

Na taj način možemo konstatirati četiri kulture nezaposlenosti: konformistička, individualistička, fatalistička i autonomistička.

- konformisti i individualisti žive u socijalnoj okolini sa jakom grupom ali slabom mrežom ili slabo razvijenim sredstvima za postignuće ciljeva;
- Preduzimljivci i kalkulanti operiraju u individualističkoj kulturi nezaposlenosti sa veoma slabom grupom i slabom mrežom;
- Izolacionisti su pasivni tendiraju ka fatalističkoj kulturi nezaposlenosti sa slabom grupom i jakom mrežom, ili eventualnim nekorištenjem sredstava za postignuće ciljeva;
- Socijalnu okolinu autonomista ili subkulturalnih subjekata karakterizira snažna distanca prema kulturi općenito i to je ono što nazivamo povlačenjem. Ipak, oni zavise od socijalne pomoći i nemogu potpuno izolirati svoju distancu kao pogled na svijet.

Nezaposlenost i siromaštvo konvergiraju jednom stanju, a kulturalni kontekst hijerarhije više je vezan za strukturu raspodjele moći u društvu

Sa stanovišta nezaposlenosti kao stanja, moguće je utvrditi, s obzirom na kulturu nezaposlenosti, radnu etiku, percepciju vremena, zavisnost, odgovornost i percepciju rizika.

Suštinski, rezultat duge nezaposlenosti je društvo rizika.

7.3.2. Ekonomske krize

Očigledno, dugo trajanje krize je ono što potvrđuje siromaštvo i otvara uporišta za stabiliziranje siromaštva. Kriza u svom elementarnom značenju znači odsustvo ravnoteže i kao fenomen u stanju je da izvrši destabilizaciju u nizu drugih sub fenomena, ali "posljednji uzrok svih stvarnih kriza ostaje uvijek siromaštvo masa i ograničenje njihove potrošnje" (Marx, 1948) .

Odsustvo ravnoteže znači da društvo primarno mora iznalaziti funkcionalna rješenja za opstanak. Za Habermasa: "krize nastaju kada struktura nekog društvenog sistema dopušta manje mogućnosti rješavanja problema no što se moralo upotrijebiti za održanje ustrojstva sistema.

U tom smislu krize su stalne smetnje integracije sistema" (Habermas,1982). Mjesto nastanka krize je ekonomski politički i sociokulturni sistem, a prepoznaje se kao kriza sistema kroz ekonomsku krizu, krizu racionalnosti, te kroz krizu identiteta kao kriza legitimacije i kriza motivacije. Kompleksnost krize,kao njena sistemska naznaka i dugotrajnost, redovito identificiraju nesposobnost legitimacijskih struktura za rješenje kriza, što rezultira, u našem slučaju, ogromnom masom nezaposlenih i etabliranje kulture siromaštva kao odgovora na krizu (Korošić, 1989). Zbog toga kriza obavezno razvija svoje vlastite fenomene i reaktivne strategije kod ljudi (Mlinar,1990), a glavni tipovi odgovora su:

1. aktivni odgovor na krizu koji uključuje pojačane napore, kao nadomjestak za gubitke, kao i proteste štrajkove pobune

2. adaptacija na promjene (smanjenje potrošnje)
3. destruktivni odgovori (kolektivna destrukcija)
4. autodestruktivni odgovori (alkoholizam, narkomanija itd.)

Jedan od aktivnih oblika odgovora na krizu jeste tzv. Ted Palmerov koncept snage ili razvojnog kapaciteta (Palmer, prema Knežević, 1992). On izgleda ovako:

$$(RK) = \frac{(PO) (OV) (PC)}{(OO)(PTCA) (VT)}$$

(RK)= ukupna snaga ili razvojni kapacitet

(PO)= podrška okoline

(OV)= osobne vještine

(PC)= mogućnosti i interesi ili ciljevi osobe da promjeni svoje ciljeve

(OO)= otpori iz okoline

(PTCA)= psihološke teškoće, konflikti i ambivalentnosti

(TOC)= teškoće socijalnih zahtjeva ili mogućnosti

(VT)= velike traume

Što je veća vrijednost brojnika, a manja vrijednost nazivnika, to su dakle veće snage ili razvojne mogućnosti osobe da da odgovor na kriznu okolinu i stanje. Iz obrazca očigledno slijedi da konstituirana okolina ima presudnu snagu, kako u podsticaju, ali isto tako, u sprečavanju razvoja osobnih kapaciteta. Faktor okoline stoga igra važnu ulogu u konstituiranju specifičnih odgovora na krizu.

7.4. Siromaštvo

U utjecajnom udžbeniku „*Sociologija*“ Anthonya Giddensa, siromaštvo, socijalna pomoć i društvena isključenost se razumijeva kao multifaktorska socijalna činjenica (Giddens & Birdsall, 2007), a najvažnije su:

1. Postoje dva različita načina razumijevanja siromaštva. Apsolutno siromaštvo odnosi se na nepostojanje osnovnih resursa potrebnih za održavanje zdravlja i tjelesnih funkcija. Relativno siromaštvo odnosi se na procjenu jaza među životnim uvjetima nekih skupina i onih većine populacije.
2. U mnogim zemljama siromaštvo se službeno mjeri prema granici ispod koje se za ljude kaže da žive u siromaštvu. Subjektivno mjerenje siromaštva temelji se na osobnom shvaćanju ljudi o tome što je potrebno za prihvatljiv životni standard.
3. Nejednakosti između bogatih i siromašnih dramatično su se povećale kao posljedica državne politike, promjena u profesionalnoj strukturi i nezaposlenosti. Siromašni su raznolika skupina, ali je vjerovatnije da će pojedinci koji su deprivilegirani u drugim aspektima života (npr. stariji, bolesni, djeca, žene i pripadnici etničkih manjina) biti siromašni.
4. Postoje dva glavna pristupa za objašnjenje siromaštva. Argumenti o kulturi siromaštva i kulturi ovisnosti tvrde da su siromašni odgovorni za vlastitu deprivilegiranoću. Zbog nedostatnih kvalifikacija, nemotiviranost ili moralne slabosti siromašni nisu u stanju uspjeti u društvu. Neki od njih postaju ovisni o vanjskoj pomoći, kakva je socijalna pomoć, umjesto da sami sebi pomognu. Drugi pristup tvrdi da je siromaštvo posljedica širih socijalnih procesa, koji nejednolike raspodjeljuju resurse i stvaraju uvjete u kojima se teško snalaziti. Siromaštvo nije posljedica individualnih nedostataka nego širih strukturalnih nejednakačnosti.
5. Siromaštvo nije trajno stanje. Mnogi koji žive u siromaštvu uspjet će iz njega izaći, premda to može biti samo kratkotrajno. Kretanje u siromaštvo i iz njega pokretljivije je nego što se to prije činilo.

6. Podklasa je dio populacije koji živi u krajnje lošim uvjetima, na marginama društva. Ideja o podklasi prvi je put upotrijebljena u SAD-u za opisivanje položaja siromašnih etničkih manjina u urbanim područjima.
7. Društvena isključenost odnosi se na proces u kojem pojedinci nisu potpuno uključeni u šire društvo. Ljudi koji su društveno isključeni, zbog lošeg stana, manjkavih škola ili ograničenih prijevoznih sredstava, mogu biti lišeni mogućnosti za samorazvoj, koje su na raspolaganju većini u društvu. Beskućništvo je jedan od najekstremnijih oblika društvene isključenosti.
8. Socijalne države su one u kojima vlast ima središnju važnost u smanjivanju nejednakosti među stanovništvom time što subvencionira određena dobra i usluge. Socijalne usluge razlikuju se od zemlje do zemlje, ali često uključuju izobrazbu, zdravstvo, stanovanje, doplatu uz dohodak, naknadu za nezaposlenost, invalidnost i mirovinu.
9. U socijalnim državama koje omogućuju opću socijalnu skrb socijalna pomoć u doba neimaštine pravo je koje imaju svi, bez obzira na dohodak ili društveni položaj. Uvjetovanu socijalnu skrb, nasuprot tomu, mogu uživati samo pojedinci čije se „podobnost“ određuje na temelju dohotka i ušteda. U većini industrijaliziranih zemalja raspravlja se o budućnosti socijalnih usluga. Jedni misle da one trebaju biti dobro financirane i opće; a druge ističu da usluge trebaju služiti samo kao osiguranje za one kojima se nikako drugačije ne može pomoći.

M. Haralambos u odjeljku „Siromaštvo i socijalno isključenje“, u također recentnom udžbeniku, raspravu otpočinje (Haralambos & Holborn, 2002) razlikovanjem apsolutnog i relativnog siromaštva. Apsolutno siromaštvo znači siromaštvo na rubu preživljavanja ili opstanka, dok je relativno siromaštvo oznaka nedostupnosti glavnih potrošačkih dobara u državi blagostanja, tj. osoba može imati auto i pri tome biti siromašna. U nizu studija kao uzroke siromaštva uglavnom se smatraju nezaposlenost, nedovoljne plate, starost, bolest, smrt glavnog hranitelja porodice i velika porodica (Townsend, 1979). Zanimljiv je način na koji se mjeri siromaštvo, jer uključuje niz simboličkih rituala uključenih u svakodnevnicu,

poput pecanija, raznih hobija i slično. Ideja je da se siromaštvo mjeri preko elemenata sadržaja slobodnog vremena i svakodnevnice i da se utvrdi da li osobe ima vremena i novca. U indeks depriviranosti se uključuju slijedeće značajke:

1. u posljednjih 12 mjeseci nije proveo vikend izvan kuće;
2. Samo odrasli. U posljednja četiri sedmica nije mu došao rođak ili prijatelj na objed ili zakusku.
3. Samo odrasli. U posljednja četiri sedmica nije otišao na objed ili zakusku kod rođaka ili prijatelja.
4. Samo djeca (mlađa od 15). U posljednja četiri sedmica nije mu došao prijatelj na igru ili sok.
5. Samo djeca. Posljednji rođendan nije slavio.
6. U posljednje dvije sedmice nije bio „vani“ popodne ili navečer.
7. Svježe meso ne jede češće od četiri puta na sedmici (uključujući obroke izvan kuće).
8. U posljednjih 15 dana jedan ili više dana nije jeo kuhani obrok.
9. U kući nema hladionik.
10. Porodica se obično ne okuplja za nedjeljnim ručkom.
11. Porodica nema u svom prostoru vlastiti umivaonik i slavinu za toplu vodu; kadu ili tuš: plinski ili električni štednjak.

U raspravu je uključena i diskusija o rodu i siromaštvu s obzirom na društvenu distribuciju siromaštva. Odrasle, radno sposobne žene, su u pravilu češće žrtve, a to se ogleda kroz činjenice:

1. Žene rjeđe imaju starosne mirovine i prihode od ulaganja.
2. Udane su žene u usporedbi s oženjenim muškarcima rjeđe zaposlene.
3. Zaposlene žene češće nego zaposleni muškarci imaju niske plaće.
4. Više žena nego muškarci radi honorarno.
5. Više žena nego muškaraca ovisi o socijalnoj pomoći kao glavnom izora prihoda.
6. Samohrani su roditelji češće siromašni, a oko devet od deset samohranih roditelja čine žene.
7. Žene čine većinu umirovljenika.

Caroline Glendinning i Jane Millar na primjeru Britanije (Glendinning & Millar, 1994) iznose slijedeće razloge zbog kojih je udio siromašnih među ženama veći nego među muškarcima:

1. Žene su u nepovoljnijem položaju na tržištu rada. Smatra ih se drugorazrednim radnicima jer se drži da je njihova glavna uloga kod kuće (kao kućanica i majki). Više vremena nego muškarci izostaju s tržišta rada i češće obavljaju honorarne poslove. Zaposlenje udanih žena neki poslodavci smatraju manje važnim od zaposlenja muškaraca pa se od njih ne očekuje da zarađuju obiteljsku plaću,
2. Žene su „u nepovoljnom položaju u pristupu socijalnoj pomoći". Samo 60 posto ima pravo na porodiljni dopust. Mnoge žene brinu za bolesnu ili ostarjelu rodbinu, no za to dobivaju vrlo malo državne pomoći. Zbog prekida rada i često skraćenoga radnog vremena mnoge žene ne mogu dobivati naknadu za nezaposlenost i naknade za prekovremeni rad.
3. Muškarci obično „imaju veći nadzor nad obiteljskim sredstvima (novcem, hranom, prostorom itd.), a to se legitimira njihovim statusom hranitelja.

Značajnu komponentu siromaštva čini tzv. podklasa. Podklasa je skupina ljudi koji nemaju nikakve šanse na tržištu rada i zbog toga su prinuđene na preživljavanje kroz razne institute pomoći. Podklasa se sastoji od tri glavne skupine:

1. Prvu skupinu čine oni koji su dugo nezaposleni. Ljudi se neprestano zapošljavaju i gube posao, a oni koji su kraće nezaposleni nisu dio podklase. Dvije su glavne skupine dugo nezaposlenih osobe koje su prekinule školovanje i nikada nisu radile i stariji radnici koji su dugo nezaposleni.
2. Drugu skupinu, koja brzo raste, čine porodice samohranih roditelja.
3. Treću skupinu čine stare osobe koje o socijalnoj pomoći ovise zato što primaju starosnu mirovinu.

F. Field kaže da „mnogi od njih žive u najlošijem stambenim uvjetima, a njihovi prihodi ne pokrivaju dodatne troškove koji nastaju zbog dodatnih potreba koje prate vrlo visoku dob" (Field, 1989.)

Za razliku od prvih dviju skupina, stari čine sve manje brojnu skupinu vrlo siromašnih.

Zajedničko je svim pripadnicima Fieldove podklase to što ovisi o državnoj pomoći, koja je previše mala da bi imali pristojan životni standard, a izgledi da prestanu ovisiti o socijalnoj pomoći vrlo su slabi.

Osim toga, izgledi za to se još smanjuju jer su sile koje su stvorile podklasu takođe otežale položaj njezinih pripadnika.

7.4.1. Karakteristike siromaštva u BiH

Karakteristike siromaštva naših prostora jeste trajni osjećaj siromaštva socijaliziran kroz porodični život i naučenost na trajnu uskraćenost materijalnih i duhovnih dobara i uz odsustvo ideja za izlaz iz statusa siromaštva.

* Na području Bosne i Hercegovine socijalnu zahtititu preko 1 500 000 ljudi. Ispod linije siromaštva živi 60 % stanovništva, ali najveći problemi preživljavanja se odnose na izbjeglice i raseljena lica. Prema statistikama svega 1,95 % živi od svog rada jer polovina od te populacije nije sposobna da privređuje s obzirom na starosnu strukturu, a 43 % radno sposobnih odraslih evidentirano je kao izdravana lica. Aktuelnom siromaštvu doprinosi i faktor smanjenja međunarodne pomoći tako da se može reći da je stanje siromaštva zadugo bito dominantno stanje ovih prostora. Na taj način Bosna i Hercegovina izlazi iz okvira tranzicijskih zemalja i poprima karakteristike zemalja trećeg svijeta.

Osobina siromaštva i siromašnih jeste glorifikacija siromaštva kao vrline i ideal čovječnosti, poštenja, skromnosti i slično. Glorifikuju se i zanimanja vezana za siromašne klase.

Kultura siromaštva ostavlja trag trajnog karaktera kroz čitav život. Fenomenologija siromaštva najčešće se ispoljava kroz igre na sreću, kroz ideje lake zarade, kroz prepoznatljivo

oblačenje, kockanje, kroz prezir prema radu, školi, obrazovanju, tetoviranje i neučestvovanje u glavnim tokovima društva.

Posredstvom opšteg siromaštva izazvane su teške i nepopravljive populacione i demografske promjene naročito u vezi alimentiranih skupina (djeca, stari, osobe bez zaštite, krize institucije, razdvojene i razorene porodice, nemogućnost aktualizacije životne dobi). Populacijska kriva u Bosni i Hercegovini ima tipični "U" oblik. Kontingent radnog stanovništva je takođe devastiran usljed migriranja i nemogućnosti rada. Dešava se teško rješiva situacija da većina radno aktivnog stanovništva se transformira u ovisno stanovništvo. Dio radne radne snage što je uposlono izloženo je brutalnoj nadeksplotaciji u kategorijama tranzicijskog kapitalizma. Siromaštvo se nametnulo kao trajni proces s obzirom na mentalitet, protekli rat i kvalitet populacije. Razvio se jadan svojevrsan mentalitet ovisnosti prema međunarodnoj zajednici. Pojam rada, koji je temeljan u društvenoj dinamici, zamijenjen je pojmom pomoći i donacije. Unatoč nizu programskih dokumenata borba protiv siromaštva nije dobijena. Relativno mali broj uspješnih akcija nisu dale adekvatne rezultate i očekivane perspektive. Adekvatan izlaz iz stanja i procesa siromaštva predstavljaju efikasne promjene u obrazovanju za potrebna adekvatna zanimanja. Dr. Rudi Stojak smatra da većini radne populacije treba dati do znanja da zapošljavanje ne trebaju shvatiti kao trajni status i da treba razbijati famu o tzv. radničkim zanimanjima (Stojak,1996). Akcije trebaju biti usmjerene na iskorjenjivanje nepismenosti i polupismenosti, te poduzeti istraživanja u oblasti matrice potreba i kvaliteta školskog sistema.

Siromaštvo je kultura ili nacrt za život koji se prenosi iz jednog pokoljenja u drugo. Siromaštvo snažno razvija osjećaj marginalnosti, ovisnosti i inferiornosti, te je usmjereno prema sadašnjici i sklonosti za trenutnim zadovoljenjem. Suština siromaštva sastoji se u umnožavanju nesposobnosti, tj. vjerovatnoća da će jedna nesposobnost izazvati drugu. Rat je doprinio snažnom osjećaju identifikacije sa siromaštvom, ono se više ne krije, i postaje stereotipno. Siromašna populacija je izuzetno pogodan materijal za političke manipulacije i teren na kojem je moguće provoditi uske i parcijalne političke volje.

Većina populacije nalazi se u urbanom siromaštvu gdje je preživljavanje posredovano institucijama.

Današnje istraživanje siromaštva u BiH takođe bi konstatiralo da većina stanovništva egzistira samo u kategorijama golog opstanka, unatoč činjenici što je vremenski razmak činjenica u kojoj su se elementi elementarne potrošnje proširili, jer je materijalni život individua u osnovi i društveni život.

Siromaštvo u BiH nije prevaziđeno, unatoč činjenici daje rat već odavno prošao i da postoje ozbiljne strategije za prevazilaženje tog stanja, nego se ono nanovo vraća sa svojim demonskim licem koje je teško pobjedivo. Pojava masovnog siromaštva u BiH nije slučajna pojava, niti je borba sa siromaštvom rezultirala nekom osobitom pobjedom. Uzrok eksplozije siromaštva u današnjim uslovima jeste minuli rat, ali i ono što je autonomno u siromaštvu – kultura siromaštva. Ono nije izdvojeno iz ostalih socijalnih fenomena, nego je samo najvidljivije. Zato ga treba posmatrati u kontekstu društvene krize, okolinskih pritisaka, migracija, nezaposlenosti i sa konačnicom u društvu rizika.

7.4.2. Kultura siromaštva

Kulturno siromaštvo je teorijski pojam američkih antropologa 50-ih godina prošlog vijeka, a osobito Oscara Lewisa. Dva su razloga nastanka pojma kulture siromaštva.

Prvo, uočeno je da većina ljudi u zonama siromaštva reaguju slično:

- uočljiv je snažan osjećaj marginalnosti,
- bespomoćnost,
- ovisnost i inferiornost,
- slaba organizovanost,
- snažna orijentacija prema sadašnjosti,
- nesposobnost odgode nezadovoljstva,
- fatalizam
- unutar razorenih porodica ili nekvalitetnih porodica snažna usmjerenost djece na majku.

Drugo, navedene osobine su socijalizacijski prenosive na mlađu populaciju trajno ih stigmatiziraju, bez obzira što u nekim slučajevima nestaju neposredne okolnosti siromaštva. Sintagma "kultura siromaštva" je bila dana od Oskara Lewisa (1959) i popularizirana od Harringtona (1962). Između mnogih, H. Gansova (1962,1965), W. B. Millerova (1958), i Rainwaterova (1966) diskusija o "kulturi niže klase" predstavljaju izvore koji se odnose konceptualno na ovaj pojam. Ovaj pojam uključuju i diskusiju Irelanda ("životni stil slabo plaćenih radnika", 1966), Keila ("kultura crnaca niže klase", 1966), Schwartza i Hendersona ("kultura nezaposlnosti" 1964), Davisa ("kultura slama", 1952), i Bartkyja ("kultura dna", 1963).

Osnovna kulturalna usmjerenost na vrijednosti rada i potrošnje i strukturalnih sredstava za njihovo postizanje dovodi do neke prećutne saglasnosti između društva i njegovih aktera, međutim, neusaglašenost između kulturalno definiranih vrijednosti i strukturalnih sredstava za njihovo postizanje dovodi do anomalije.

Teorija suprotna od kulture siromaštva je teorija situacijskih prisila (Elliot Liebow, "Tally's Corner") (prema Haralambos & Holborn, 2002). Teoretičari ove orijentacije uočavaju kod siromašnih populacija slijedeće karakteristike:

- slabo plaćeni poslovi
- te poslove oni sami preziru kao i njihovi poslodavci
- defektnu vremensku orijentaciju, te odsustvo sposobnosti ulaganja vremena u bolji posao isti je razlog visoke stope divorsiteta jer nisu u stanju zadržati ženu i porodicu,
- njihovo ponašanje je proizvod prisile i definicije situacije.

Prema marksističkim uvidima siromaštvo je rezultat klasne podjele društva i stalni pratilac kapitalističkog društva i može biti ukinuto samoukidanjem klasne strukture društva.

Max Weber dokazuje da klasna situacija nekog pojedinca ovisi o njegovoj tržišnoj situaciji, a količina moći kojom raspolaže utječe na djelovanje tržišta u svoju korist. Nagrada je rezultat njegovih vještina i stručnosti koje postiže na takmičarskom

tržištu. Siromaštvo se prenosi na alimentirane populacije (starci, bolesni, invalidi) ali samo zato što je većina te populacije već ovisila o poslovima koji im nisu osiguravali gotovo nikakva sredstva na koja bi se mogla osloniti. Njihovo siromaštvo je uglavnom nastavak njihovog siromaštva proizašlog iz slabo plaćenih poslova.

Osiromašenje radničke klase se ogleda u zakonomjernoj tendenciji sve veće proleterizacije stanovništva, gušenju, potiranju, dekvifikaciji, desocijalizaciji radne snage, eksploataciji i nadeksploataciji i obaranju vrijednosti radne snage ispod njene vrijednosti, te proširenje bijede na sve veći broj članova društva.

Novija istraživanja siromaštva sugeriraju da siromašna radnička klasa uglavnom ima slabu pregovaračku moć koja i potvrđuje njihovo siromaštvo.

Budući da u društvu postoji niz pratećih fenomena koji predstavljaju zonu rješivih i nerješivih socijalnih problema siromaštvo figurira kao problem koji je nerješiv za tranzicijske zemlje u ovom trenutku. Riječ je o predviđenom siromaštvu koje bi trebalo da ima određeni rok trajanja, no uprkos tome uočljivo je nekoliko funkcija siromaštva:

- siromaštvo predstavlja značajnu rezervu radne snage,
- rezerve radne snage su predviđene za obavljanje prljavih poslova u međunarodnoj podjeli rada kao i organizaciju slabo plaćenih radova (rad djece, žena u polu-razvijenim zemljama ili tranzicijskih),
- siromaštvo je izvor prihoda za razne humanitarne organizacije koje predstavljaju za njih isplativu kategoriju,
- siromašni predstavljaju moralni produkt lijenosti za ideologiju vladajućih klasa i služe kako uvjerljiva argumentacija opravdanosti datog društvenog uređenja.

Unutar kulture siromaštva pojavila se kultura ovisnosti sa pripadajućom teorijom, a glavne crte ovog pristupa su:

- Prvo, pretpostavlja se da ljudi uvijek djeluju na načine koji su motivirani racionalnim računima o tome koliki napor treba uložiti za osiguranje nagrade. Ako se, na

primjer, za malo povećanje prihoda traži mnogo n-pora, ljudi neće htjeti raditi.

- Drugo, donekle i proturječno prvoj tački, na ljude snažno djeluju drugi ljudi iz njihove okoline, osobito oni u mjesto stanovanja. Ako u tom području malo ljudi radi, tada možda ni drugi koji ondje žive neće htjeti raditi.
- Treće, teorija kulture ovisnosti ima moralnu dimenziju. Ona veliča vrijednosti oslanjanja na vlastite snage i marljiva rada i osuđuje ovisnost o drugima, a lijenost prezire.

Eksplicitno siromaštvo jeste društvo rizika u smislu dominacije deprivacija, nestabilnosti, nepredvidivosti i nekonzistentnosti društvenog života. Ambijent i okolina takvog tipa pogoduju struktuiranju društva rizika i format rizika ovisi u velikoj mjeri od karaktera samog društva, a sukladno tome i format kontrole rizika.

Obzirom da je na sceni znatno osiromašenje populacije možemo reći da je to takođe i udar na određene aspekte ljudske slobode u kategorijama mogućnosti trošenja. Maksimalno se uvećava ovisnost individue o socijalnoj politici, ekonomskim nestabilnostima i tržištu, tako da se pojedincu njegova individualnost pojavljuje kao floskula o njemu samom. Neizvjesnost opstanka izražena je kroz odsustvo ekonomskog i institucionalnog oslonca i kroz reprodukciju nepredvidivosti kao potencijal za buduće rizike.

Siromaštvo ima važne implikacije za naše razumjevanje rizika koje s reflektira najvećim djelom kroz nepouzdanost instrumenata, okvira i sredstava za vođenje uređenog socijalnog života. Naprosto, socijalne promjene, izražene kroz naglo siromašenje, u BiH fatalno znače samo socijalne promjene. Ta utologija socijalne promjene i siromaštva, a ne identitet siromaštva i borba protiv njega, kaže nam da je socijalna promjena sama sebi svrha i porazno utiče na pojedinca i njegov identitet, pri čemu ga značajno oblikuje u smjeru egzistencijalne anksioznosti i ontološke nesigurnosti. Masovna produkcija takvih stanja rezultira opštom nesposobnošću da se izvrši poželjna socijalna promjena i reducira rizik u predvidljive kategorije.

7.4.3. Slobodno vrijeme

Slobodno vrijeme je fenomen savremenog doba, koji je utjecao na sva područja društvenog života, a naročito na rekreativne aspekte svakodnevnice. Slobodno vrijeme je sastavni dio društvenog sistema: " ...u njemu i oko njega dolaze do izražaja životne opredijeljenosti koje su karakteristične i za društvenu situaciju uopšte" (Martinić, 1977.). Čovjek, a osobito mladi određuje svoju orijentaciju i ideje o sebi upravo kroz slobodno vrijeme i sadržaje kojima se bavi u njemu. Slobodno vrijeme je dio vremena u kojem osoba ostvaruje individualne slobode, ispunjava ga zadovoljavanjem svih potreba koje su mu dostupne.

U pogledu odnosa mladi i slobodno vrijeme utvrđeno je da mladi imaju snažnu potrebu zabavom, odmorom, rekreacijom, pronalaganju zanimljivih sadržaja na internetu, komunikacijom i za nekim oblicima hobija. Slobodno vrijeme je pogodno za kompletiranje vlastite ličnosti kako na intelektualnom, tako i na emotivnom planu.

Međutim, za savremeni kapitalizam slobodno vrijeme je resurs koji je kolonizirao u potrošačkom smislu riječi, zapravo je to prostor u kojemu se najviše troši sadržaja svih vrsta, a osobito spektakla, slika medija.

Mediji su namijenjeni pružanju informacija, slika, poruka, zadovoljstva i senzibiliteta. Profesionalnim oblikovanjem sadržine mogu doprinijeti nametanju stavova koji su im potrebni od konzumenata. Cilj je da konzumenti neprekidno troše njihove sadržaje i da postanu ovisni od njih. Upravo preko medijskih slika i poruka mladi mnogo saznaju o svijetu i njegovim dešavanjima, pa posredstvom slobode izbora biraju sadržaje koji su im zanimljivi. Za mnoge realnost postoji ne u stvarnom svijetu, nego u virtualnom, gdje je moguće iskazati svaku vrstu emocija.

Bitna odredba slobodnog vremena u današnjem vremenu jeste sve slabija mogućnost da roditelji kontrolišu sadržaje za koje se zanimaju mladi, tako da je sloboda izbora uvećana. To nosi niz zamki i ima ozbiljnih reperkusija na bihevioralni

aspekt, tj kroz niz ponuđenih slika mogu se nametnuti i one devijantne.

Tako prof. Obradović (Obradović, 2008.) na velikom uzorku učenika završnih razreda osnovnih škola na području Sdarajeva je dobio slijedeće rezultate:

- Alkohol je konzumiralo 14,3% ispitanika,
- Situacijskih korisnika alkohola na zabavama je bilo 19,7%.

Slobodno vrijeme postao prostor izloženosti brojnim rizičnim ponašanjima među kojima se posebno ističe konzumiranje droga, nedovoljna fizička aktivnost, te općenito nedovoljno bavljenje struktuiranim aktivnostima. Način provođenje slobodnog vremena zapravo daje odgovor kakavu sudbinu sebi priređuju mladi.

7.4.4. Mediji

Kao što smo ranije istakli pravila i norme upravljaju ponašanjem u ljudskim društvima. Postoje primjereni i neprimjereni načini ponašanja. Sociologija devijacija se fokusira na kršenje pravila – ko krši pravila, zašto to čini i koje su posljedice. Veliki dio sociologije je posvećen izučavanju društvenog poretka i načina na koji društvo uspijeva da se drži zajedno. Izučavanje devijacija se bavi drugom stranom medalje. Ironija je u tome da upravo proučavanje devijacija put ka razumijevanju čovjekovog prilagođavanja i povinovanja pravilima. Sociologija devijacija koristi iste teorije kao i ostale grane sociologije, samo što pristupa problemima iz suprotnog smjera (Worsley, 1992).

Devijacije i zločini sadržajno čine glavninu masovnih medija. Na televiziji se svakodnevno prikazuju kriminalističke serije koje su stilizovane slike o kršenju pravila – o zločinu, pljački i prevarama čija je radnja smještena na prepoznatljivim slikama Amerike. Vijesti su također pune priča o zločinima, terorizmu i katastrofama; sklone su naglašavanju loših vijesti i nastranih strana događaja i dešavanja. S druge strane, način

na koji su devijacije i devijanti prikazani su izrazito stereotipni. Dijelom je to zbog toga što su mediji dio ideologije i zabavne industrije: novine se moraju prodavati, a televizijski kanali se moraju gledati. Novinari su shvatili da publika pohlepno konzumira vijesti koje golicaju njihov senzibilitet i potvrđuju njihove predrasude. Ozbiljnijoj televizijskoj publici nije teško shvatiti da krimići i sapunice koje gledaju nisu prikaz stvarnosti, već priče koje pokušavaju imati moralnu poukom, jali iznad svega konstruiraju i potvrđuju stereotipe. Mnogo je teže nekome ko gleda popularnu televizijsku policijsku dramu shvatiti da je prikazana priča uglavnom neistinita u svom prikazivanju zločina, u pokušaju policije da kontroliše zločin i njihovih objektivnih šansi za uspjeh. Ništa od toga ne bi imalo puno značaja kada bismo imali direktno znanje o ovim događajima. Ali u veoma kompleksnom, socijalno raslojenom svijetu u kome živimo, često imamo jako malo stvarnog znanja o alternativnim verzijama događaja koje bismo mogli uporediti sa stereotipima koje nam nude masovni mediji. Prema tome, puno je više ljudi čitalo članke u novinama ili gledalo televizijske emisije o ovisnicima o heroinu nego što ih je stvarno upoznalo. S obzirom na to oni nemaju razloga da ne vjeruju u ono što im je prezentirano.

Izučavanje zločina i devijacija ključno je, prvo, zato što nam ono može pomoći da razumijemo kako društvo funkcioniše i može nam dati uvid u prakse koje bi nam mogle pomoći pri rješavanju glavnih društvenih problema. Provalništvo, zloupotreba droge, prostitucija, zlostavljanje djece, nasilje nad ženama, rasistički napadi, krijumičarenje...lista ozbiljnih problema u društvu je beskonačna. Mnogi od njih se čine međuzavisni i potreba za racionalnim, dobro promišljenim politikama je neophodna. Ipak, kao drugo, nijedno drugo polje ne privlači više iracionalnosti nego javno prokazivanje devijacija. To nije nova pojava: vještice, arhetipski devijanti srednjeg vijeka su bile primarni odraz ljudskih strahova i potisnutih žudnji. Danas, masovni mediji nas svakodnevno snabdijevaju bujicom slika, često ništa manje fantastičnih, koje se tiču modernih devijanata. Prema tome imamo kontradikciju: polje ljudskog života gdje je racionalno djelovanje najpotrebnije je u isto vrijeme najveća žiža iracionalnosti, a mediji je dobrim dijelom pothranjuju.

7.4.5. Katastrofe kao faktor nastanka devijantnosti i socijalno patoloških pojava

Normativni propisi zajednice i njihovo poštivanje ovisi od stepena organizacije odnosno dezorganizacije. Dezorganizacija se može pojaviti u većem ili manjem obimu čak i u visokoorganizovanim društvima, poput iznenadnih katastrofa i nepogoda. Međutim, stanje krize, koje dugo traje, može narušiti normativni sistem. Mnogi oblici devijantnosti i socijalnih problema se javljaju pod tim stimulusima. Kriza vremenom narušava i smanjuje broj socijalnih normi koje integriraju zajednicu, i to je češće u onim dijelovima populacije koji je više izložen rizicima svih vrsta. Tada te populacije vremenom formiraju vlastite norme i standarde koji su definisani u suprotnosti sa prosocijalnim normama. One postaju konfliktne. Relativno često i očekivanje pojavljivanje katastrofa i trajanje krize je u korelaciji sa vjerovatnoćom da će doći do standardizacije konfliktnih normi.

8. Endogeni faktori nastanka socijalno patoloških pojava

Čovjek je ne samo društveno biće, nego je i biološko –psihička realnost. Neki teoretičari socijalne patologije smatraju da je čovjek biće realizirano zahvaljujući nizu psiholoških i mentalnih osobina koje ima.

8.1. Biološka konstitucija i socijalno patološka ponašanja

Biološka perspektiva naglašava da osoba nasljeđuje sklonost ka socijalnoj patologiji (osobito kriminalu), pa su tako pojedini teoretičari nastojali argumentirati tu hipotezu na temelju recidivista koji su pokazivali izvjesne dispozicije prema zločinu i patologiji.

8.2. Previđanje kriminaliteta

Položaj pojedinca umnogome određuje njegov sadašnji i budući odnos prema toj stvarnosti, ali se ipak stvarnost pokazuje kao rigidna i nepromjenjiva u odnosu na kriminalnu populaciju.

Zbog značaja, u oblasti kriminalne pragmatike, između kriminalne socijalne situacije i kriminalnog ponašanja, izvedene su takozvane pragmatičke tabele, koje imaju za cilj do predvide

buduće kriminalno ponašanje. Prema Ž. Pinatelu (Pinatel, 1964) socijalna patologija, na temelju ovih pragmatičkih tabela, izražava se u vidu hipoteze o budućem kriminalnom ponašanju.

Npr. Schwabova, Schidova i Meywerkova tabela obuhvata petnaest faktora i odnosi se na prognozu recidiviteta. To su:

1. Nasljedna mana,
2. Kriminalitet u uzlaznoj liniji srodstva, kod predaka,
3. Loše prilike kod vaspitanja,
4. Loš uspjeh u školi,
5. Započeto a nezavršeno učenje,
6. Neredovan rad,
7. Kriminalitet prije 18. godine,
8. Više od četiri ranije kazne,
9. Naročito brz povrat,
10. Međugradski kriminalitet,
11. Psihopatije,
12. Alkoholizam,
13. Loše ponašanje u zatvoru,
14. Otpuštanje iz zatvora prije 36. godine starosti,
15. Loše društvene i porodične prilike poslije otpuštanja.

Gerecke u svojoj tablici prognoze pridaje svakom faktoru kvantitativnu vrijednost koja se množi sa koeficijentom u rasponu od 1 do 4.

Tabela br. 2 Tablice prognoze kriminaliteta po Gereckeu

Karakteristika	Vrijednost	Koeficijent (od 1 do 4)
1. Afektivno si-romaštvo	10	Od nedostatka mira i sloge u roditeljskoj kući, na radnom mjestu, do izražene afektivne frigidnosti
2. Nedostatak postojanosti	8	Nedostatak željene izgradnje, izdržljivosti, postojanosti i podložnosti uticaju, do potpune nestalnosti
3. Drugi psihopatološki aspekti	7	Želja za isticanjem, fanatizam, prema tipu i ozbiljnosti

4. Slabost (debilitos)		
a) bez tačno označene anormalnosti	2	Zakašnjela (1). Subnormalno (2). Laka debilnost (3) Duboka debilnost ili imbecilnost (4)
b) sa tačno označenom anormalnošću	6	
5. Vrijeme prve kazne	9	15-17 god. (4); 18-20 god. (3); 21-25 god. (2); od 25 god. (1)
6. Broj teških kazni prije 25 god.	7	1 (1); 2-4 (2); 5-7 (3); više od 7 (4)
7. Psihopatija kod pobočnih srodnika	5	Prema tipu (kriminalnost, alkoholizam)
8. Dati uslovi života	8	Škola, obuka, rad, društveno ponašanje
9. Loši spoljašnji uticaji		Dom, nedostatak vaspitanja, kriminalna sredina Brak, zanimanje, prijatelji
a) sadašnji	2	
b) budući	3	

Froy uzima u obzir osam faktora:

1. Nasljednost,
2. Anomalija karaktera,
3. Vaspitna sredina,
4. Vaspitne teškoće,
5. Savjest i samokritika,
6. Posjećivanje loših mjesta i loše iskorištavanje slobodnog vremena,
7. Vrsta i težina izvršenog prestupa,
8. Prevremenost prestupništva.

U tretmanu ovih faktora uzima se kvantitativni raspon od 5 do 50 (anomalije karaktera) koji se množi sa koeficijentom u rasponu od 1-5.

Na temelju ovih tablica Glueckovi su u djelu "Unraveling Juvenile Delinquency" konstruirali tablice predviđanja na teme-

Iju poređenja dvije grupe od po 500 prestupnika i 500 neprestupnika, sa sličnim intelektualnim crtama i iz sličnih ekoloških i ekonomskih prilika.

Utvdili su da unutar porodice treba proučavati pet faktora sa unutarnjim varijacijama:

- Disciplina prema djetetu koja je definirana od oca,
- Disciplina prema djetetu definirana od majke,
- Osjećanje oca prema djetetu,
- Osjećanje majke prema djetetu,
- Kohezija porodice.

Na psihološkom nivou, upotrebom testova, izdvojili su pet osobina koje unutar psihološkog prostora ličnosti variraju. To su:

- društvena afirmacija,
- prezir,
- sumnja,
- sklonost ka uništavanju,
- impulsivni karakter.

Na psihijatarskom planu, izdvojeni su:

- pustolovnost,
- slobodan izraz u akciji,
- sposobnost primanja sugestija,
- upornost,
- nepostojanost u emocijama.

Na temelju sociološkog, psihološkog i psihijatarskog faktora svaki od ispitanika je svrstan u pripadajući faktor, zatim je izračunat procenat prestupništva i neprestupništva. Utvdilo se da međusobno slaganje tablica ne prelazi 70% slučajeva i da slaganje tabela i stvarnosti ima nivo od 13,2% grešaka (Pinatel,1964).

Iz navedenih tablica moguće je zaključiti da socijalne okolnosti, psihološki interpretirane, imaju vlastitu autonomiju nad pojedincima zbog čega se moraju uzimati u obzir kao stvarna prepreka za socijalnu promociju, prepreka koju psiholozi nazivaju odbrambeni mehanizmi. Odbrambeni mehanizimi igraju veoma važnu ulogu u vertikalnoj socijalnoj mobilnosti

pripadnika donjih slojeva. Pripadnik donje klase je uvijek primoran da investira određenu energiju u okolinu, što je dokaz da struktura ipak nije neprobojna. „Intelektualna“ razina predstavlja najmanji utrošak energije, dok oni koji upotrebljavaju agresiju ili neke somatizirane oblike energije uglavnom ostaju na istom statusnom nivou.

Snarey i Vaillant ((Snarey & Vaillant, 1985) su ispitali nasljednike Glueckovih ispitanika, koje je u trenutku njihovog ispitivanja pokrila već treću generaciju originalnog uzorka od 1.000 ispitanika (500 prestupnika i 500 neprestupnika). Prestupnička generacija nije u potpunosti ostala prestupnička i istraživači su utvrdili da su tri odbrambena mehanizma ličnosti odgovorna za činjenicu da je došlo do njihove socijalne promocije. To su:

- mehanizmi intelektualizacije,
- anticipacije,
- altruizma.

Oni kojima je uspjelo ostvariti vertikalnu socijalnu promociju (prestupnicima u pravilu to teško uspijeva zbog nižih razina investicija psihološke energije u okolinu), koristili su prije svega mehanizam intelektualizacije, što znači "izoliranje uzbuđenja", odnosno isključivanje onog stanja investiranja bez povrata (kompenzacije). Iz okoline su korištene informacije koje najefikasnije rješavaju krizne situacije. Anticipacija uključuje momenat racionalnog predviđanja ne samo očekivanih nagrada nego i unutarnjih nelagoda koje uključuju stres ili razočarenje. Altruizam se manifestira kroz pomoć drugima, odnosno uložena energija se ne koristi za sukob nego za saradnju, što je početna osnova stvaranja personalne infrastrukture zbog očekivanog i realizovanog okvira norme reciprociteta. Priroda i struktura socijalne okoline i način na koji subjekt troši energiju zavise od vrste mehanizama odbrane, odnosno od kvalitete ulaganja «nužne energije» aktera u institucionalnu i personalnu okolinu.

8.3. Genetika kao uzrok mentalnih poremećaja

Mentalni poremećaji su stanja zaustavljenosti ili nedovršenog razuma. Najčešće se izražava kroz smanjen stepen inteligencije, poremećaje u ponašanju, kretnjama, mišljenju i reagoivanjima. Prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti i uzroka smrti, a koju je ustrojila Svjetska zdravstvena organizacija, mentalni poremećaji ili stanja duševne zaostalosti su klasifikovana u slijedećim nivoima, a kao kriterij je uzet IQ.

Tabela 3 Klasifikacija mentalne retardacije

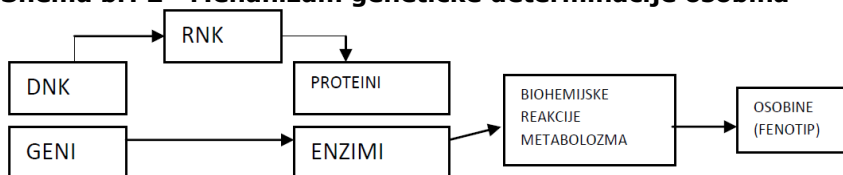
Klinički oblik	Sinonimi IQ
Laka duševna zaostalost	Slaboumnost, laka duševna nenormalnost, plitkoumnost, debilitet 50-70
Umjerenjena duševna zaostalost	Imbecilnost, umjerenjena duševna subnormalnost 35-49
Teška duševna zaostalost	Teška duševna subnormalnost 20 - 34
Duboka duševna zaostalost	Duboka duševna subnormalnost < 20

Sva ova stanja imaju svoja specifična obilježja i zapažena su kao problematična.

Ono što nam genetika saopštava sastoji se u činjenici da se geni smatraju materijalnim česticama koje imaju aktivnost karakteristične za dinamiku bioloških sistema. Genetička informacija objašnjava kako sastavni elementi DNK definišu linearnost aminokiselinskog sastava proteinskih molekula. Od njih ovisi biološka funkcija pojedinih bjelančevina. One se grade onako kako su predviđene u sastavu DNK. Proteini igraju ulogu biokatalizatora, a neophodni su radi odvijanja bi-

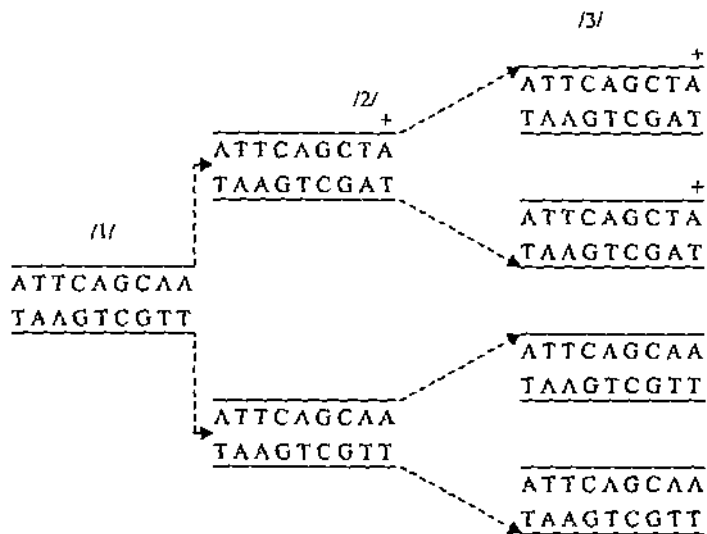
ohemijskih procesa kojeg nazivamo život. DNK nosi informaciju za osnovne linije metabolizma. Iz ovog proizilazi da relacija gen-osobina je predvidljiv i očekujući proces. Taj proces možemo predstaviti slijedećom shemom:

Shema br. 2 Mehanizam genetičke determinacije osobina

Prezentirana shema ilustrira mehanizam genetičke determinacije osobina (fenotipa): djelovanje gena predstavljeno je linearnim tokom naslijeđivanja od genetičkog materijala, preko sinteze RNK-a i proteina, do biokatalitičkog djelovanja enzima. Oni omogućuju biohemijske reakcije metabolizma, odnosno procese formiranja osobina. Shema predstavlja hipotezu "jedan gen – jedan enzim".

Promjene u genetskom materijalu nazivaju se mutacije. One imaju nasljedni karakter a odvijaju se molekulama DNK. Uticaj okoline može djelovati kako na mutaciju tako i na modifikaciju, kao dva osnovna tipa koji rezultiraju osobinama kod živog čovjeka. Mutacije su nasljedne u smislu kada već nastanu, ponavljaju se u narednim generacijama molekula DNK. Taj proces se naziva mutageneza. Mutacija nastupa ako, iz bilo kog razloga, mjesto jedne baze u lancu DNK zauzme druga. Time se poremeti značenje genetskog plana i on prestaje da bude šifra za uklapanje određene aminokiseline u određenu bjelačevinu. Izmjena jedne aminokiseline može imati velike posljedice u tom pogledu. Enzim može izgubiti svoju specifičnu biokatalitičku sposobnost. Uslijed mutacije prekida se ili mijenja tok nekog procesa u ćeliji i organizmu, a može se definisati kao nova nasljedna osobina. Učestalost mutacija raste s porastom intenziteta raznih sredinskih uticaja i u tome se gotovo svi istraživači slažu da spoljašni faktori snažno djeluju na promjene genetičkog materijala. U shemi br.2. prezentiramo mutaciju kao promjenu redoslijeda baza u DNK:

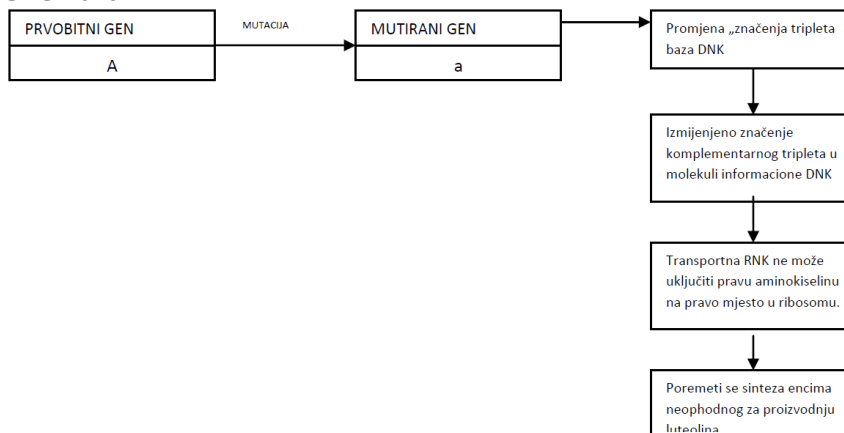
Shema br.3. Mutacija kao promjena redosljeda baza u DNK

1. - prvobitni redosljed baza,
2. - mutacija (+)
3. - ponavljanje mutacije u narednoj generaciji molekula DNK, tačnim kopiranjem nastale promjene.

Sva naučna istraživanja dokazuju da na mutaciju utiču sredinski faktori počev od široke primjene konzervansa i aditiva u prehrambenoj industriji, hemijskoj tehnologiji, otpadnim produktima, pušenju i raznim drugim oblicima ovisnosti. Takođe konstantirano je da i stalni psiho-emocionalni stresovi mogu uticati na ovaj proces.

Posljedice mutacije su mnogobrojne i rezultiraju nepoželjnim somatskim obilježima, ali isto tako i mentalnim. U slijedećoj shemi prezentiramo prikaz lanca posljedica mutacije.

Shema br. 4

Da bi razumijeli posljedice mutacije ili promjena, trebamo obratiti pažnju na hromozome. To su vlakna sastavljena od DNK i proteina koji su nosioci genetske informacije. Svaka ćelija ljudskog tijela sadrži u svom jezgru 46 hromozoma, tj. 22 para autozoma i seksualna polna hromozoma (XX kod žene, XY kod muškaraca). Međutim, hromoski poremećaj ili aberacije predstavljaju anomalije u broju ili obliku hromozoma. Riječ je o kvantitativnim anomalijama, u smislu viška ili manjka hromozomskih materijala. Ovi poremećaji nisu nasljedni, već su uzrokovani nekim poremećajem od navedenih faktora ili u toku formiranja gameta. Do anomalija dolazi neposredno po začeću. Formira se tzv. mozaik koji raste geometrijskom progresijom od polovine, četvrtine, osmine itd. Dovode do zastoja u mentalnom razvoju, a mogu zahvatiti i morfološku prirodu tijela. Hromozomski poremećaji mogu da se ispolje i kod autozoma i kod polnih hromozoma. Kada se pojave postoji opasnost da dođe do poremećaja ponašanja praćenih delinkvencijom. Trizomija 21, sa viškom hromozoma 21, najčešća je od hromozomskih poremećaja i kreće se u rasponu između 1 naprema 600-700 porođaja. U 3 do 4 odsto slučajeva, jedan od roditelja nosi izvjesnu hromozomsku promjenu koja dovodi do hromozomske aberacije. U tom slučaju rizik je kod majke 1:5 a, kod oca 1:20. Dijete koje boluje od trizomije 21 ispoljava mentalnu retardaciju i specifične morfološke osobine tijela, npr. lice je spljošteno i okruglo. Po-

stoje i neke druge trizomije poput 13, 18 i 8 koje takođe dovode do duševne zaostalosti i morfoloških anomalija. Monozomije je suprotna od trizomije. Njoj nedostaje jedan hromozom. Ovaj sindrom odgovara osobini zaostalosti u duhovnom razvoju i urođenoj mani larinksa. Klinefelterov (Klaineelterov) sindrom indicira dodatni hromozom X koji se nadovezuje na mušku formulu XY. Kod ovih osoba česti su psihički poremećaj i patološka struktura sa elementima šizoidnosti i nezrelosti. Sindrom 48, XYYY – indicira jedan prekobrojni hromozom X i jedan prekobrojni hromozom Y. Karakteristika ovih osoba je antisocijalno ponašanje, praćeno seksualnim devijacijama. Sindrom 47, XYY – indicira dodatni hromozom Y koji je nadovezan na mušku formulu XY. Često su sterilni, antisocijalnog ponašanja, predisponirani su na delinkvenciju, ali nije obavezno. Zapaženi su šizoidne i homoseksualne sklonosti. Turnerov (Turnerov) sindrom ili sindrom 45, X0, karakteriše nedostatak hromozoma Y. Ove osobe pate od kardiovaskularnih i urinarnih anomalija, boluju od šizofrenije i mentalne anoreksije, ali ova anomalija nije učestala.

Hromozomske aberacije se javljaju uporedo sa duševnim poremećajem. Autozome, trizomije i monozomije dovode do zaostajanja u duševnom razvoju.

Kriminologija se jako zanima za biološke odnosno genetske uzročnike mentalnih oboljenja koji dovode do kriminalnog ponašanja. U tom smislu, stvorena je kovanica „đavolje sjeme“, izraz koji se koristi u vezi sklonosti i nasliednoj predispoziciji sa kriminalnom ponašanjem. Proučavajući porodice istraživači su pokušali ustanoviti uticaj porodice na dalje potomstvo. Pokušalo se utvrditi uticaj roditelja kriminalaca na razvoj djece, a drugo istraživanje je bilo fokusirano na traženje faktora koji uzrokuju prestupništvo kod djece neprestupničkih porodica. Rezultati su pokazali da je 40% djece čiji su očevi bili kriminalci takođe pokazali kriminalna ponašanja, a 13% djece od roditelja koji nisu bili kriminalci su pokazali kriminalno ponašanje. Takođe su rađene i studije o usvojenoj djeci, pa se došlo do slijedećih rezultata:

1. 13.5% mladića su postali učinitelji krivičnih djela, a njihovi biološki roditelji, pa ni staratelji nisu bili učinitelji krivičnih djela;

2. Mladići, koji su imali kriminalne staratelje, a čiji biološki roditelji nisu bili učinitelji krivičnih djela, su bili krivično gonjeni u 14.7% slučajeva;
3. Mladići čiji staratelji nisu bili kriminalci, za razliku od bioloških roditelja, su bili krivično gonjeni u 20% slučajeva;
4. Mladići čiji su biološki roditelji i staratelji bili učinitelji krivičnih djela, i sami su bili krivično gonjeni u 24.5% slučajeva.

Ova otkrića ukazuju, da kriminalitet bioloških roditelja utiče na prestupništvo njihove djece, uprkos povoljnim okolnostima u porodicama staratelja.

8.4. Psihološka konstitucija i socijalno patološka ponašanja

Psihološka perspektiva naglašava da se osobe rađaju sa određenim psihološkim svojstvima koja znatno doprinose njihovom socijalno patološkom ponašanju. Ovaj pristup je dosta prisutan u objašnjenju etiologije socijalno patoloških ponašanja i pojava. Psihoanaliza je proširila ove perspektive utvrdivši da se psihopatološko i socijalno patološko nalaze skoro kod svih osoba, ali to zavisi od načina obuzdavanja nesvjesnog koje se postiže kroz socijalizaciju. Delinkventi su neadekvatno socijalizirani i stoga više pod utjecajem nagona ili instikta. Prema Freudu:

- Id je komponenta ličnosti koja je data rođenjem, to je neizdiferencirana struktura koju čine instikti i nagoni. Id je sjedište energije koja je nužna za funkcionisanje osobe kroz ego i superego. Id energiju crpi iz tijela, a oslabada se viška energije kroz refleksne radnje ili primarne procese. Višak energije izaziva napetosti. Primarni procesi su predstave ili predodžbe kojim se smanjuje napetost. To znači da gladan čovjek ima predodžbu hrane, hrana je ispunjenje želje koja je potaknuta glađu. Predodžbe se nazivaju ispunjenje želje (Milošavljević, 1997). Najvažnija indikacija za to jesu snovi jer su snovi ispunjenje ili pokušaji ispunjenja želja. Primarni procesi nisu sposobni reducirati napetosti jer je Id nesposoban da zadovolji potrebe organizma i njegovo funkcionisanje. Da bi se zadovoljio nagon osoba mora znati i biti sposobna odgoditi primarni proces fiktivnog zadovoljenja. To zahtjeva ograničenje funkcionisanje Ida i razlikovanje vanjskog, realnog i fiktivnog svijeta. Fiktivni svijet je svijet nagona, želja i instikata.
- Ego ne funkcioniše po principu ugone, nego po principu realnosti. Realnost reducira nagone i suprosvavlja se Idu. Ego ima sposobnost da razlikuje funkciju od realnosti i podnosi određen stepen napetosti. Ego razvija kognitivne sposobnosti izbog toga je sposoban shvatiti

realnost, on je sjedište intelekta i izvršni dio ličnosti. Ego vrši selekciju okoline na koju će reagovati i način na koji će reagovati i odlučuje o tome koji će instikti biti zadovoljeni. Ego je posrednik između zahtjeva okoline i realnosti. Ego je izrastao iz Ida.

- Superego je dio ličnosti koji predstavlja unutrašnjeg predstavnika društva i njegovih normi, vjerovanja, ideja, morala, vrijednosti. Superego predstavlja moral društva, socijalizacijski utjecaj, on je moralni čuvar čičnosti i onaj mehanizam koji određuje šta je pravilno, a štaneppravilno ili dopušteno/nedopušteno u ponašanju. Superego predstavlja agenta društva u pojedincu (Milosavljević, 1997.). Id, Ego i Superego čine ličnost.

Odnosi okolinskih prilika i čovjekovog ponašanja predmet su mnogih istrživanja u svijetu. Obzirom da se radi o vrlo ozbiljnim i kompleksnim međuodnosima teško ih je jednostrano definisati, premda je njihovo učešće očigledno. Stanje grupe ili pojedinca, njihovo ponašanje, ovisi od međuodnosa okolinskih prilika i psiholoških determinanti. Na temelju Kurt Lewinove postavke da ljudsko ponašanje i doživljavanje počiva na dvije grupe determinanti, individualnim (endogenim) i okolinskim (egzogenim), date kao izraz $P = f(I, O)$, uviđamo važnost individualnih karakteristika za čovjekovo funkcioniranje. Tako je otkriveno u nizu istraživanja da se praktički ne može postići veća povezanost od $r = 0,40$ između psiholoških činjenica individue i kriterija ponašanja, što znači da dio ponašanja se objašnjava uticajem psiholoških ili endogenih faktora. Izvanjske prilike ili egzogeni faktori su socijalne prorode i imaju empirijsku stranu, pa Henry A. Murray (Murray, 1938) govori o „alpha „ i „beta“ pritiscima, upozoravajući i na važnost psiholoških činjenica grupe i pojedinaca. Kao što ističe profesor Milosavljević teško je kazati da li je ličnost prvi ili posljednji činilac u nastajanju socijalno patoloških ponašanja, ali se sigurno može kazati da je ona uvijek nosilac tih ponašanja.

8.5. Motivacija

Motivacija je unutarnji faktor osobe koji usmjerava i determinira čovjeka da se ponaša onako kako se ponaša. Motivi se dijele na biološke ili primarne i socijalne ili sekundarne. Biološki motivi se odnose na potrebe koje je nužno zadovoljiti da bi osoba funkcionirala, a to su potrebe za hranom, skloništem, odmorom i sl. Socijalni ili sekundarni motivi su koji se odnose na socijalne potrebe i koje se mogu samo u društvu zadovoljiti. To su motivi koji potvrđuju daje čovjek društveno biće (potreba da se bude sa drugim ljudima, potreba da se razgovara, motiv za samopotvrđivanjem, motiv kompeticije itd.).

Motivacija predstavlja dio ljudske biološke i psihološke konstitucije. Emocije i motivacija su usko povezane i predstavljaju jedan jedinstven proces. Emocije mogu postati motiv, i obrnuto.

Motivacija može biti pod utjecajem socijalizacijskih ili kulturalnih faktora. Kultura će kroz socijalizaciju saopštiti akterima kako da zadovoljavaju biološke potrebe, kako će konstruirati nove motive i hijerarhijski urediti motive, tj odgovoriti na pitanje koji su najvažniji.

Motiv zadovoljenja gladi u različitim kulturama je različito definisan, negdje se jede prstima, a negdje odgovarajućim priborom.

Kultura je u stanju da stvara nove motive, poput motiva za kompeticijom, takmičenjem, motiv za stvaranje moći, motiv za eskapizmom i sl.

U pogledu hijerarhije motiva, motivi preživljavanja imaju prednost i većina kultura ih postulira kao najvažnije. Tako npr. najvažniji motivi mogu biti nacija, zatim posao, a potom porodica.

Najpoznatija je hijerarhijska organizacija motiva koju je predložio Abraham Maslow (Maslow, 1982.).

On ističe pet nivoa u hijerarhijskoj organizaciji motiva:

- fiziološke potrebe,
- potrebe za sigurnošću
- potreba za pripadanjem
- potreba za samopoštovanjem
- potreba za samoaktualizacijom

U ovoj hijerarhijskoj skali Maslow zapravo poštuje osnovnu podjelu na primarne i sekundarne motive, tj. osnovne potrebe moraju biti ispunjenje prvo zadovoljenje kako bi i ostale mogle biti adekvatno. Motiv potrebe za sigurnošću jeste stanje za pojedinca kada je okolina predvidljiva i konzistentna i kao takva stvara osjećaj sigurnosti kod osoba. Ona može biti podjednako važna kao i fiziološke potrebe. Potreba za pripadanjem obuhvata dimenziju odnosa sa drugim osobama, povezanost sa drugim ljudima, kao i ljubav. Potreba za samopoštovanjem proizlazi iz potrebe da se bude zapažen kao važan i koristan član zajednice kao u očima drugih, tako i u vlastitim. Potreba za samoaktualizacijom je vrh socijalizacije i u ovoj domeni osoba ispoljva svoje potencijale i vrijednosti.

Prema Milosavljeviću (Milosavljević,1997.) postoji socijalno-patološka hijerarhijska organizacija motiva koja nastaje u interakciji pojedinac-sredina i konstituišu, podstiču, usmjera-vaju i integrišu ponašanje pojedinca tako da postaje socijalno degradiran ili udaljen od društva. Ova orijentacija proističe iz loše kvalitete socijalizacije pro čemu se stvara velika vjero-vatnoća da će ti akteri participirati u svijet socijalne patolo-gije.

8.6. Emocije

Emocije su afekti ili osjećanja povezana u rasponu od ugone do neugode. Izraz emocije potiči od latinske riječi „emovere“ što znači pokrenuti, podstaknuti. Ukratko, emocije su afektivna stanja. Emocije predstavljaju kompizitum bioloških, psiholoških i socijalnih činjenica, kako po porijeklu, tako i po posljedicama svog djelovanja. Postoji niz podjela emocija, poput jakih, slabih, lažnih, običnih, rijetkih, stvarnih ili lažnih, a sve se one odlikuju nekim oblikom kontinuuma. Emocije su povezane sa kvalitetom svjesnosti koja okružuje i ispunjava emocionalni doživljaj i sadržaj. Prema tome, emocije su dio svijesti, iskustva i doživljaja osobe sa objektom i aktivnošću.

Emocije mogu biti posmatrane kroz komponentu osjećanja, izražavanja geste, pojmove na kojima počiva emocija i normativni uslovi emocionalnosti. Značajne društvene dimenzije emocija uključuju:

- Porijeklo, značenje emocija proizilazi iz kulturalnih definicija ljudskih odnosa jer dobar dio emocija je oblikovan kulturalnim definicijama i socijalnom kontrolom;
- Vrijeme. Emocije traju u vremenu, bilo kao trenutne, kratkotrajne, ili kao složene, kompleksne i dugotrajne (Emocije povezane sa prijateljstvom, mržnjom, asocijalnošću, itd.) važne su za razumijevanje socijalnih odnosa;
- Struktura, specifične definicije situacija pokreću ispoljavanje posebnih emocija koje su podržane gestama tijela i lica, ali isto tako i svrhovitom instrumentalnom akcijom, akteri ih poduzimaju da bi potvrdili struktuiranost situacije, ali i pratećih emocija;
- Promjene, odnose se na mikro nivoe koji su uslovljeni pristajanjem da emocije poštuju određene norme, ali i nove kulturalne sugestije kako određene emocije zamijeniti odgovarajućim u skladu sa mikro situacijom (Nikolić, 2004.).

U socijalno-patološkoj domeni emocije također funkcioniraju i oblikuju realnost subjekta. Najčešće se spominju emocionalna labilnost i emocionalna ravnodušnost.

Emocionalna nestabilnost se odnosi na one aspekte ličnosti koji nisu u stanju da se suprostave teškoćama, nepredvidljivostima i nemogućnosti sagledavanja stvarnosti onakve kakva ona jest. Smatra se da emocionalna nestabilnost predstavlja znatan dio etiologije kriminaliteta i određenih patoloških ponašanja. Emocionalne nestabilne osobe sklone su eskapizmu (bijeg iz društva), skitničanju i općenito parazitarnim oblicima ponašanja.

Afekti su emocionalna stanja u trenutku izvršenja krivičnog djela koje sudovi uzimaju kao element za isključenje, umanjenje ili olakšavajuću okolnost pojedinca. Afekti nastaju naglo i kratko traju, radi se o nekom obliku eksplozije koja bitno umanjuje mogućnost racionalnog ponašanja. Primjeri afekta su: panika, iznenadni strah, neobuzdana radost, srdžba koja djeluju na ponašanje pojedinca. Afekti su relativno često praćeci element kod krivičnih djela ubistava.

Emocionalna neosjetljivost odlikuje velika otpornost na bol, a osobe su netolerantne na psihička rješavanja i stimulacije. Zbog ravnodušnosti kao psihičke osobine ove osobe imaju potrebu za stalnom stimulacijom i rizikom. Ova karakteristika je svojstvena neurotičarima koji preko potrebe za stimulacijom grade svoju socijalno patološku strukturu.

Agresivnost je relativno trajna dimenzija ličnosti, ima nasljednu osnovu, ali je dobrim dijelom konstruirana i socijalizacijskim utjecajima. Ističe se da je agresivnost prirodna osobina čovjeka i da pri sprečavanju zadovoljenja vitalnih potreba reaguje agresivnošću. Neki autori smatraju da kulturalni socijalizacijski utjecaji očiglednu agresivnost može zamijeniti kognitivna kompetencija. Postoje mnoge teorije agresivnosti, poput bioloških teorija, a u teoriji socijalne patologije najprisutnije su teorije agresivnosti.

Psiho-analitička teorija smatra da u čovjeku postoje dva osnovna instinkta: instinkt života – eros, i instinkt smrti – thanatos. Oba instinkta su dinamična i teže za realizacijom,

ujedno oni su i u konfliktu, a svako ljudsko ponašanje je rezultanta borbe između ova dva instinkta. Za Freuda instinkti su stariji i od kulture i od socijalizacije. Instinkt smrti djeluje tako da je kod osobe stalno prisutna težnja za samouništenjem, odnosno autoagresivnost. Instinkt života sublimira utjecaj instinkta smrti, pa instinkt smrti usmjerava prema drugima. Freud indicira ovu hipotezu činjenicom da ljudi u ratu rijetko vrše suicid, a olako ubijaju druge ljude. Međutim, u ratu ubistva su relativno rijetka u odnosu na suicid.

Teorija frustracija počiva na hipotezi da se agresivnost javlja u frustracionim situacijama. Pod frustracijskim situacijama se smatraju prirodne, socijalne i psihološke zapreke koje onemogućuju pojedincu da zadovolji urođene ili stečene potrebe. Agresija je odgovor na frustracionu situaciju. Ova hipoteza je dopunjena da frustraciju prati određeno emocionalno stanje koje u određenim uslovima dovodi do agresivnosti. Pojava agresivnosti je povezana i sa agresivnim znacima ili simbolima. Ako se frustracija pojavi u situaciji u kojoj su prisutni određeni oblici oružja, ili bi upotrebom mogli postati oružje, onda postoji veća vjerovatnoća nastanka agresivnog ponašanja.

Teorija socijalnog učenja agresivnosti polazi od toga da se agresivnost može naučiti preko socijalizacijskih uticaja, a najviše posmatranjem ponašanja modela agresivnog ponašanja. Ovaj tip je nazvan vikarijskim učenjem, kako ga je nazvao Albert Bandura.

Kognitivne teorije agresivnosti se bave analizom procesa kod osobe od momenta izloženosti određenoj situaciji ili stimulusu, pa do agresivnog odgovora. Medijacijski ili posrednički proces se odnosi na uočavanje socijalnog problema, procjene znakova iz okoline, predočavanje scenarija ponašanja u memoriji, procjenjivanje generalnih scenarija ponašanja i ponašanje u skladu sa izabranim scenarijem ponašanja (Milosavljević, 1997.). Prema tome, agresivno ponašanje jeste posljedica uočavanja socijalnog problema koji je izazvao emocionalno stanje i doveo do ponašanja koje predstavlja jednu od memorija u scenariju odgovora.

8.7. Duševni poremećaji i socijalna patologija

Duševni poremećaji su endogeni faktori nastanka socijalno-patoloških promjena. Oni su komponirani od sociološkog, psihijatarskog i psihološkog određenja kontinuumu normalno-nenormalno.

Sociološko određenje pojma duševni poremećaj se odnosi na devijacije od prosječnog u društvu. Pojam se odnosi na nesposobnost pojedinaca i grupa da se adaptiraju, a na bihevioralnoj ravni njihova nesposobnost je vidljiva kao dezadaptacija, inadaptacija ili devijacija kao kriterij za oblik duševnog poremećaja. Problem normalnosti – nenormalnosti izaziva potrebu za definisanjem šta je kriterij normalnosti, a to je optimum mogućnosti ličnosti u optimalnim mogućnostima društva u njihovoj nesmetanoj interakciji. Treba istaći činjenicu da za nastanak i strukturu duševnih poremećaja značajnu ulogu igraju socijalni faktori. Oni se izražavaju na način da pojedine emocionalne osobine osobe ili pojedini aspekti ličnosti nisu u stanju da se suprostave socijalnim uticajima. Bol, poniženje, nesposobnosti i slično koji su izazvani socijalnim uticajima u ličnosti funkcioniraju kao autonomne komponente bez obzira što su neposredni uzroci nastanka takvih stanja nestali.

Psihijatarsko određenje pojma duševni poremećaj je kompleksno zbog niza različitih pristupa ovome pojmu. Ipak, izdvojila se definicija koja naglašava da je duševno normalan čovjek onaj kod kojeg se ne može utvrditi trajnija psiho-patološka stanja i procesi koji sugeriraju na nenormalnost. Duševno normalan čovjek je onaj koji se subjektivno osjeća psihički zdrav. U teoriji normalno je uvijek kriterij što je nenormalno. Kriteriji mentalnog zdravlja jesu:

- održavanje emocionalne ravnoteže,
- realističko prihvatanje svoje okoline,
- podnošenje svakodnevnih stresova i kriza bez anksioznosti i depresivnosti,

- održavanje skladnih odnosa sa porodicom i prijateljima,
- sklonost radu u grupi,
- pridržavanje socijalnih normi i u situacijama kada se osoba zalaze za svoje lične potrebe (Milosavljević, 1997.).

Psihološko određenje pojma duševni poremećaj je također kompleksno jer postoje mnogi pristupi i različiti kulturalni uticaji u smislu definicije šta je to normalnost ili poremećaj. Prof. Milosavljević navodi Gordona Allporta (Milosavljević, 1997.), koji je utvrdio šest mjerila zrelosti normalnosti ličnosti. To su:

- veoma prošireno osjećanje sebe,
- topao odnos prema drugim u prisnim i drugim dodirima,
- fundamentalna emocionalna sigurnost i prihvatanje sebe,
- realna percepcija, mišljenje i ponašanje u skladu sa spoljašnjom stvarnošću,
- sposobnost za samoobjektivizaciju, uviđanje i humor,
- ujedinjujuća filozofija života.

8.7.1. Klasifikacija duševnih poremećaja

Organska psihotična stanja i organske psihoze se odnose na teže poremećaje koji nastaju kao posljedica oboljenja, procesa ili povreda centralnog nervnog sistema (moždana infekcija, tumor na mozgu, povreda mozga, degenerativni procesi u centralnom nervnom sistemu, intoksikacija alkoholom, drogom, otrovima, nikotinom, i sl.).

Organske psihoze se svrstavaju u pet grupa:

- senilna i pre-senilna organska psihotična stanja nastaju usljed atrofičnih promjena u centralnom nervnom sistemu. Ako nastanu prije 65-te godine starosti nazivaju se pre-senilna organska psihotička stanja, a nakon te dobne granice nazivaju se senilna psihotička

organska stanja. Karakterizira ih pad intelektualnih sposobnosti, zaboravnost, rasijanost, depresivnost, poremećaji u ciklusu spavanja i budnosti. Ova vrsta oboljenja je prisutna među skitnicama, prosjacima, alkoholičarima, i slično.

- alkoholičarske psihoze su posljedica prekomjernog i dugog konzumiranja alkoholnih pića, to su delirium tremens, Korzakovljeva psihoza, alkoholičarska halucinacija, pseudodipsomanija. Ovu prihozu karakteriziraju naglašene vizualne halucinacije, opadanje intelektualnih sposobnosti, paranoidna ljubomora prema ženi, i slično.
- psihoze uzrokovane korištenjem droga se odnose na posljedice uticaja droge na centralni nervni sistem. Psihotično stanje nastaje naglim prekidom upotrebe droge koja se zova apstinencijalni sindrom, popraćeni sa strahom, nemirom, vremensko-prostornom dezorijentacijom, halucinacijama, i slično. Ova stanja su obično osnova kada narkoman čini lakše ili teže krivično djelo, a mogu da vode i u suicid.

8.7.2. Funkcionalne ili druge psihoze

Šizofrene psihoze se ispoljavaju kao pogrešno usmjereno mišljenje, zbrka i raspad pojmova, poremećaj orijentacije, deluzije, autizam, i slično.

Afektivne psihoze spadaju u manijakalno depresivne psihoze, a odnose se na tešku poremećenost u raspoloženu, praćenu deluzijama, smetenošću, poremećenim odnosom prema sebi, poremećenom percepcijom i tendencijom ka suicidu. Ove osobe su ekstremno razdražljive, a to vodi do povećane živosti i nesavladive uzbuđenosti.

Paranoidna stanja karakterizira nerazmjer između želja i stvarnosti, praćeno idejom da neko osobu hoće uništiti, progoniti i iluzija o ličnoj veličini.

Neurotični poremećaji se odnose na bolesti kod kojih se nije mogla promaći nikakva promjena na organskom nivou. Ovo

oboljenje je skup duže-vremenskih subjektivnih tegoba, koje nemaju objektivnu podlogu u organizmu osobe. Glavni simptomi neuroze su anksioznost, opsesivnost, utučenost, histeričnost. Anksioznost je stanje straha bez prisustva realnog izvora straha, a ona se očituje psihopatološki, psihomotorno i vegetativno. Psihopatološki se anksioznost ili strepnja očituje kao osjećanje tjeskobe, pritiska, bespomoćnosti, napetosti (unutrašnjim nemirom i slično). Vegetativni aspekt anksioznosti se ogleda kroz nesanicu, bljedilo, povišenim krvnim pritiskom, smanjenim apetitom, suhoćom usta, i slično. Neuroza je česta kategorija duševnog poremećaja. Po Hansu Eysencku neuroticizam i kriminalitet su u uskoj vezi jer neurotici ekstraverti teže uzbuđenju kroz kriminalnu aktivnost. Ova pitanja su otvorena i smatra se da neuroticizam djelimično doprinosi kao endogeni faktor za nastanak određenih oblika socijalno patološkog ponašanja.

Psihopatski poremećaji ličnosti se odnose na duševnu nastranost kod koje se intelektualne funkcije odigravaju bez smetnji, ali psihičke osobine koje su nastrane onemogućavaju te osobe da se prilagode socijalnim i moralnim normama društva u kome žive. Njih karakterizira bezobzirnost, razdražljivost, impulsivnost, patološki optimizam-pesimizam, megalomanstvo, i slično. Često puta terminološki se pojam psihopate preklapa sa pojmovima sociopata, anti-socijalna ličnost, sociopatska ličnost, a uglavnom se odnose na osobe sa takvim obrascima ponašanja kojih ih stalno dovode u konflikt sa društvom, te osobe su sebične, nerealne, impulzivne i otporne na tretmanske postupke.

Index autora

Abraham Maslow	200, 201
Achenbach	41
Adžajlić	139
Ajduković	72
Albert Bandura	90
Albert Bandura	204
Albert K. Cohen	48, 54, 59, 153
Alfred Kroeber	53
Alfred R. Lindesmith	110
Anthony Giddens	172
Arnold Toynbee	7, 8
August Comte	4, 48
Bakić	48
Bartkyj	179
Birdsall	172
Bolčić	165
Budimlić	77
Burgess	36
C. Lambroso	93, 94
C. Shaw	73, 74
C. Werthman	152
Caroline Glendinning	175
Catton	65, 69
Cesare Beccaria	93
Charles Goring	95
Clinard	27, 33
Clyde Kluckhohn	53
D. Clemmer	73
D. E. Kaplan	89
Danijel Glaser	81, 106, 107
David Jary	153
Davis	179
Dedović	139
Derek Cornish	85

Dirkem	59
Don C. Gibbons	109, 110
Donald L. Garrity	110
E. Anderson	152
E. Ferri	93, 96
E. Hooten	98
E. Burgess	73
E.v.d. Haag	92
Edvin Lemmert	31, 42
Edwin H. Sutherland	73, 78, 80, 81, 108
Eliot	62
Elliot Liebow	179
Elman Service	5
Emile Durkheim	4, 35, 36, 48, 49, 57, 58, 59, 108, 114
Engbergsen	168
Ervin Goffman	82, 133
F. Hentig	166
F. Field	176
F. Trasher	73
Ferdinand Toennies	4
Freud	198, 204
Froy	189
G. Tarde	77
Garoffal	93
Georg A. Lundberg	65, 69
Georg Simmel	48
Gerecke	188
Glueck	189, 191
Gluecks	99
Goodman Wolf	3
Gordon Allport	204
Greer	3
Grozdanić	136
H. Gansov	179
H. Spencer	95
H. Warren Dunham	110

H.McKay	73, 74
Habermas	170
Hadden C.	17
Hall H.	3
Hammond E.	3
Hans Eysenck	208
Hans von Hentig	61
Harrington	179
Henderson	179
Henry A. Murray	199
Herbert Spencer	4, 12, 48
Hirschi	87
Holborn	173, 179
Holmes	85, 86, 92, 98
Howard Becker	82, 83
Ignjatović	94, 96, 97
Ignjatović	145
Ireland	179
J. Short	152
J.Q. Wilson	92
J.S. Stumphauzer	156
Jahoda	22
Jane Millar	175
Jašović	139, 145
Jelena Špadjer-Džinić	37
Jellinek	119
John Dollard	90
Joshua Dressler	152
Jovanović	145
Jugović	76
Julij Jary	153
Jusser Joyce	4
Kanduč	136
Karl Marx	5, 48, 60, 160, 170
Karl Pearson	95
Karwinska	162
Keil	179
Kelember	145

Klainfelter	196
Knežević	171
Korajlić	136
Korošić	171
Korzakovljević	207
Kurt Lewin	47, 199
L.J. Srole	58
L. Wirth	74
Larsen	65, 69
Lazarević	145
Lazersfeld	22
Leaslie White	5
Lemert	84
Leonard Berkowitz	90
Lester	17
Lewis Coser	48
Lewis H. Morgan	4
Lučev	53
Ljubo Bavcon	37
M. Haralambos	173, 179
Maahs	85, 86, 92, 98
Marshall B. Clinard	112
Marshall McLuhan	1
Martinić	182
Max Weber	180
McGee	2
Meier	27
Meško	91
Meywerk	188
Michael Hindelang	86
Milić	160
Milosavljević	33, 34, 89, 102, 115, 116, 117, 118, 119, 127, 128, 129, 131, 198, 199, 201, 204, 206
Milutinović	52, 96, 133, 139
Mlinar	171
Modly	136
Muratbegović	155

Nikolić	202
Nisbet	7
Obradović	183
Ohlin	54
Oscar Lewis	179
Oswald Spengler	7
Park	36
Patterson Smith	95
Petrović	57
Petrović	91
Petrović	145
Pitirim Sorokin	8
Potkonjak	115
Prišlin	71
R. Cloward	54
R. Dugdaleova	98
R. Garafalo	95
R.E.Park	73
R.McKenzie	73
Rainwater	179
Ralf Dahrendorf	6
Richard Quinney	112
Right Mills	37
Robert E.L. Faris	62, 63
Robert K. Merton	48, 57, 58, 167, 168
Robert Redfield	5
Roebuck	108
Ronald Clarke	85
Ronald R. Cressey	78, 109
Rudi Stojak	177
Ruth Shonle Cavan	111
Schidov	188
Schrag	65, 69
Schuyt	168
Schwab	188
Schwartz	179
Sljpičević	118
Snarey	191

Stajić	118
Stanko Frank	62
Šabani	77, 139, 152
Šarić	115, 118, 119, 122, 129, 130
Šimleša	115
Talcott Parsons	6
Tarnerov	196
Taylor Catherine	3
Ted Palmer	171
Thomas	36
Thorsten Sellin	52
Timmer	168
Todorović	145
Toth	64
Townsend	174
Tripković	164
V. Paret	12
Vaillant	191
Vito	85, 86, 92, 98
Vladimir Jakovljević	33, 37, 38
Vladimir Obradović	154
Vujević	118
W. B. Miller	179
W.I.Thomas	73
Waarden	168
Walter B. Miller	154
Walter C. Reckless	111
William J. Chambliss	82, 83
William Sheldon	98
Wolf	71
Worsley	184
Zarevski	156
Zeisel	22
Zvonarević	48, 66, 68, 69
Ž. Pinatel	187, 190
Žužul	90

Index pojmova

- ABOLICIONIZAM-130str.
ABSENT PARENTING -134 str.
ADOLESCENT-146,22,82,85 str.
AFEKTI-194 str.
AFEKTIVNE PSIHOZE-199 str
AFEKTIVNO SIROMAŠTVO-180 str.
ALFA ALKOHOLIZAM-113 str.
ALPHA PRITISCI-94 str.
ALTRUIZAM-183 str.
ALTRUSITIČKO SAMOUBISTVO-108 str.
AMERIČKI KRIMI,PRAVNI ILI MEDICINSKI SERIJALI-117 str.
ANOMIJSKO SAMOUBISTVO - 108 str.
ANTICIPACIJA-183 str.
ANTISOCIJALIZACIJSKA ORIJENTACIJA-99 str.
ARANOIDNA STANJA-199 str.
ATAVIZAM-88 str.
BESPOMOĆNOST-169 str.
BETA ALKOHOLIZAM-113 str.
BETA PRITISCI-191 str.
BIO-ANTROPOLOŠKE TEORIJE DEVIJANTNOSTI-87 str.
BORBA ZA STATUS-62,63str.
CULTURAL LAG-3 str.
ČIN INDETIFIKACIJE-76 str.
ČOVJEK-ZLOČINAC-88 str.
DELTA ALKOHOLIZAM-113 str.
DEZINTEGRACIJA-18,68 str.
DEZINTEGRATIVNA DEZORGANIZACIJA-66 str.
DIFUZIJA-1,10 str.
DINAMIČKO-73str.
DISCIPLINA-182 str-
DJEČIJA PROSTITUCIJA-129 str.
DNA-93 str.
DOPUNSKI CILJEVI-68 str.
DRUŠTVENA AFIRMACIJA-182 str.
DRUŠTVENA ISKLJUČENOST-164,165 str.
DRUŠTVENA PROCJENA STEPENA OPASNOSTI SOCIJALNO PATOLOŠKE POJEVE PO DRUŠTVO.
DRUŠTVENA REAKCIJA NA PROSTITUCIJU
DRUŠTVENE POTROŠNJE-111 str.
DRUŠTVENI KOCKAR-122 str.
DUBOKA DEBILNOST-181 str.
DUGO TRAJANJE KRIZE-162 str.
DUŠEVNI POREMEĆAJI-188,97 str.
DVOSTRUKI PRESTUPNIK-102 str.
EGO-190 str.

- EGOSITIČKO SAMOUBISTVO-108 str.
- EKONOMSKE KRIZE-10,25,34,151,162 str.
- EKSPLANATORNE KLASIFIKACIJE-101 str.
- EKSPPLICITNO SIROMAŠTVO-172 str.
- EKSPLOATATORSKI KARAKTER KAPITALIZMA- 63 str.
- EKSTREMNA NADKOMFORMNOST-105 str.
- EKSTREMNI NE OMFORMISTI-105 str.
- EMOCIONALNA NEOSJETLJIVOST-
- EMOCIONALNE RAVNOTEŽE-197 str.
- ENZIM-185 str.
- EPSILON ALKOHOLIZAM-113 str.
- ETIOLOGIJA SOCIJALNO PATOLOŠKIH POJAVA-151 str.
- ETIOLOGIJA-70,90,151 str.
- EUGENIKA.
- EVOLUCIONA TEORIJA-4 str.
- FATALIZAM-171 str.
- FEMINISTIČKA KRIMINOLOGIJA -97 str.
- FENOMENOLOGIJA KRIMINALITETA -96str.
- FENOMENOLOGIJA SOCIJALNO PATOLOŠKIH POJAVA.
- FENOTIP-185 str.
- FIZIČKA OVISNOST-115 str.
- FRIKCIJSKA NEZAPOSLENOST-157 str.
- GAMA ALKOHOLIZAM-113 str.
- GENE-LINKAGE ANALYSIS-93 str
- GENETIKA-183 str.
- GLORIFIKACIJA SIROMAŠTVA-168,170 str.
- HABITUACIJA-109 str.
- HETEROSEKSUALNA-129str.
- HIJERARHIJSKA ORGANIZACIJA MOTIVA-
- HIPOTEZA AGRESIVNOG PONAŠANJA -84 str.
- HIPOTEZE O BUDUĆEM KRIMINALNOM PONAŠANJU-180 str.
- HROMOZOM-182 str.
- HROMOZOMSKE ABERACIJE-187,188 str.
- ID-190 str.
- IDEALIZIRANE I ISKUSTVENE TIPOLOGIJE-101 str.
- IDEOLOŠKA KONTRA-KULTRA -105 str.
- ILEGALNE MIGRACIJE I TRGOVINA LJUDIMA -99 str.
- ILEGALNE USLUGE -107 str.
- IMITACIJA-75 str.
- INDIVIDUALIZAM-4,9 str.
- INSTITUCIONALNA OČEKIVANJA-100 str.
- INTERNET PROSJACI-127 str.
- INTERNETSKO KOCKANJE-118 str.
- INTERVENCIJA-9,19,39 str.
- IQ-184 str.
- IZOLACIJA OD OSNOVNIH RESURSA-18 str.

- KATASTROFA-59,177,178 str.
KATASTROFE-177 str.
KLASIFIKACIJA PRESUDA - 101 str.
KLASIFIKACIJA PROSTITUCIJE-129 str.
KLASNA NEJEDNAKOST U DRUŠTVU-97 str.
KLASNI STATUS-11,160 str.
KOGNITIVNE TEORIJE AGRE-SIVNOSTI-
KOMPLEKSNOŠĆ KRIZE-162 str
KONTINUUM DRUŠTVENE STRUKTURE-76 str.
KONTINUUMU- 19,38,39,45,65,76,103,184,1 97 str.
KONVENCIONALNI KRIMINAL-106 str.
KONVENCIONALNOST-82 str.
KRIMINALITETA-179,180,195 str.
KRIMINALNA KONTRA-KULTURA-105 str.
KRIMINALNA SUBKULTURA-93 str.
KRIMINALNI DOGAĐAJ-80 str.
KRIMINALNI KOČKAR-122 str.
KRIMINALNO REAGOVANJE-87 str.
KRITICIZAM- 36 str.
KRIVIČNO-PRAVNE KLASIFIKACIJE-97 str.
KRIZA IDENTITETA-162 str.
KRIZA LEGITIMACIJE-162 str.
KRIZA MOTIVACIJE-162 str.
KRIZA RACIONALNOSTI-162 str.
KRIZE- 1,10,25,34,50,151,158,162,1 69,170,177,178 str.
KULTURA SIROMAŠTVA - 169,99,170,171 str.
KULTURE NEZAPOSLENOSTI-161 str.
LEGITIMNI EKONOMSKI PRISTUP-104 str.
LIČNOST KAO FAKTOR MALOLJETNIČKE DELIKVENCIJE-139 str.
LIFE HISTORY-73 str.
MANJA NADKOMFORMNOST-105 str.
MEDICINSKI MODEL-110 str.
MEDICINSKI STATUS-137 str.
MEDIJI-174,175,176 str.
MEDIJSKA SLIKA ZLOČINA I ZLOČINCA -98 str.
MEHANIČKO-73 str
MEHANIZMI INTELEKTUALIZACIJE-183 str.
MENTALNI POREMEĆAJ-151 str.
METABOLIČKA OVISNOST-115 str.
MIKRO TEORIJE-72 str.
MINARNI NEKOMFORMISTI-105 str.
MODA I NAVIKA-72 str.
MODELI REAKCIJE -109 str.
MORALISTIČKO-LEGALNI MODEL-109 str.
MORALNE PANIKE-98 str.

- MORALNI PRODUKT LIJENOSTI-172 str
MOTIVACIJA-192 str.
MUŠKA I ŽENSKA PROSTITUCIJA-129 str.
MUTACIJA-185 str.
MUTAGENEZA-185 str.
NASILNE MIGRACIJE SELOGRAD-70str.
NASLJEDNOST-181 str.
NEDELIKVENTNI-93 str.
NEFORMALNA SOCIJALIZACIJA-137 str.
NEKONVENCIONALNO PONAŠANJE-82str.
NEKONZISTENTNE MJERE KAŽNJAVANJA-94 str.
NEKRIMINALNA POPULACIJA-97 str.
NELEGITIMAN NAČIN REAGOVANJA-85str.
NEORGANIZIRANO KOCKANJE-118 str.
NEPOSTOJANOST U EMOCIJAMA-182 str.
NEPOVJERENJE-57 str.
NEPREDVIDLJIVI RIZIK-127 str.
NESAGLASNOST U POGLEDU CILJEVA-61 str.
NESPOSOBNOST ODGODE NEZADOVOLJSTVA-170 str.
NEUROTIČNI POREMEĆAJI-199 str.
NEUROZA-200 str.
NIKOTINOMANIJA-96,115 str.
NIZAK NIVO TOLERANCIJE-140 ,142str.
- NORMALITET KRIMINALA- 54 str.
NORMATIVNA DEZORGANIZACIJA-65 str.
NOŠENJE ORUŽIJA-147 str.
NUKLEARNI TIP PORODICE-135 str.
OBJAŠNJENJE-43,73,75,80,93,161,164 str.
OBJEKTIVNE DATOSTI-1 str.
ORGANIZIRANA PROSTITUCIJA-129 str.
ORGANIZIRANO KOCKANJE-118 str.
ORGANIZOVANI KRIMINALI-106 str.
ORGANSKA PSIHOTIČNA STANJA-198 str.
ORGANSKE PSIHOZE-198 str.
ORIJENTACIJA PREMA SADŠNJOSTI-170 str.
ORIJENTACIJSKI STAVOVI-3 str.
OVISNOST I INTERIORNOST-169 str.
OVISNOST O CHATU I E-MAIL PORUKAMA-118 str.
OVISNOST O CYBER SEXU-118 str.
OVISNOST O INFORMACIJAMA-118 str.
OVISNOST O KOMPJUTERSKIM IGRAMA-118 str.
OVISNOST O KUPOVINI NA INTERNETU-118 str.
OVISNOST O TV SERIJAMA-116 str.
OZBILJNI KOCKAR-122 str.

- PASSIVE PARENTING-134 str.
PATOLOGIJA STANOVANJA-154 str.
PATOLOŠKI KOCKAR-122 str.
PEDOFILIJA-18,21 str.
PERMANENTNA NEZAPOSLENOST-
PERSPEKTIVA VREMENA I PROSTORA -144 str.
PODKLASE-165,167 str.
POSLEDICE-1,2,6,16,20,21,77,79,97,114,120,136,175,185,186,187,199
PRAGMATIČNE TABELE-179 str.
PRAVILA-41,51,52,59,74,77,122,125,137,144,175,176 str.
PREDELIKVENTNO PONAŠANJE-146str.
PREDINDUSTRIJSKA DRUŠTVA-4str.
PRIMARNA SOCIJALIZACIJA-72str.
PRINCIP UZROČNOSTI87 str.
PRIPADANJE-146str.
PRIRODA MANIFESTACIJE SOCIJALNO PATOLOŠKE POJAVE.
PRISILNA PROSTITUCIJA-129str.
PRISNOST -85,86 str
PROBLEM-KOCKAR-122 str.
PROFESIONALNI KOCKAR-122 str.
PROFESIONALNI STATUS-136 str.
- PROFESIONALNO PROSJAČENJE-125 str.
PROGRES-4,5
PROHIBICIONIZAM-130 str.
PROMIKUITETNO PONAŠANJE-129 str.
PROMJENA-1,2,3,4,5,6,9,10,11,12,13,36,49,51,55,56,106,109,136,152,153,164,173,174,87,197,199,198 str.
PROMOCIJA KULTURE NASILJA -99 str.
PROSJAČENJE
PROSOCIJALNE NORME-PSIHIČKA REALNOST-179 str.
PSIHIČKE OVISNOSTI -109 str.
PSIHOPATIJA-180 str.
PSIHOPATSKI POREMEĆAJI LIČNOSTI-200 str.
PSIHOSOCIJALNI MODEL-110 str.
RACIONALNOST-80,162 str.
RADIKALNE NEINTERVENCIJE-71str.
REALITY SERIJALI-116 str.
RECIPIENT-65 str.
REGLEMENTARIZAM-130str.
REPRESIVNA VLAST-99 str.
REZERVA RADNE SNAGE-172 str.
RNK-185 str.
RUTINSKE AKTIVNOSTI-80str.
SAMOUBISTVA -107 str.
SAPUNICE-116 str.

- SEKSUALNI DEVIJANTI -103 str.
- SITUACIJSKA ISTRAŽIVANJA-73str.
- SITUACIJSKO -73str.
- SKITNIČENJE
- SLABA ORGANIZOVANOST-169 str.
- SLOBODNO VRIJEME-174 str.
- SOCIJALNA KONSTRUKCIJA ZLOČINCA -98 str.
- SOCIJALNA STRUKTURA PORODICE MALOLJETNIČKOG DELIKVENTA-134 str.
- SOCIJALNE DRŽAVE-165 str.
- SOCIJALNE IZOPAČENOSTI-25,32,96 str.
- SOCIJALNE PROMOCIJE KRIMINALITETA-98 str.
- SOCIJALNI KULTURALNI KONSTRUKT -93 str.
- SOCIJALNO KULTURALNI MODEL -110 str.
- STALNA PROSTITUCIJA-129str.
- STANDARDIZACIJA KONFLIKTA-68 str.
- STANJE OVISNOSTI-109 str.
- STATUS PROSJAKA-126str.
- STICANJE STATUSA U GRUPI -140 str.
- STIGMATA DEGENERACIJE-88 str.
- STIGMATIZACIJSKI PROCESI-70str.
- STRUKTURNA NEZAPOSLENOST-157 str.
- SUBKULTURA MALOLJETNIČKE DELIKVENCije-143 str.
- SUDBINA-145str.
- SUPEREGO-191 str.
- SUVIŠNO URBANO STANOVNIŠTVO -99 str
- ŠIZOFRENE PSIHOZE-199 str.
- TEORIJA FRUSTRACIJA-196 str.
- TEORIJA RACIONALNOG IZBORA-79 str.
- TEORIJA SAMOODBACIVANJA-83 str.
- TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA-
- TEORIJA USKRAĆENOSTI ZA MATERINSKE ODOSE I POVEZANOSTI-85str.
- THE LIFESTYLE APPROACH TIJELO-93,126 str.
- TOKSIKOMANIJE-108 str.
- TRANSNACIONALI KRIMINALITET -99 str.
- TRI TEMELJNA TIPRA LJUDSKOG TIJELA :ENDOMORFNI,EKTOMORFNI,MEZOMORFNI-92 str.
- TROSTRUKI PRESTUPNIK -102 str.
- TRZOMIJE-187 str.
- UČENJE-18,50,72,75,76,84,85,149,165,180,196 str
- ULOGA KARIJERE -102 str.
- URBANA AGLOMERACIJA-149str.
- URBANA GEOGRAFIJA-70str.

USMJERENOST DJECE NA MAJKU-171 str.	VERTIKALNA SOCIJALNA PROMOCIJA-183 str.
UTICAJ SIMBOLIČKE KULTURE-129 str.	VRIJEDNOSNI KONSENZUS-77 str.
UZROK-7,24,31,86,87,90,92,112 str.	ZETA ALKOHOLICARI-113 str.
VANDALIZAM-147str.	ZLOČIN-44,46,47,57,72,87,88,90,92,98,176,179 str.
VANJSKI STIMULANSI -84 str.	ZLOČINCI IZ STRASTI-88str.
VASPITNA ZAPUŠTENOST-138 str.	ŽIVOTNI STIL-22,81,171 str.
VASPITNI FAKTOR-137 str.	

Bibliografija

- Adžajlić-Dedović, A. (2003). *Prostitucija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: fakultet kriminlaističkih nauka.
- Ajduković, M., & Ajduković, D. (1998). Odnos samoiskazane neotkrivene i otkrivene delinkventne aktivnosti prema društvenim vrijednostima uz parcijalizirani utjecaj socijalnog statusa. *Penološke teme*, (3-4), 177-197.
- Anderson, E., & Short, Jr., J. (2002). Delinquent and criminal subcultures. In J. Dressler (Ed.), *Encyclopedia of Crime and Justice* (second ed.). New York: Macmillan Reference USA.
- Bakić I., (1997). *Sociologija* (s.198). .Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, FKN
- Cavan , S.R. (1962) *Criminology*, New York, Thomas Y. Crowell Company.
- Chambliss, J. W. (1974). The state, the law, and the definition of behavior as criminal or delinquent. In D. Glaser & S. Adams (Eds.), *Handbook of Criminology* Chicago: Rand McNally.
- Clinard, B. M., & Meier, F. R. (2011). *Sociology of deviant behavior*. (14 ed., pp. 3-16). Belmont, Ca: Wadsworth.
- Clinard, M. (1974). *Sociology of deviant behavior*. (4 ed.). New York: Holt, Rinehart-Winston
- Cloward, A. R., & Lloyd, E. O. (1960). *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs* Chicago: Free Press
- Cohen, K. A. (1965). The Study of Social Disorganization and Deviant Behavior. In R. Merton, L. Broom & S. Cotrell, Jr (Eds.), *Sociology Today: Problems and Prospects* (Vol. Vol.II). New York: Harper Torchbooks.
- Cressey, D. R. (1953) *Other People's Money*. Glencoe: Free Press,
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and class conflict in industrial society*. (pp. 18-21). Stanford: Stanford University Press.

- Dirkem, E. (1968). O normalnosti zločina. U T. Parsons, E. Šils, D. Negel & R. D. Pits (Ur.), *Teorije o društvu* (Vol. I, pp. 123-127). Beograd: Vuk Karadžić.
- Douglas, M. (1990). *Natural symbols*. London: Barrie&Rockliff: The Cressit Press.
- Durkheim, E. (1972). Forms of Social Solidarity-Repressive Solutions and Mechanical Solutions. In A. Giddens (Ed.), *Emile Durkheim: Selected Writings* (pp. 123-127). Cambridge: Cambridge University Press.
- Đorđević, R. (2002). *Leksikon potkultura* Niš: Zograf.
- Eliot, A. M. (1962). *Zločin u savremenom društvu*. (s.316). Sarajevo: Veselin Masleša.
- Engbergsen, G., Schuyt, K., Timmer, J., & Waarden, F. V. (1993). *Comparative look at long term unemployment and urban poverty*. (pp. 153-179). fBoulder, Co: Westview Press.
- Faris, E. L. R. (1948). *Social disorganization*. (pp. 28-34). New York: The Ronald Press Company.
- Field, F. (1989). *Losing out: The Emergence of Britain's Underclass*. Oxford: Blackwell.
- Frank, S. (1955). *Teorija kaznenog prava*. (s.5). Zagreb: Školska knjiga.
- Gibbons, C. D. (1965). *Changing the Lawbreaker: The Treatment of Delinquents and Criminals*. Englewood Cliffs N.J.: Prentice Hall, INC. .
- Gibbons, C. D., & Garrity, L. D. (1963). Some Suggestions for Development of Etiological and Treatment Theory in Criminology. *Social Forces*, (38),
- Giddens, A., & Birdsall, K. (2007). *Sociologija*. (pp. 308-344). Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Glaser D. (1974). The Classification of offends and offenders. . In D. Glaser & S. Adams (Eds.), *Handbook of Criminology* Chicago: Rand McNally.
- Glaser, D. (1956). Criminality theory and behavioral images. *American Journal of Sociology*, (61), 433-434.
- Glendinging, C., & Millar, J. (1994). *Women and Poverty: The 1990s*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf
- Goffman, E. (1999). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.
- Habermas, J. (1982). *Kriza legitimacije kasnog kapitalizma*. (p. 11). Zagreb: Naprijed.

- Hadden C., S., & Lester, M. (1976). Looking at society's troubles: The sociology of sociology of social problems. In D. Zimmerman H., L. Wieder D. & S. Zimmerman (Eds.), *Understanding Social Problems* (pp. 5-19). New York: Praeger
- Hammond E., P., Goodman Wolf, L., Greer, S., Hall H., R., & Taylor Catherine, M. (1975). *The structure of human society*. Lexington, Massachusetts: D.C. Heath and Company.
- Haralambos, M., & Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme iperspektive*. (pp. 231-246). Zagreb: Golden Marketing.
- Hentig f.H, (1959). *Zločin uzroci i uslovi*. (s.25). Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. (pp. 19-28). Berkeley: University of California.
- Ignjatović, Đ. (2007). *Kriminologija*. (pp. 97-99). Beograd: Dosije.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F., & Zeisel, H. (1966). Attitudes under condition of unemployment. In M. Jahoda & N. Warren (Eds.), *Attitudes* (pp. 82-95). Harmondsworth: Penguin.
- Jakovljević, V. (1971). *Osnovi socijalne patologije*. Beograd: Naučna knjiga
- Janković, I., Pešić, V, (1981). *Društvene devijacije, kritika socijalne patologije* (25-28). Beograd: Prosveta
- Jary, D., & Jary, J. (1991). Subcultures. In *The HarperCollins Dictionary of Sociology*. New York: HarperPerennial
- Jašović, B. Ž. (2002). *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Sarajevo: FPN.
- Jessor Joyce, C. (1975). *Social theory revisited*. Hinsdale, Illinois: The Dryden Press.
- Jugović, A. (2009). *Teorija društvene devijantnosti: paradigme i implikacije*. (pp. 257-281). Beograd: Službeni glasnik.
- Kanduč, Z., & Grozdanić, V. (1998). Prostitucija (nepoželjna tema, kažnjiva radnja i stalna pojava). *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 19 (1),
- Karwinska, A. (2004). urbanizacija. In A. Mimica & M. Bogdanović (Eds.), *Sociološki rečnik* (pp. 644-655). Beograd: Zavod za udžbenike.

- Kluckhohn, C. (1954). Culture and Behavior. In G. Lindzey (Ed.), *Handbook of Social Psychology* (Vol. II, pp. 921-968). Cambridge: Addison-Wesley Publishing Company.
- Knežević, M. (1992). *Obsojenc, zapor in odtujitev doktorska disertacija*. (pp. 204-205). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Korošić, M. (1989). *Jugoslavenska kriza*. (p. 21). Zagreb: Naprijed.
- Lemert, M. E. (1951). *Social pathology: A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. (pp. 8-42). New York: McGraw-Hill Book Company Inc.
- Lewin, K. (1951). *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. New York: Harper & Brothers.
- Lewis, O. (1966). The Culture of Poverty. *Scientific American*, 19-25.
- Lindesmith, R. A., & Dunham, W. (1941). Some Principles of Criminal Typology. *Social Forces*, (19),
- Lučev, I. (1974). Socijalni karakter i politička kultura. *Sociologija, I* (XVI), Beograd.
- Lundberg, A. G., Schrag, C. C., Larsen, N. O., & Cutton, Jr., R. W. (1965). *Sociology*. (fourth ed., pp. 560-562). New York: Harper & Row.
- Lundberg, A. G., Schrag, C. C., Larsen, N. O., & Cutton, Jr., R. W. (1965). Social Disorganization: Structures in Transition. In *Sociology*. (fourth ed., pp. 523). New York: Harper & Row.
- Marshall B. Clinard, B.M., & Quinney, R. (1973). *Criminal Behavior Systems a Typology*. New York: Holt, Rinehart and Winston, INC.
- Martinić, T. (1977). *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo* Zagreb: Informator
- Marx, K. (1948). *Kapital*. (p. 446). Zagreb: Kultura.
- McGee, R., & and others, (1977). *Socilology: An introduction*. (pp. 87-90). Hinsdale, Illinois: The Dryden Press A Division of Holt, Rinehart and Winston
- Merton K.R (1969) *Social structure and Anomie*. New York: Harper and Row, Publishers.
- Merton R.K., (1979). *O teorijskoj sociologij*. (s.44). Zagreb: CDD

- Milić, V. (2004). Industrijalizacija. In A. Mimica & M. Bogdanović (Eds.), *Sociološki rečnik* (pp. 190-191). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Miller, B. W. (1958). Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, (15), 5-19.
- Milosavljević, B. (1997). *Socijalna patologija i društvo*. (I ed.). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Beograd: Izdavačka kuća Draganić
- Milutinović M. (1979). *Kriminologija*. Beograd: Savremena Administracija
- Mlinar, Z. (1990). "Phenomenology of the local response to the economic crisis. *Revija za sociologiju*,
- Modly, D., & Korajlić, N. (2002). *Kriminalistički rječnik*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje.
- Nikolić, L. (2004) *Emocije*. In A. Mimica & M. Bogdanović (Eds.), *Sociološki rečnik* (pp.120). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Nisbet, R. (1967). *Sociological tradition*. (pp. 114-121). New York: Basic Books.
- Obradović, V. (2005), *Preddelinkventnopošašanje učenika osnovnih i srednjih škola Kantona Sarajevo* Empirijska studija. Sarajevo: Porodično savjetovalište: Sarajevo,
- Petrović M (1973). *Vrijednosne orijentacije delinkventata*. (s.16). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Petrović, B., & Meško, G. (2006). *Kriminologija*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pinatel, Ž. (1964). *Kriminologija*. (pp. 109-117). Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Potkonjak, N., & Šimleša, P. (1989). Ovisnosti. In N. Potkonjak & P. Šimleša (Eds.), *Pedagoška enciklopedija* (Vol. I i II). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prema Predragu Zarevski, P. (1989). *Modifikacija pošašanja u području kriminaliteta i penologije* Penološke teme, 3-4,

- Prišlin, R., & Wolf, B. (1988). Latentna struktura samiskazanog delinkventnog i devijantnog ponašanja. *Penološke teme*, (3-4), 162-175.
- Reckless, C.W. (1961). *The Crime Problem*. New York: Appleton Century-Croffs INC.
- Roebuck, J. (1963). A critique of "thieves, convicts and the inmate culture". *Social Problems*, 11 (2), 193-200.
- Silvano, B. (2004). Nezaposlenost. In A. Mimica & M. Bogdanović (Eds.), *Sociološki rečnik* (pp. 364). Beograd: Zavod za udžbenike
- Snarey, J. R., & Vaillant, (1985). How lower and working-class youth become middle-class adults: The association between ego defense mechanism and upward social mobility. *Child Development*, (56), 899-910.
- Spencer, J. (1998). Modernism, modernity and modernization. In A. Barnard & J. Spencer (Eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (pp. 376-378). London&New York: Routledge.
- Stajić, M., Sljepičević, D., & Vujević, S. (2003). *Vodič kroz bolesti zavisnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stojak, R. (1996). Marginalizacija: tematika obmana i opiranja. *Hijatus*, (3), 21-23.
- Sutherland, H. E., & Cressey, R. D. (1966). Sociological theory of criminal behavior. In H. Sutherland & R. Cressey (Eds.), *Principles of Criminology* (pp. 77-83). Philadelphia: J.B.Lippincott.
- Šabani, A. (1996). Street Corner Society. *Hijatus, Časopis za društvena pitanja i kulturu demokracije.*, (2),
- Šabani, A., & Budimlić, M. (2007). *Kriminologija*. (pp. 39-40). Sarajevo, Prishtine: Univerzitet u Sarajevu Fakultet kriminalističkih nauka, Univerziteti AAB Prishtine
- Šarić, H. (2010). *Socijalni rad s ovisnicima*. (pp. 85-136). Tuzla: OFF-SET.
- Todorović, A., Jovanović, Ž., Lazarević, D., Kelember, D., Jašović, Ž., Petrović, M., & Ignjatović, I. (1966). *Predupništvo maloletnika u industrijskim naseljima*. Beograd: Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja.
- Toth, M. (1991). Roditelji i djeca: vjerojatno da, vjerojatno ne. *Vjesnik u srijedu*, s. 19.

- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. (p. 250). Harmondsworth: Penguin.
- Tripković, M. (2004). Funkcionalizam. In A. Mimica & M. Bogdanović (Eds.), *Sociološki rečnik* (pp. 155-156). Beograd: Zavod za udžbenike.
- U federaciji milion i pol siromašnih. (2001, 6 19). *Ju-tarnje novine*, p. 4.
- Vito, F. G., Maahs, R. J., & Holmes, M. R. (2007). *Criminology: Theory, research, and policy*. (second ed., p. 6769). Sudbury, Ma: Jones and Bartlett Publishers.
- Werthman, C. (1970). *Becoming Delinquent: Young Offenders and the Correctional Process* (pp.9-43). Chicago Aldine Publishing Company.
- Worsley, P. (1992). *The new introducing sociology*. (pp. 380-419). Harmondsworth: Penguin.
- Zvonarević M. (1978). *Socijalna psihologija*. (s.751) Zagreb: Školska knjiga
- Zvonarević, M. (1968). Kriminogene osobine šire društvene zajednice. U N. Rot, M. Ahtik, N. Havelka, D. Jezernik & L. Stajić (Ur.), *Socijalna psihologija* (pp. 280-285). Beograd: Rad
- Zvonarević, M. (1968). Socijalno-psihološki faktori prijestupništva. U N. Rot, M. Ahtik, N. Havelka, D. Jezernik & L. Stajić (Ur.), *Socijalna psihologija* (pp. 280-285). Beograd: Rad.
- Žužul, M. (1986). Pregled teorija agresivnosti. *Penološke teme*, (3-4), 123-144.